

TYÖRYHMÄMIETINTÖ 2004:6

Perintökaaren uudistamistarpeet

KUVAILULEHTI

OIKEUSMINISTERIÖ

Julkaisun päivämäärä
3.6.2004

<p>Tekijät (toimielimestä: toimielimen nimi, puheenjohtaja, sihteeri)</p> <p>Perintökaaren uudistamistarpeita selvittävä työryhmä Puheenjohtaja Tiina Astola Sihteeri Markku Helin</p>	<p>Julkaisun laji Työryhmämietintö</p>		
	<p>Toimeksiantaja Oikeusministeriö</p>		
	<p>Toimielimen asettamispäivä 25.6.2003</p>		
<p>Julkaisun nimi Perintökaaren uudistamistarpeet</p>			
<p>Julkaisun osat</p>			
<p>Tiivistelmä</p> <p>Mietinnössä selvitetään perintökaaren perusratkaisuihin kohdistuvia muutostarpeita. Mietinnön ehdotukset koskevat lesken perintöoikeudellista asemaa, perittävän kanssa avioliitonomaisessa suhteessa eläneen ja tähän rinnastuvan henkilön asemaa, rintaperillisten lakiosaa, testamentin tekemistä, perintösopimuksia sekä pesänselvitystä ja perinnönjakoa.</p> <p>Työryhmä ehdottaa lesken asumisoikeuden kehittämistä ensisijaisesti siten, että leski saisi asuntoon vallintaoikeuden. Asuntoa koskevien oikeuksien saamisen edellytyksiä olisi myös täsmennettävä ja säänneltävä lesken asumisoikeuden seurannaisvaikutukset nykyistä tarkemmin.</p> <p>Perittävän avopuolison ja avopuolisoona rinnastuvan henkilön asemaa olisi parannettava antamalla hänelle oikeus saada harkinnanvaraista avustusta jäämistöstä. Työryhmä ei pidä mahdollisena sitä, että avioliitonomaiseen tai siihen rinnastuvaan suhteeseen kytkettäisiin perintöoikeus.</p> <p>Lakiosajärjestelmän säilyttämiselle on yhteiskunnassa tapahtuneiden muutosten vuoksi entistä vähemmän oikeuspoliittisia perusteita. Lakiosaoikeutta olisi sen vuoksi tarpeen maltillisesti rajoittaa.</p> <p>Testamentin tekemisen vaihtoehtoja ehdotetaan lisättäväksi ottamalla käyttöön nk. notariaattitestamenti, joka tehtäisiin maistraatissa. Testamentin säilymisen turvaamiseksi olisi järjestettävä mahdollisuus testamentin tallettamiseen maistraatissa ja luotava valtakunnallinen testamenttirekisteri, johon testamentti voitaisiin tekijän niin halutessa merkitä.</p> <p>Pesänselvityksen ja perinnönjaon osalta ehdotetaan säännösmuutoksia, jotka tähtäävät toimitusten nopeuttamiseen. Tähän pyrittäisiin muun muassa antamalla pesänselvittäjälle ja pesänjakajalle rinnakkaista toimivaltaa eräissä asioissa, säätämällä mahdollisuudesta asettaa pesänselvittäjälle ja pesänjakajalle ohjeellinen määräaika, uudistamalla omaisuuden myyntilupaa koskevat säännökset ja lyhentämällä perinnönjaon moiteaikaa. Pesänjakajan valtuuksia päättää omaisuuden jakamisen tavasta ehdotetaan lisättäväksi olennaisesti.</p> <p>Työryhmä ei nähnyt periaatteellisia muutostarpeita perintösopimuksia koskevassa nykyisessä sääntelyssä.</p>			
<p>Avainsanat: (asiasanat) perintöoikeus, lesken asema, lakiosa, avopuoliso, testamentti, pesänselvitys, perinnönjako, perintösopimukset</p>			
<p>Muut tiedot OM 17/41/2003, OM022:00/2003</p>			
<p>Sarjan nimi ja numero Oikeusministeriön työryhmämietintöjä 2004:6</p>	<p>ISSN 1458-6452</p>	<p>ISBN 952-466-166-7</p>	
<p>Kokonaissivumäärä 110</p>	<p>Kieli suomi</p>	<p>Hinta 20,00 €</p>	<p>Luottamuksellisuus julkinen</p>
<p>Jakaja Edita Prima Oy</p>	<p>Kustantaja Oikeusministeriö</p>		

Författare (uppgifter om organet: organets namn, ordförande, sekreterare)		Typ av publikation Arbetsgruppsbetänkande	
Arbetsgruppen för utredning av behovet av en ärvdabalksreform Ordförande Tiina Astola Sekreterare Markku Helin		Uppdragsgivare Justitieministeriet	
		Datum då organet tillsattes 25.6.2003	
Publikation (även den finska titeln) Behovet av en ärvdabalksreform Perintökaaren uudistamistarpeet			
Referat			
<p>I betänkandet utreds behovet av ändringar i de grundläggande bestämmelserna i ärvdabalken. Förslagen i betänkandet gäller den efterlevande makens arvsrättsliga ställning, ställningen hos den som levtt under äktenskapsliknande förhållanden tillsammans med arvlåtaren och den som kan jämföras med en sådan person, bröstarvingarnas laglott, upprättandet av testamente, arvsavtal samt boutredning och arvskifte.</p> <p>Arbetsgruppen föreslår att den efterlevande makens rätt att besitta den bostad som varit makarnas gemensamma hem i första hand utvecklas så att den efterlevande maken får förfoganderätt till bostaden. Villkoren för att få rättigheter som gäller bostaden bör också preciseras och verkningarna av den efterlevande makens rätt att hålla bostaden bör regleras utförligare än i gällande lag.</p> <p>Ställningen hos arvlåtarens sambo och en med en sambo jämförbar person bör förstärkas genom att ge personen i fråga rätt att enligt prövning få bidrag ur kvarlåtenskapen. Arbetsgruppen anser det inte vara möjligt att knyta arvsrätt till ett äktenskapsliknande eller med det jämförbart förhållande.</p> <p>Till följd av samhällsförändringarna finns det allt färre rättspolitiska argument för att bevara laglottssystemet. Därför vore det skäl att i rimlig grad begränsa rätten till laglott.</p> <p>Arbetsgruppen föreslår att man ökar valmöjligheterna när det gäller att upprätta testamente genom att ta i bruk ett så kallat notariatstestamente, som upprättas hos magistraten. För att säkerställa att ett testamente kan bevaras bör det ordnas möjligheter att deponera testamenten hos magistraten och bildas ett riksomfattande testamentsregister, i vilket ett testamente kan antecknas om testatorn så önskar.</p> <p>I bestämmelserna om boutredning och arvskifte föreslår arbetsgruppen ändringar som syftar till att göra dessa förrättningar snabbare. Detta eftersträvas bland annat genom att ge boutredningsmannen och skiftesmannen parallell befogenhet i vissa frågor, genom att föreskriva om en riktgivande tidsfrist för boutredningsmannen och skiftesmannen, genom att revidera bestämmelserna om tillstånd för försäljning av egendom och genom att förkorta klandertiden beträffande arvskifte. Skiftesmannen bör enligt förslaget få väsentligt större befogenheter att besluta om sättet att skifta egendomen.</p> <p>Arbetsgruppen såg inget behov av principiella ändringar i de nuvarande bestämmelserna om arvsavtal.</p>			
Nyckelord Arvsrätt, den efterlevande makens ställning, laglott, sambo, testamente, boutredning, arvskifte, arvsavtal			
Övriga uppgifter JM 17/41/2003, JM022:00/2003			
Seriens namn och nummer Justitieministeriets arbetsgruppsbetänkanden 2004:6		ISSN 1458-6452	ISBN 952-466-166-7
Sidoantal 110	Språk Finska	Pris 20,00 €	Sekretessgrad Offentlig
Distribution Edita Prima Ab		Förlag Justitieministeriet	

OIKEUSMINISTERIÖLLE

Oikeusministeriö asetti 25 päivänä kesäkuuta 2003 työryhmän selvittämään perintökaaren uudistamista. Saamansa toimeksiannon mukaan työryhmän oli 31.1.2004 mennessä laadittava muistio, jossa esitetään asiantuntijanäkemyksensä perintökaaren keskeisistä uudistamistarpeista perusteluineen. Näiden näkemysten arvioimiseksi oikeusministeriön oli järjestettävä seminaari, minkä jälkeen työryhmän oli seminaaripalautteen pohjalta viimeisteltävä perusteltu ehdotus niistä kysymyksistä, jotka kaipaavat uudistamista, ja ehdotus uudistuksen yleisistä linjauksista.

Työryhmän oli työssään otettava huomioon perintöoikeuden nykytilaa koskevat kansainväliset vertailut, erityisesti Pohjoismaiden ministerineuvoston toimeksiannosta laadittu vertailu jäämistöoikeudesta eri pohjoismaissa.

Työryhmän puheenjohtajaksi nimettiin lainsäädäntöjohtaja Tiina Astola oikeusministeriöstä ja jäseniksi lainsäädäntöneuvos Markku Helin oikeusministeriöstä, oikeusneuvos Pertti Välimäki korkeimmasta oikeudesta, professori Urpo Kangas Helsingin yliopistosta, professori Ahti Saarenpää Lapin yliopistosta, asianajaja Eija Karimaa Suomen Asianajajaliitosta ja oikeusaputoimen johtaja Liisa Vehmas-Turunen Helsingin oikeusaputoimistosta. Työryhmän jäsen Markku Helin toimi samalla myös työryhmän sihteerinä.

Oikeusministeriö järjesti työryhmän alustavista ehdotuksista seminaarin 4.3.2004. Seminaariin oli kutsuttu kansanedustajia, tuomareita, asianajajia, julkisia oikeusavustajia, tutkijoita, valtiohallinnon virkamiehiä ja eräiden ammatti- ja etujärjestöjen sekä kansalaisjärjestöjen edustajia. Koko päivän kestäneessä tilaisuudessa oli paikalla noin 100 henkeä. Siinä käytiin työryhmän jäsenten esittelemänä läpi työryhmän näkemykset perintökaaren uudistamistarpeista. Osanottajille oli lisäksi jaettu tiivistelmä työryhmän kannanotoista. Keskustelu seminaarissa oli vilkasta ja monipuolista.

Seminaarikeskustelun lisäksi oikeusministeriö järjesti tiivistelmän pohjalta valtiotieteiden tutkimuskeskuksen kansalaisfoorumissa ”www.otakantaa.fi” kaikille avoimen keskustelun, joka käynnistyi 11.3.2004 ja jatkui 2.4.2004 saakka. Tässä keskustelussa käytettiin kaikkiaan 338 puheenvuoroa.

Työryhmä keskittyi työssään etsimään sellaisia periaatteellisesti merkittäviä kysymyksiä, joissa olisi tarvetta nykyisen perintöoikeudellisen sääntelyn muuttamiseen. Ehdotukset koskevat lesken perintöoikeudellista asemaa, sellaisen perittävän

elämänkumppanin asemaa, joka ei ollut perittävän kanssa avioliitossa eikä rekisteröidyssä parisuhteessa, rintaperillisten lakiosaa, testamentin tekemistä, perintösopimuksia sekä pesänselvitystä ja perinnönjakoa. Periaatteellisten ja arvoväritteisten kysymysten ohella perintökaassa on runsaasti yksityiskohtia, joiden uudistaminen on ilmeisesti tarpeellista. Niiden käsitteleminen tässä periaatemietinnössä ei kuitenkaan ollut mahdollista.

Saatuana työnsä päätökseen työryhmä luovuttaa kunnioittavasti mietintönsä oikeusministeriölle.

Helsingissä 24 päivänä toukokuuta 2004

Tiina Astola

Markku Helin

Pertti Välimäki

Urpo Kangas

Ahti Saarenpää

Eija Karimaa

Liisa Vehmas-
Turunen

SISÄLLYSLUETTELO

1. JOHDANTO	4
1. Tarkoitus.....	4
2. Tarkasteltavat kysymykset.....	4
3. Oikeuskäytäntöä koskeva tietopohja	5
II. LESKEN PERINTÖOIKEUDELLINEN ASEMA	7
1. Johdanto.....	7
2. Tilastotietoa.....	9
3. Keinoja järjestää lesken asema	10
3.1. Eri pohjoismaissa käytetyt keinot	10
3.2. Arvio	11
4. Lesken asettaminen perimysjärjestyksessä yhteisten rintaperillisten edelle	12
4.1. Ruotsin laki.....	12
4.2. Ruotsin uudistuksen perustelut.....	12
4.3. Arviointia	13
5. Vallintaoikeuden antaminen leskelle asuntoon ja asuntoirtoimistoon.....	15
6. Lesken asumisoikeutta koskevan sääntelyn kehittäminen	16
6.1. Yleistä.....	16
6.2. Asunnon käyttöoikeuden edellytykset.....	16
6.3. Asunnon käyttöoikeuden sisältö.....	20
7. Lesken asumisoikeuden seurannaisvaikutuksista avioliittolaissa ja perintökaressa.....	21
7.1. Lesken ja rintaperillisten välinen ositus.....	21
7.2. Lesken ja hänen uuden puolisonsa välinen ositus.....	22
7.3. Käyttöoikeuden vaikutus rintaperillisen lakiosaan testamentinsaajaa vastaan.....	22
7.4. Lesken oikeus ja pesänselvitys.....	23
8. Lesken oikeus tavanmukaiseen asuntoirtoimistoon	24
9. Koko jäämistön jakamattomuus	24
10. Työryhmän kanta.....	26
10.1. Tarvittavat muutokset	26
10.2. Tarvittavat seurannaismuutokset.....	27
II. PERITTÄVÄN KANSSA AVIOLIITONOMAISESSA SUHTEESSA ELÄNEEN TAI TÄLLÄISEEN RINNASTUVAN LÄHEISEN ASEMA	28
1. Aluksi.....	28
2. Voidaanko avioliitonomaaisessa suhteessa eläneelle antaa perintöoikeus kumppaninsa jälkeen?.....	30
2.1. Avioliitonomaisten suhteiden yksityinen ja epävirallinen luonne.....	30
2.2. Periaatteellisia kysymyksiä	32
3. Avustuksen antaminen avioliitonomaaisessa tai siihen rinnastuvassa suhteessa eläneelle	34
3.1. Aluksi.....	34
3.2. Avustuksen antamisen edellytykset.....	35
3.3. Avustuksen määrä	35
3.4. Ehdotuksen toteuttaminen perintökaressa.....	36
4. Avustusten suuruuden laskeminen.....	36
5. Muita keinoja	37
III. RINTAPERILLISTEN LAKIOSA	39
1. Nykyinen laki	39
2. Tilastotietoa.....	40
Perinnön meneminen ensimmäiseen parenteeliin	40
Lakiosakysymysten ajankohtaistuminen.....	41
Rintaperillisten ikä	41
Pesien varallisuus ja velkaisuus.....	42

3. Tilanne eräissä muissa maissa.....	42
3.1. Muut pohjoismaat	42
3.2. Eräät muut maat	43
4. Lakiosajärjestelmän puolesta esitettyjä näkökohtia	44
5. Näkökohtien arviointia	45
6. Lakiosaoikeuden tosiasiallisen merkityksen muuttuminen	46
7. Keinoja muuttaa lakiosaoikeutta.....	47
7.1. Suhteellisen lakiosan pienentäminen.....	47
7.2. Arvomääräisen katon asettaminen lakiosalle	48
7.3. Perittävän eläessään antamien lahjojen huomioon ottamisen rajoittaminen.....	49
7.4. Lakiosan täydennysmahdollisuuden rajoittaminen	50
8. Valinta eri vaihtoehtojen välillä	51
IV. TESTAMENTTI	52
1. Nykyinen laki	52
Testamentin tekeminen.....	52
Testamentin peruuttaminen.....	53
Testamentin säilyttäminen	53
Testamenttikanteet.....	53
2. Tilastotietoja	54
3. Tilanne muissa pohjoismaissa.....	55
4. Nykytilan arviointia	57
4.1. Oikeudesta tehdä testamentti	57
4.2. Testamentin tekeminen ja peruuttaminen	57
Testamentin muoto.....	57
Testamentin muoto ja välineneutraalisuus.....	60
Hätätilatestamentin muoto	60
Testamentin peruuttamisen muoto.....	61
Testamentin todistajat.....	62
Testamentin rekisteröiminen ja tallettaminen.....	63
Permutaatio	63
4.3. Oikeusuoja testamenttia vastaan.....	64
V. PERINTÖSOPIMUKSET	66
1. Nykytila	66
1.1. Mitä perintösopimukset ovat?.....	66
1.2. Nykyinen lainsäädäntö	67
2. Tilanne eräissä muissa maissa.....	68
3. Eduskunnan lausuma	68
4. Positiiviset perintösopimukset.....	69
4.1. Perillisten sopimukset	69
4.2. Perittävän itsensä tekemät sopimukset.....	69
5. Negatiiviset perintösopimukset (perinnöstä luopuminen)	71
6. Perintösopimukset ja sukupolvenvaihdon kustannusten alentaminen	73
7. Perinnöstä luopuminen perittävän kuoltua	73
VI. PESÄNSELVITYS JA PERINNÖNJAKO	74
1. Aluksi.....	75
2. Järjestelmälle asetettavat tavoitteet.....	75
3. Perintökaaren 21 luvun uudistus	75
4. Pesänselvittäjän ja pesänjakajan korvaaminen yhdellä järjestelmällä vai toimivaltarajojen madaltaminen?	76
4.1. Aikaisempia kannanottoja ja niiden arviointia.....	76
4.2. Joustavuuden lisääminen järjestelmiä yhdistämättä.....	78
4.3. Oikeus hakea pesänselvittäjää tai pesänjakajaa	79
Pesänselvittäjä	79
Pesänjakaja	80
4.4. Jäämistötahojen oikeusturva pesänselvittäjän ja pesänjakajan rinnakkais en toimivaltaan kuuluvissa tapauksissa.....	81
5. Pesänselvityksen ja perinnönjaon nopeuttaminen	83
5.1. Määräajan asettaminen toimituksille	83

5.2. Omaisuuden myyntivaltuutusta koskevien toimenpiteiden keventäminen	83
5.3. Pesänjakajan valtuuksien lisääminen.....	84
5.3.1. Tiedonsaanti.....	84
5.3.2. Jakovaltuuksien monipuolistaminen ja tehostaminen	85
Nykyiset normit ja niiden epäkohdat	85
Nykyisten säännösten muotoutumisen syistä.....	86
Jakovaltuuksien kehittäminen	87
6. Perinnönjaon moiteajan lyhentäminen	89
7. Pesänjakajan palkkio	90
8. Pesänselvittäjän palkkio	90
9. Pesänselvittäjän hallintoa koskevan kanteen nostamisaika	90
LIITE	92

1. JOHDANTO

1. Tarkoitus

Perintökaari tuli voimaan 1.1.1966. Se perustui pitkälliseen valmisteluun, josta keskeinen osa suoritettiin jo 1930-luvulla. Tärkein suomalainen lainvalmisteluasiakirja on lainvalmistelukunnan julkaisu 2/1935, joka sisältää ehdotuksen perintö- ja testamenttilainsäädännön uudistamiseksi perusteluineen. Huomattava merkitys lain sisällön muotoutumisen kannalta oli myös lainvalmistelukunnan julkaisulla 5/1938 (Ehdotus hallituksen esitykseksi eduskunnalle perintölaiksi) ja korkeimman oikeuden siitä vuonna 1941 antamalla lausunnolla.

Uudistamishankkeen taustalla vaikutti merkittävästi se, että Ruotsi oli 1920-luvulla aloittanut oman perintölainsäädäntönsä uudistamisen. Sikäläinen lainvalmistelu oli johtanut kahteen perusteelliseen mietintöön, joista toinen (SOU 1925:43) sisälsi ehdotuksen perintölaiksi ja toinen (SOU 1932:16) ehdotuksen laiksi pesänselvityksestä ja perinnönjaosta.

Ruotsin ärvdabalken muodostuikin lopulta perintökaaren sisällön kannalta ratkaisevaksi. Sotien vuoksi keskeytynyttä perintökaaren uudistustyötä jatkettiin 1940-luvun lopulla valmistelemalla lakiosasäännökset sekä testamentin tekemistä ja pätemättömyyttä koskevat säännökset. Koko perintökaaren uudistaminen näytti sitä vastoin ylittävän käytettävissä olleet voimavarat. Uudistus toteutettiin lopulta niin, että Ruotsin ärvdabalkenin tekstiin tehtiin vain välttämättömät muutokset, ja annettiin se hallituksen esityksenä eduskunnalle ilman yksityiskohtaisia perusteluja.

Perintökaari on jokaista koskettavaa perusluonteista lainsäädäntöä. Sen keskeisten ratkaisujen vakaus ja suhteellisen hidas muuttuvuus on tärkeää, jotta se voisi antaa pitävän tuen ihmisten omalle jäämistösunnittelulle. Myös perintöoikeutta koskevat arvostukset muuttuvat hitaasti. Perintökaaren valmistelusta on kuitenkin kulu- nut jo kauan. Toista maailmansotaa edeltäneen ajan Suomi poikkesi vauraudeltaan, elinkeinorakenteeltaan ja väestörakenteeltaan olennaisesti nykyajan Suomesta. Lainsäädäntö, joka suunniteltiin maatalousvaltaista yhteiskuntaa varten, saattaa nykyajan oloissa tuottaa toisenlaisia tuloksia kuin sillä alun perin tavoiteltiin. Sen vuoksi on tarpeen selvittää, miltä osin perintökaaren säännösten voidaan katsoa muutosten seurauksena vanhentuneen ja onko yhteiskunnan muuttuminen synnyttänyt uusia suojan arvoisia tarpeita, joihin nykyinen lainsäädäntö ei vastaa.

2. Tarkasteltavat kysymykset

Käsillä oleva mietintö on periaatemietintö. Perintökaaren ikä huomioon ottaen on luonnollista, että siinä on yksityiskohtia, jotka muun oikeusjärjestyksen muuttamisen vuoksi tai muusta syystä kaipaavat ajantasaistamista. Mietinnössä ei kosketa tämän luonteisia seikkoja, vaan esille otetaan sellaisia periaatteellisia kysymyksiä, joissa yhteiskunnalliset muutokset ovat synnyttäneet uudelleen arvioinnin tarvetta.

Perintöoikeuden peruskysymykset koskevat perittävän mahdollisuutta itse määrätä tulevasta jäämistöstään, perittävän omaisten ja muiden perittävän lähipiiriin kuuluvien asemaa, perittävän velkojien oikeuksien turvaamista sekä menettelyjä, joilla kuolinpesään liittyvät moninaiset kysymykset ratkaistaan. Näistä kysymyksistä tarkastelun ulkopuolelle on jätetty velkojien asema, koska asiasta on 27.2.2004 annettu hallituksen esitys, joka on parhaillaan eduskunnan käsiteltävänä.

Kysymys siitä, missä määrin ja millä tavoin perittävä voi itse määrätä jäämistöstään, tulee esille mietinnön lakiosaa koskevissa tarkasteluissa (III luku) sekä testamentin tekemistä (IV luku) ja perintösopimuksia (V luku) koskevissa tarkasteluissa.

Perillisten ja perittävän läheisten asemaa käsitellään mietinnön luvuissa I ja II. Ne koskevat lähinnä kysymystä, onko lesken ja siihen rinnastuvan perittävän elämäkumppanin asema riittävästi turvattu perittävän kuollessa. Mietinnössä ei muilta osin tarkastella perimysjärjestykseen liittyviä kysymyksiä, mikä johtuu siitä, että työryhmän käsityksen mukaan sukulaisten perintöoikeutta koskevassa perintökaaren 2 luvussa ei ole muutostarpeita.

Perintöoikeuteen liittyviä menettelykysymyksiä tarkastellaan mietinnön VI luvussa, joka koskee pesänselvitystä ja perinnönjakoa.

3. Oikeuskäytäntöä koskeva tietopohja

Lainsäädännön uudistaminen edellyttää tietoa oikeuselämän käytännöistä uudistettavalla alueella. Tilastollista tietoa perintöoikeudellisten asioiden määristä ja niiden jakautumista on oikeustilastoissa varsin vähän. Valtaosa perintöoikeuden kannalta merkittävästä käytännöstä on lisäksi tuomioistuimen ulkopuolista ja tilastoinnin ulkopuolelle jäävää. Asian selvittämiseksi oikeusministeriön lainvalmisteluosasto keräsi vuonna 1992 valtakunnallisen otoksen vuonna 1991 tuomioistuimiin toimitetuista perukirjoista. Otokseen valittiin kolme ryhmää: I suuret kaupungit, II pienemmät kaupungit ja taajaväkiset yhdyskunnat sekä III maaseutumaiset kunnat. Kustakin ryhmästä kerättiin 150 perukirjaa, joten kokonaismääräksi tuli 450 perukirjaa. Lisäksi kerättiin toinen aineisto (yhteensä 210) perukirjaa tapauksista, joissa perittävä oli jättänyt jälkeensä testamentin. Aineiston avulla oli tarkoitus selvittää sitä, millä tavoin tilanteet, joissa perittävä oli katsonut tarpeelliseksi laatia testamentin, erosivat muista perimystilanteista. Ennen tunnuslukujen laskemista aineistot painotettiin antamalla kuhunkin ryhmään kuuluville painoarvo, joka vastasi ryhmän osuutta maan koko väkiluvusta. Aineiston keruun suoritti oikeustieteen ylioppilas, sittemmin oikeustieteen kandidaatti Katri Hilvonen. Tutkimuksen suunnittelussa sekä jakaumien laskennassa lainvalmisteluosasto sai apua erikoistutkija Risto Jaakkolalta Oikeuspoliittisesta tutkimuslaitoksesta.

Mietinnössä esitettävät tilastollisia määriä koskevat luvut perustuvat valtaosin tähän selvitykseen. Sen ohella on käytetty Urpo Kankaan teosta ”Perinnöt ja testamentit”, jossa esitetyt jäämistöjä koskevat tiedot perustuvat pääosin Helsingistä sekä Hauholta ja Luopioisista kerättyihin perukirjatietoihin ja koskevat vuotta

1992. Kummankin tutkimuksen tiedot ovat siten suhteellisen iäkkäitä, mutta ei ole aihetta otaksua, että ne olisivat olennaisesti vanhentuneet eräitä rahamääriä koskevia tietoja lukuun ottamatta.

II. LESKEN PERINTÖOIKEUDELLINEN ASEMA

Työryhmän ehdotus:

- Lesken perintöoikeudellista asemaa on tarpeen kehittää tapuksissa, joissa ensiksi kuolleelta puolisoilta jäi rintaperillisiä.
- Lesken asemaa turvattaisiin nykyiseen tapaan säännöksiin, jotka koskevat oikeutta asuntoon ja asuntoirtoimistoon.
- Asuntoa koskevien oikeuksien saamisen edellytyksiä on täsmennettävä.
- Olisi harkittava sitä, että leski saa vallintaoikeuden asuntoon ja asuntoirtoimistoon nykyisen käyttöoikeuden asemesta.
- Säännös, jonka mukaan leski saa pitää koko jäämistön jakamattomana, olisi korvattava säännöstöllä, joka antaa leskelle oikeuden omaisuuden tuottoon niin kauan kuin pesä on jakamatta.

1. Johdanto

Perittävän kuolema koskettaa yleensä konkreettisimmin hänen puolisoaan. Lesken suojaaminen puolison kuollessa kuuluu sen vuoksi perintöoikeuspolitiikan keskeisiin tavoitteisiin. Tähän pyrittiin jo perintökaarta valmisteltaessa. Sitä edeltäneessä sääntelyssä pyrkimys omaisuuden säilyttämiseen perittävän suvussa oli lesken aseman turvaamiseen nähden etusijalla.

Perintökaaren valmistelun yhteydessä ongelmallisina pidettiin erityisesti tilanteita, joissa puoliso kuoli lapsettomana. Perintö meni tuolloin voimassa olleen vanhan perintökaaren mukaan perittävän nk. toiseen parenteeliin kuuluville sukulaisille, toisin sanoen perittävän vanhemmille tai näiden jälkeläisille. Leski ei saanut perinnöstä mitään, jollei perittävä ollut tehnyt hänen hyväkseen testamenttia. Päinvastoin hän saattoi vainajan kuolinpesän kanssa toimitettavassa osituksessa joutua luovuttamaan kuolinpesälle omaisuuttaan tasinkona. Tämä saattoi merkitä käytännössä esimerkiksi sitä, että puolisoitten yhteinen asunto jouduttiin myymään toisen parenteelin perillisten oikeuksien toteuttamiseksi.

Epäkohta korjattiin antamalla leskelle perintöoikeus ennen ensiksi kuolleen puolison toisen parenteelin perillisiä. Viimeksi mainittuja ei kuitenkaan kokonaan syr-

jäytetty, vaan heille annettiin oikeus saada lesken jäämistöstä osuus, joka vastaa ensiksi kuolleen puolison jäämistön osuutta puolisoitten yhteenlasketusta omaisuudesta, eli yleensä puolet lesken jäämistöstä. Uudistusta luonnehdittiin sanomalla lainsäätäjän tehneen keskinäisen vallintaoikeustestamentin puolisoitten hyväksi. Tällainen testamentti, jolla omaisuus määrättiin ensiksi jälkeen elävälle ja tämän jälkeen jaettavaksi kummankin puolison perillisten kesken lain mukaan, kävi uudistuksen myötä tarpeettomaksi.

Uudistus ei sitä vastoin parantanut lesken suojaa ensiksi kuolleen puolison tekemää testamenttia eikä rintaperillisiä vastaan. Tältä osin perintökaarta muutettiin vuonna 1983, jolloin leski sai oikeuden pitää hallinnassaan puolisoitten tavanomaisen asuntoirtoimiston ja tietyin edellytyksin myös yhteisenä kotina käytetyn tai muun sellaisen asunnon, joka kuuluu jäämistöön ja sopii eloonjääneen puolison kodiksi. Tämä oikeus on suojattu perittävän rintaperillisen tai testamentin saajan jakovaatimusta vastaan, joten se menee myös lakiosuuden edelle (PK 3:1a). Samassa yhteydessä leskelle annettiin myös oikeus avustukseen siinä tapauksessa, ettei hänelle voida perintökaaren 3 tai 25 luvun keinoin ”antaa riittävään toimeentuloon tarvittavaa omaisuutta”. Lesken asemaa kuolleen puolison rintaperillisiin nähden paransi myös avioliittolakiin vuonna 1975 otettu säännös (AL 103.2 §), jonka mukaan eloonjäänyt puoliso ei ole velvollinen luovuttamaan omaisuuttaan tasinkona ensiksi kuolleen puolison perillisille osituksessa, joka toimitetaan ensiksi kuolleen puolison kuoleman jälkeen.

Lesken perintöoikeus näyttää kestäväällä tavalla ratkaiseen lesken ja ensiksi kuolleen puolison toisen parenteelin perillisten välisen suhteen. Jos säännöstössä tältä osin on kehitettävää, mahdolliset uudistamistarpeet koskevat enintään säännösten vähäisiä yksityiskohtia. Kysymykseksi jää siten, onko lesken asema riittävästi suojattu kuolleen puolison rintaperillisiä ja testamentin saajia vastaan. Siinä tapauksessa, että lesken asumisoikeutta pidetään riittävänä lesken aseman turvaamiseksi, on kuitenkin tarkasteltava sitä, onko asumisoikeuden sisältö asianmukainen ja riittävän tarkoin säännelty ja ovatko asumisoikeuden saamisen edellytykset oikeudenmukaiset sekä lesken että perittävän rintaperillisten kannalta.

Tässä pääjaksossa tarkastellaan kolmea keskeistä kysymystä. Jakson 4 luvussa arvioidaan kysymystä, mitä merkitsisi lesken asettaminen perimysjärjestyksessä yhteisten rintaperillisten edelle. Jakson 5 luvussa tarkastellaan, voitaisiinko lesken asumisoikeutta parantaa antamalla hänelle asuntoon ja asuntoirtoimistoon vallintaoikeus nykyisen käyttöoikeuden sijasta. Jaksossa 6 on kohteena kysymys, millä tavoin lesken asumisoikeutta koskevaa sääntelyä olisi tarpeen kehittää, jos asumisoikeus päädytään nykyiseen tapaan rakentamaan lesken käyttöoikeuden pohjalle. Jakson 7 luvussa tarkastellaan lesken asumisoikeutta koskevien säännösten heijastusvaikutuksia muualla perintölainsäädännössä ja arvioidaan nykyisen sääntelyn puutteita. Luku 8 koskee lesken oikeutta tavanmukaiseen asuntoirtoimistoon ja 9 luku koko jäämistön jakamattomuutta. Luvussa 10 esitetään työryhmän arvio siitä, miten sääntelyä olisi kehitettävä.

2. Tilastotietoa

Leski on puolisonsa kuollessa useimmiten jo eläkeiässä. Oikeusministeriön tekemän, perukirjoihin perustuneen selvityksen mukaan leski on kahdessa tapauksessa kolmesta täyttänyt vähintään 70 vuotta puolisonsa kuollessa. Nuorina, alle 40-vuotiaana leskeksi jääneitä oli kaikista leskistä vain noin 1 % ja alle 60-vuotiaana puolisonsa menettäneitä oli heitäkin vain noin 14 %.

Leskille annettavat etuudet ovat siten valtaosassa tapauksia iäkkäille henkilöille tulevia suorituksia. Jaettaessa jäämistöstä saatavia etuuksia rintaperillisten ja lesken kesken, kysymys on pääosin siitä, miten perittävän varallisuus olisi jaettava 40-50 -vuotiaiden ja 70-80 -vuotiaiden välillä.

Edellä mainitun selvityksen mukaan perittävästä noin 44 % oli kuollessaan avioliitossa, ja näistä tapauksista noin 7 %:ssa eloon jäänyt puoliso oli perillisasemassa. Vainajalla, joka kuollessaan oli avioliitossa, oli siten lapsia noin 93 %:ssa tapauksia. Jos lesken asemaa parannetaan rintaperillisiin nähden, muutos koskettaisi siten valtaosaa leskeksi jäävistä.

Kaikista perittävästä runsas 20 % tekee nykyisin testamentin. Kaikista testamenteista noin puolet on keskinäisiä testamentteja ja leski on testamentin saajana yli 45 %:ssa tapauksia, joissa oli tehty testamentti. Lapsen, muun perillisen tai perillisiin ulkopuolisen hyväksi testamentteja tehtiin paljon harvemmin. Tämä kertoo siitä, että testamentilla halutaan sängen usein parantaa lesken asemaa siitä, mikä se on tai mikä sen ajatellaan olevan. Toisaalta on huomattava, että noin 44 % perittävästä jätti lesken, mutta lesken hyväksi tehdyn testamentin jätti ainoastaan vajaa 10 % perittävästä. Valtaosassa tapauksia puoliso olivat siten joko tyytyväisiä lesken asemaan tai eivät ainakaan ryhtyneet sitä parantamaan.

Suksessiivinen perheenmuodostus on viime vuosikymmeninä lisääntynyt. Avioliiton purkautumisen jälkeen solmitaan usein uusi avioliitto tai avioliitonomainen suhde. Uusien avioliittojen osuus on nykyisin noin neljännes vuosittain solmituista avioliitoista. Uudelleen vihityistä eronneita on noin 90 % ja leskiä noin 10 %. Tämä kehitys tuottaa tilanteita, joissa puolisoilla on ei-yhteisiä lapsia. Vuonna 2001 ns. uusperheitä, joissa eli avio- tai avopuolisoiden ei-yhteisiä alle 18-vuotiaita lapsia, oli Tilastokeskuksen väestötilastojen mukaan kaikkiaan runsaat 48.000. Näistä oli avioliittoperheitä noin 22.000, mikä on vain muutama prosentti kaikista perheistä. Luvut eivät kuitenkaan kata tapauksia, joissa ei-yhteiset lapset ovat täyttäneet 18 vuotta, eivätkä tilanteita, joissa puolisoitten ei-yhteinen lapsi elää muualla kuin heidän luonaan. Oikeusministeriön selvityksen mukaan vainajista, jotka jättivät rintaperillisiä, vajaalla 10 %:lla oli lapsi, joka ei ollut perittävän ja hänen leskensä tai perittävän ja hänen kuolleen puolisonsa yhteinen. Puolisoiden ei-yhteiset lapset eivät siten ainakaan toistaiseksi ole yleisiä, mutta niiden olemassaolo on muistettava lesken asemaa koskevassa sääntelyssä; tällöin ei ole kysymys intressikollisuuden ratkaisemisesta lesken ja hänen lastensa kesken, vaan lesken ja perittävän lapsen kesken.

3. Keinoja järjestää lesken asema

3.1. Eri pohjoismaissa käytetyt keinot

Lesken asemasta perittävän rintaperillisiin ja testamentin saajiin nähden voidaan huolehtia monin eri tavoin. Eri pohjoismaissa on käytössä seuraavia keinoja:

(a) Aviovarallisuus oikeudelliset

- Oikeus saada tasinkoa siten, että leskelle tulee puolet puolisoien avio-oikeusomaisuuden säästöstä (kaikki pohjoismaat)
- Oikeus olla luovuttamatta tasinkoa kuolinpesälle (Suomi ja Ruotsi)

(b) Perintöoikeudelliset

- Oikeus perintöön ennen yhteisiä rintaperillisiä (Ruotsi)
- Oikeus yhteisiin rintaperillisiin nähden pitää avio-oikeusomaisuus (faelleseje) jakamattomana (nk. uskifte; Norja, Tanska, Islanti)
- Rintaperillisten kanssa kilpaileva perintöoikeus ja sille lakiosasuoja (Norja, Tanska, Islanti)
- Oikeus arvomääräiseen vähimmäisperintöön (Norja, 200 000 NKr)
- Oikeus arvomääräiseen vähimmäisperintöön, jos lesken varat alittavat tietyn arvomäärän (Ruotsi, 157 000 SKr; Tanska, 180 000 DKr)
- Käyttöoikeus asuntoon ja asuntoirtoimistoon (Suomi)
- Oikeus avustukseen (Suomi)
- Oikeus pitää pesä jakamattomana, jollei jakovaatimuksesta muuta johdu (Suomi)

Perintöoikeudellisten etuuksien luettelosta voidaan havaita, että Suomen lainsäädäntö tuntee sängen vähän tapoja suojata leskeä perittävän rintaperillisiä tai testamentin saajia vastaan. Toisaalta asunnon käyttöoikeus on lesken tarpeisiin nähden hyvin muotoiltu etuus. Leskien ikä huomioon ottaen asumisen jatkuvuuden turvaaminen tai mahdollisuus rahoittaa asumisoikeuden avulla – vuokraamalla asunto - palvelutalossa asumista vastaa useimmiten lesken tärkeimpiä tarpeita. Niissä tapauksissa, joissa perittävältä ei jäänyt asuntoa tai joissa asumisoikeuden myöntämisen edellytykset eivät ole käsillä, mahdollisuus turvata leskeä jää Suomessa pelkän avustuksen varaan.

Pohjoismaiden perintölakeja koskevassa vertailevassa tutkimuksessa Lødrup toteaa länsiskandinaavisella sääntelyllä olevan etuja Ruotsin ja Suomen järjestelmiin verrattuna etenkin, jos kysymyksessä on nuorehko leski. Vaatimalla jakoa hän voi selvittää lopullisesti suhteet ensiksi kuolleen perillisiin ja saada jaossa osan puolisoiltaan jääneestä perinnöstä.¹ Tällaiseen sääntelyyn siirtyminen muuttaisikin lesken asemaa siten, että hän saisi perintöoikeuden nojalla etuuksia silloinkin, kun perittävältä on jäänyt lapsia. Tapahtuisiko lesken asemassa tosiasiallista parantua

¹ Peter Lødrup: Nordisk arverett s. 219

mista riippuu siitä, säilyisivätkö ne oikeudet, jotka leskelle nykyisin annetaan perintöoikeuden asemesta, erityisesti oikeus hallita asuntoa.

Jos lesken asema parantuisi, perittävän rintaperillisten asema heikentyisi vastaavasti. Tämä voisi synnyttää ristiriitoja perittävän ja lastensa välille, sillä perittävän avioituminen esimerkiksi vanhalla iällä johtaisi lasten perintöoikeudellisen aseman heikentymiseen. Vastaava ristiriita voi tosin syntyä meilläkin, jos puoliset asettuvat asumaan vanhemman omistamaan asuntoon, sillä vanhemman kuollessa puolisoaan aikaisemmin viimeksi mainitun asumisoikeus tulee rasittamaan perillisten asemaa.

Norjalais-tanskalainen sääntelymalli on myös ruotsalais-suomalaiselle perinteelle vieras. Uskifte-järjestelmä johtaisi myös siihen, että puolison perintöoikeudellisen aseman kannalta avio-oikeutta koskevat säännökset kävisivät ratkaisevan tärkeiksi. Nykyisinhän tällä seikalla ei lesken kannalta ole juurikaan merkitystä. Norjalais-tanskalainen sääntelymalli ei myöskään näyttäisi mahdollistavan sitä, että siihen kytkettäisiin meillä nykyisin tunnettu lesken asumisoikeus. Saisiko leski asunnon jäisi siten riippumaan siitä, tuleeko se lesken käyttöön uskifte-säännösten nojalla tai riittääkö lesken perintöoikeus asunnon tai siitä perittävälle kuuluneen osuuden ottamiseen perinnönjaossa.

Sääntelymallin yksityiskohtia on Tanskassa kritisoitu.² Tanskan oikeusministeriö on nyttemmin asettanut toimikunnan (udvalg) laatimaan ehdotuksen perintökaaren kokonaisuudistuksesta.

3.2. Arvio

Työryhmä katsoo, ettei meillä ole tarpeen toteuttaa sellaisia lesken asemaa koskevia uudistuksia, jotka poikkeavat olennaisesti nykyisestä perinteestä. Sitä vastoin on tarpeen selvittää sitä, onko tarpeen ja mahdollista kehittää lesken asemaa nykyisen perinteen pohjalta. Tällöin tarjoutuu harkittavaksi kolme vaihtoehtoa. Näistä ensimmäinen on Ruotsissa vuonna 1988 toteutettu ratkaisu, jossa leski on asetettu yhteisten rintaperillisten edelle samalla tavoin kuin hänet jo aiemmin oli asetettu ensiksi kuolleen puolison toiseen parenteeliin kuuluvien perillisten edelle. Toinen vaihtoehto on toteuttaa Ruotsissa omaksuttu ratkaisu vain osittaisena, asuntoa ja asuntoirtoimistoa koskevana. Kolmas vaihtoehto on kehittää nykyistä mallia, jossa leski saa käyttöoikeuden jäämistöön, jollei kukaan vaadi jakoa, ja jakovaatimuksesta riippumatta asuntoirtoimistoon sekä tietyin edellytyksin myös jäämistöön kuuluvaan asuntoon.

² Ks. Finn Taksøe-Jensen: Redogørelse om behovet for ændringer af arveloven s. 9-24

4. Lesken asettaminen perimysjärjestyksessä yhteisten rintaperillisten edelle

4.1. Ruotsin laki

Ruotsissa toteutettiin vuoden 1988 alusta uudistus, jossa leski asetettiin puolisoiden yhteisten rintaperillisten edelle perimysjärjestyksessä. Ruotsin perintökaaren 3 luvun 1 §:n mukaan jos perittävä oli avioliitossa, perintö menee jälkeen elävälle puolisolalle. Lesken perintöoikeus ei kuitenkaan kata osuutta, joka kuuluu sellaiselle ensiksi kuolleen rintaperilliselle, joka ei ole jälkeen elävän rintaperillinen. Tällainen ”erikantainen” lapsi voi vaatia perintöosuutensa välittömästi. Hän voi toisaalta niin halutessaan luopua oikeudestaan, jolloin hän saa osuutensa vasta lesken kuoltua samanaikaisesti kuin puolisojen yhteiset rintaperilliset.

Puolisoiden yhteiset rintaperilliset on siten asetettu Ruotsissa samaan asemaan kuin ensiksi kuolleen puolison toisen parenteelin perilliset Suomen voimassa olevan lain mukaan. Lesken kuoltua heillä on oikeus tämän kuolinpesästä saada pääsääntöisesti puolet perintönä ensiksi kuolleen jälkeen. Eloon jääneellä puolisolalla ei ole oikeutta määrätä tästä osuudesta testamentilla. Muutoin eloonjäänyt voi määrätä omaisuudesta vapaasti, toisin sanoen hänellä on vallintaoikeus omaisuuteen. Epäasialliset toimenpiteet, joilla hän vähentää varallisuuttaan ensiksi kuolleen puolison perillisten vahingoksi, antavat kuitenkin viimeksi mainituille oikeuden vastikkeeseen lesken kuoltua toimitettavassa jaossa.

Lesken perintöoikeus ei nauti lakiosasuojaa ensiksi kuolleen puolison testamenttia vastaan. Lesken perintöoikeus voidaan siten syrjäyttää tekemällä testamentti rintaperillisten hyväksi. Lesken perintöoikeus syrjäytyy myös, jos ensiksi kuollut on testamentannut omaisuutensa kolmannelle. Rintaperillisten lakiosaoikeus johtaa tässä tapauksessa kuitenkin siihen, että testamentti on tehoton siltä osin kuin se loukkaa lakiosaa. Lakiosiin tarvittava omaisuus menee tässä tapauksessa suoraan lakiosaperillisille eikä siirry vallintaoikeudella leskelle.

4.2. Ruotsin uudistuksen perustelut

Uudistusta perusteltiin sen valmistelutöissä (prop 86/87:1) seuraavilla näkökohdilla:

- Perintöoikeuden sosiaalinen funktio rintaperillisten taloudellisen aseman turvaajana on heikentynyt 1900-luvun kuluessa.
- Rintaperillisten puolison oikeutta parempi perintöoikeus pirstoo puolisojen pesän ja pakottaa lesken usein muuttamaan asunnosta tai hankkimaan käteisvaroja rintaperillisten lunastamiseksi ulos jäämistöstä.
- Lasten toimeentulon kannalta perintö merkitsee useimmiten melko vähän, kun taas oikeudella elää jakamattomassa pesässä saattaa olla leskelle suuri merkitys.

- Yhteiset rintaperilliset pitävät yleensä luonnollisena odottaa kummankin vanhemman kuolemaa ennen perinnönjakoa.

Vuonna 1996 asetettu Ärvdabalksutredningen teki vuoden 1988 uudistuksen onnistuneisuudesta arvioinnin (SOU 1998:110). Siinä katsottiin uudistuksen vastaavan yleistä oikeuskäsitystä hyvin. Monet suoritetuun kyselyyn vastanneet totesivat, ettei puolisoiden enää tarvitse tehdä keskinäisiä testamentteja turvatakseen jälkeen elävän asemaa. Utredningen yhtyi tähän käsitykseen ja katsoi, ettei ollut tarpeen enempää tutkia sääntelyn ja ihmisten oikeuskäsitysten vastaavuutta (s.91).

4.3. Arviointia

Ruotsin uudistuksessa mainitut argumentit ovat pääosin päteviä myös meillä. Tilanteita, joissa leski joutuisi rintaperillisten perintöoikeuden vuoksi realisoimaan asunnon, ei kuitenkaan meillä esiintyne sen vuoksi, että leskellä on oikeus pitää asunto jakamattomana hallinnassaan (PK 3:1 a.2).

Ratkaisu, jossa leski asetetaan yhteisten rintaperillisten edelle, vaikuttaa parhaiten perusteltavalta tilanteissa, joissa puoliso kuolee lasten ollessa pieniä. Perintöoikeudelta voidaan tässä tilanteessa odottaa elämän jatkuvuuden turvaamista. Jatkuvuuden kannalta on ongelma, että omaisuus, joka kenties on kertynyt puolisoiden yhteisten ponnistusten tuloksena ja josta puoliset ovat yhdessä päättäneet, siirtyy eloon jääneen ohitse alaikäisille lapsille.

Holhoustoimilaista saadut kokemukset viittaavat siihen, että ainakin osa leskistä pitää lastensa ensisijaista perintöoikeutta oikeustajunsa vastaisena. Lasten perintöoikeus synnyttää myös näissä tapauksissa monimutkaisia oikeussuhteita eloon jääneen vanhemman ja lasten välille, sillä leskelle jää PK 3:1 a:n mukainen käyttöoikeus lasten tullessa omistajiksi. Koska leski on usein esteellinen hoitamaan omistajalle kuuluvia asioita lastensa puolesta, näille tarvitaan monesti erillinen edunvalvoja. Jos leski saisi vallintaoikeuden puolisonsa omaisuuteen, nämä kysymykset poistuisivat.

Tapauksissa, joissa puoliso kuolee lasten ollessa jo täysi-ikäisiä, ei synny lasten edunvalvontaan liittyviä kysymyksiä. Se, että omaisuus siirtyisi lapsille vasta toisenkin vanhemman kuoltua, viivästyttäisi jossakin määrin omaisuuden siirtymistä seuraavalle polvelle. Toisaalta näin käy usein nykyäänkin joko siksi, että pesä pidetään jakamattomana lesken kuolemaan asti tai siksi, että puoliset ovat tehneet tähän johtavan keskinäisen testamentin. Rintaperillisellä on tosin tällaisen testamentin estämättä oikeus vaatia lakiosaansa, mutta testamenttiin otetuilla määräyksillä voidaan heikentää lakiosaansa heti vaativan myöhempää oikeutta jäämistöön siten, ettei lakiosan vaatiminen välittömästi ole taloudellisesti kannattavaa.

Lesken perintöoikeudellisen aseman parantamiseen asettamalla leski asetetaan perimysjärjestyksessä rintaperillisten edelle liittyy toisaalta myös *ongelmia*. Muutos johtaisi siihen, että sama varallisuus siirtyy useissa tapauksissa melko lyhyin väliajoin perintönä kaksi kertaa, ensiksi perintönä leskelle ja lesken jälkeen yhteisille rintaperillisille. Tämä johtaisi perintöverorasituksen huomattavaan kasvamiseen, jollei verolainsäädäntöä muuteta. Perintövero tulisi ensi vaiheessa lesken

maksettavaksi, mikä voi aiheuttaa hänelle vaikeita tilanteita erityisesti silloin, kun jäämistön pääasiallinen varallisuus on arvokas asunto, jossa leski asuu.

Parantaisiko uudistus lesken asemaa, riippuu keskeisesti siitä, oliko kuolleella puolisoilla erikantaisia lapsia. Viimeksi mainittujen oikeus saada osuutensa jäämistöstä välittömästi vanhempansa kuoltua, voisi jopa heikentää lesken asemaa nykyisestä, jollei leskellä säilytetä oikeutta vaatia asuntoa käyttöönsä erikantaisen rintaperillisen jakovaatimuksesta huolimatta.³

Näyttääkin siltä, ettei Ruotsissa omaksuttua mallia ole mahdollista toteuttaa, jollei leskelle anneta asumissuojaa myös perittävän erikantaista rintaperillistä kohtaan. Asunnon hallintaoikeuden turvaaminen leskelle on lakiteknisesti toteutettavissa. Seuraavat esimerkit kuvaavat syntyviä tilanteita. Esimerkeissä oletetaan, että jäämistön suuruus osituksen jälkeen on 180 000 € ja että jäämistöön kuuluu 120 000 €n arvoinen asunto, jossa leski asuu ja että edellytykset asunnon käyttöoikeuden myöntämiseksi leskelle ovat käsillä.

Esimerkki 1. Perittävältä jäi leski L ja yksi erikantainen lapsi X.

X saa: 60 000 € ja omistusoikeuden asuntoon.

L saa: asunnon käyttöoikeuden

Muutos nykyiseen: ei muutosta

Esimerkki 2. Perittävältä jäi leski L ja 2 yhteistä lasta A ja B.

L saa: vallintaoikeuden kaikkeen perittävän omaisuuteen

A ja B saavat: ei mitään (oikeus jälkiperintöön L:n kuoltua)

Muutos nykyiseen: Nykyisin A ja B jakaisivat 60 000 € keskenään ja saisivat omistusoikeuden asuntoon, johon L saisi käyttöoikeuden

Esimerkki 3. Perittävältä jäi leski L ja 2 yhteistä lasta A ja B sekä 2 erikantaista lasta X ja Y.

L saa: 30 000 € ja omistusoikeuden puoleen asunnosta sekä asunnon käyttöoikeuden

X ja Y saavat: kumpikin 15 000 € ja omistusoikeuden neljäsosaan asunnosta, jota rasittaa lesken käyttöoikeus

A ja B saavat: ei mitään (oikeus jälkiperintöön L:n kuoltua)

Muutos nykyiseen: Leski saa sen, joka nykyisin tulisi A:lle ja B:lle.

Kuten esimerkit osoittavat, muutos ei koskettaisi ensiksi kuolleen puolison erikantaisten rintaperillisten asemaa. Onko muutos asianmukaista toteuttaa, voidaan

³ Tilanteessa, jossa puolisoilla ei ollut yhteisiä lapsia, mutta perittävältä jäi erikantainen lapsi, viimeksi mainittu voisi vaatimalla jakoa saada koko jäämistön itselleen, mikä voisi merkitä sitä, että leski joutuu luopumaan asunnostaan.

siten ratkaista vastaamalla siihen, onko lesken aseman näin voimakas parantaminen yhteisiin rintaperillisiin nähden perusteltua. Lisäksi merkitystä on annettava sille, että sääntely synnyttäisi sängen monimutkaisia oikeusasemia, joissa leski olisi toisaalta asunnon yhteisomistaja ja toisaalta käyttöoikeuden haltija siltä osin kuin asunnon omistusoikeus kuuluu ensiksi kuolleen puolison erikantaisille rintaperillisille. Nämä tilanteet ovat tosin tuttuja nykyisinkin, jos leski ja perittävä omistivat asunnon yhdessä.

5. Vallintaoikeuden antaminen leskelle asuntoon ja asuntoirtaimistoon

Tässä mallissa leski perisi rintaperillisten oikeuden estämättä puolisoitten asuntoirtaimiston ja yhteisenä kotina käytetyn asunnon, jos asunnon saamisen edellytykset täyttyvät. Nämä edellytykset voisivat olla pääosin samantapaisia kuin ne ovat nykyisinkin PK 3: 1a:n mukaan. Niitä on kuitenkin tarpeen jäljempänä luvussa 6 osoitetulla tavalla kehittää, jotta kohtuuttomien tilanteiden syntyminen voitaisiin torjua.

Leski perisi asunnon ja asuntoirtaimiston nk. vallintaoikeudella. Hänen oikeusasemansa tähän omaisuuteen olisi siten sama kuin nykyisin siinä tapauksessa, että leski on perinyt puolisonsa PK 3 luvun säännösten nojalla. Leski voisi tosin sanoen määrätä asunnosta ja asuntoirtaimistosta vapaasti *inter vivos*, mutta hän ei voisi tehdä niistä testamenttia.

Asiaa koskevassa sääntelyssä voitaisiin pitkälti nojautua perintökaaren nykyiseen 3 lukuun. Syntyvä tilanne eroaa tosin perintökaaren 3 luvussa nykyisin säännelystä siinä, että leski ei saa vallintaansa kuolleen puolisonsa koko omaisuutta, vaan ainoastaan asunnon ja asuntoirtaimiston. Lesken ja kuolinpesän välillä joudutaan siten toimittamaan ositus kummankin tahon oikeusasemien selvittämiseksi. Tästä erosta ei kuitenkaan näytä aiheutuvan sääntelytarvetta, sillä nykyisinkin voi syntyä tilanteita, joissa rintaperillisiltä kuolleen puolison ja hänen leskensä välillä joudutaan toimittamaan ositus. Näin on asia silloin, kun perittävä oli osittain syrjäyttänyt puolisonsa perintöoikeuden testamentilla.

Ensiksi kuolleen puolison rintaperillisillä olisi asuntoon ja asuntoirtaimistoon nk. jälkiperintöoikeus. Se toteutettaisiin samalla tavoin kuin se on nykyisin järjestetty PK 3 luvussa. Rintaperilliset tai heidän jälkeläisensä saisivat lesken kuoltua tämän kuolinpesästä osuuden, joka vastaa lesken perimän omaisuuden osuutta viimeksi eläneen puolison koko omaisuudesta ensiksi kuolleen puolison kuolinhetkellä (vrt. PK 3:1.2 ja 3:2). Rintaperillisillä olisi myös oikeus saada asunto ja asuntoirtaimisto osuuteensa siltä osin kuin se kuului ensiksi kuolleelle puolisolle. Rintaperillisillä olisi kiinteään omaisuuteen lunastusoikeus, vaikka sen arvo ylittäisikin heille tulevan osuuden arvon (vrt. PK 3:5).

Omaisuuden hukkaamiseen ja lesken vaurastumiseen reagoitaisiin samalla tavalla kuin nykyisinkin PK 3 luvun mukaan, tosin sanoen antamalla osapuolelle oikeus vastikkeeseen eli oikeus siirtää tietty määrä omaisuuttaan pois laskennallisen jaon piiristä. Tapauksissa, joissa leski oli lahjoittanut asunnon pois, rintaperilliset voisivat vaatia lahjan palauttamista vilpillisessä mielessä olevalta saajalta.

Nykyisen käyttöoikeuteen perustuvan järjestelmän korvaaminen vallintaoikeuteen perustuvalla yksinkertaistaisi sääntelyä, koska omistajan ja käyttöoikeuden haltijan suhdetta koskeva melko monimutkainen ja käytännön tarpeisiin silti toisinaan riittämätön sääntely jäisi pois. Leski voisi vapaasti myydä asuntonsa ja vaihtaa sen itselleen tarkoituksenmukaiseen. Nykyinen tilanne, jossa leski perillisten ollessa erimielisiä ikään kuin sidotaan puolisoiden viimeiseen yhteiseen kotiin, korjautuisi samalla. Tilanteissa, joissa perittävältä jäi lesken ohella alaikäisiä lapsia, ei myöskään nykyiseen tapaan syntyisi oikeudellisia eturistiriitoja, jolloin vähenisi tarve määrätä edunvalvojan sijaisia lasten etua turvaamaan.

Nykyisen perintöverolainsäädännön voimassa ollessa tämä ratkaisu olisi leskelle toisaalta kallis, sillä vallintaoikeudella saatua omaisuutta verotetaan samalla tavoin kuin omistusoikeudella saatua.

6. Lesken asumisoikeutta koskevan sääntelyn kehittäminen

6.1. Yleistä

Eloon jäänyt puoliso saa nykyisin ”rintaperillisen jakovaatimuksen ja testamentinsaajan oikeuden estämättä pitää jakamattomana hallinnassaan puolisoiden yhteisenä kotina käytetyn tai muun jäämistöön kuuluvan eloonjääneen puolison kodiksi sopivan asunnon, jollei kodiksi sopivaa asuntoa sisälly eloonjääneen puolison varallisuuteen. Yhteisessä kodissa oleva tavanmukainen asuntoirtoimisto on aina jätettävä jakamattomana eloonjääneen puolison hallintaan” (PK 3:1a.2). Lesken hallintaoikeus saa sisältönsä PK 12 luvusta. PK 3:1a.3:n mukaan tuon luvun säännöksiä testamenttiin perustuvasta käyttöoikeudesta sovelletaan näet myös leskelle suoraan lain nojalla kuuluvaan käyttöoikeuteen.

Lesken asumisoikeutta koskeva sääntely on ollut voimassa noin 20 vuotta. Sääntelystä saadut kokemukset viittaavat siihen, että se on käytännössä toiminut sangen hyvin. Tämä näkyi myös työryhmän järjestämässä seminaarissa ja valtionhallinnon kansalaisfoorumissa käydyssä keskustelussa. Sääntelyn yksityiskohdissa voi kuitenkin olla kehittämistarpeita. Niitä koskevien muutosten avulla voitaisiin varmistaa se, että säännökset johtavat myös harvemmin esiintyvissä perimystilanteissa kaikkien osapuolten kannalta oikeudenmukaiseen tulokseen.

Tässä luvussa arvioidaan nykyisen säännösten kehittämistarpeita. Tällöin on tarkoituksenmukaista erottaa toisistaan lesken käyttöoikeuden edellytykset, käyttöoikeuden sisältö ja säännösten seurausvaikutukset perintökaaren järjestelmässä.

6.2. Asunnon käyttöoikeuden edellytykset

a) Asuntoa koskevat

Jotta leski voisi saada asunnon käyttöoikeuden, sen tulee ”*kuulua jäämistöön*”. Sananmukainen tulkinta johtaisi siihen, ettei leski voisi saada asuntoon käyttöoikeutta, jos vain osa, esimerkiksi puolet siitä kuuluu jäämistöön ja loput leskelle. On selvää, ettei säännöstä ole tarkoitettu näin tulkittavaksi. Olisi tarpeen täsmen-

tää edellytystä siten, että käyttöoikeus voisi koskea kuolleen puolison yksin tai puolisoitten yhdessä omistamaa asuntoa. Täsmennys osoittaisi samalla sen, ettei käyttöoikeutta voida antaa asuntoon, jonka kuollut omisti yhdessä kolmannen henkilön kanssa. Tilanteet, joissa kuollut puoliso omisti asunnon yhdessä edellisen puolisonsa kuolinpesän kanssa, eivät ole harvinaisia ja ovat toisinaan synnyttäneet kysymyksiä siitä, voiko leski saada tällaisen asunnon hallintaansa.⁴

Käyttöoikeuden kohteena tulee olla ”*puolisoiden yhteisenä kotina käytetty tai muu jäämistöön kuuluva eloonjääneen kodiksi sopiva asunto*”. Laissa ei kumpaakaan vaihtoehtoa ole asetettu etusijalle eikä myöskään annettu ohjetta siitä, millaiset seikat pesänjakajan tulee ottaa huomioon asiasta päättäessään, jos osapuolet eivät asiasta sovi. Oikeuskäytännössä erityisesti ennakkotapaus KKO 1992:94 on selkiönyt tulkintaa, vaikka se suoranaisesti koskikin kysymystä lesken asumisoikeuden olemassaolosta.⁵ Olisi harkittava, voitaisiinko silloin, kun asia koskee vain lesken ja puolisoitten yhteisten rintaperillisten suhdetta, pääsäännöksi asettaa se, että leskellä olisi oikeus asua yhteisessä kodissa. Muu vaihtoehto tulisi kysymykseen vain silloin, kun puolisoit eivät ole asuneet perittävän tai puolisoitten omistamassa asunnossa, vaan ovat asuneet esimerkiksi vuokralla tai jommankumman työsuhdeasunnossa.

Jos sitä vastoin asia koskettaa lesken ja kuolleen puolison *erikantaisten* perillisten suhdetta, olisi voitava ottaa huomioon myös se, että lesken kiinnkohdat ja intressi asuntoon voivat olla vähäiset erikantaisten rintaperillisten intressiin verrattuna. Kysymys voi olla esimerkiksi siitä, että asunto on lesken tarpeisiin nähden selvästi liian suuri, että asunto olisi realisoitava, koska ei-yhteinen rintaperillinen tarvitsee varoja kasvatukseensa tai että asunnon käyttöoikeuden myöntäminen leskelle olisi ilmeisen kohtuutonta ottaen huomioon sen, että kysymys on asunnosta, jossa leski on asunut vain lyhyen ajan, kun taas lapset ovat eläneet siinä koko lapsuutensa ja kiintyneet paikkaan. Näissä tapauksissa olisi kuolleen puolison rintaperillisille annettava mahdollisuus osoittaa leskelle muu jäämistöön kuuluva asunto tai perillisten olisi annettava mahdollisuus ostaa kuolinpesän nimiin asunto, joka olisi lesken tarpeisiin sopiva ja jäisi tämän käyttöön.

Siinä tapauksessa, että perittävä on tehnyt testamentin muun kuin lesken hyväksi, olisi ilmeisesti noudatettava samoja sääntöjä kuin siinä tapauksessa, että ensiksi kuolleelta puolisoilta on jäänyt erikantainen perillinen. Lesken asumisoikeus voitaisiin tällöin sovittaa testamentin saajan intresseihin siten, että asumisoikeus voisi tulla koskemaan muuta kuin puolisoitten yhteistä kotia.

b) Lesken varallisuutta koskevat

Ainoana lesken varallisuuteen liittyvänä edellytyksenä on nykyisin se, ettei lesken kodiksi sopivaa asuntoa sisälly lesken varallisuuteen. Säännöksestä ei käy ilmi, minkä tilanteen mukaan asia olisi arvioitava. Tarkoituksenmukainen tulkinta lie-

⁴ Säännöksen muotoilussa olisi pyrittävä ottamaan huomioon myös se, että asuntoja ei nykyisin läheskään aina omisteta suoraan, vaan omistetaan oikeus, joka oikeuttaa asunnon hallintaan.

⁵ KKO 1992:94. Kun lesken varallisuuteen sisältynyt asunto oli pinta-alaltaan olennaisesti pienempi kuin puolisoitten yhteisenä kotina käytetty asunto, jota se ei tiloiltaan eikä varustetasoltaan vastannut, sen ei katsottu olleen lesken kodiksi sopiva. Leski sai pitää jakamattomana hallinnassaan puolisoitten yhteisenä kotina käytetyn asunnon. (Ään.).

nee se, että leskellä ei ole oikeutta saada asunnon käyttöoikeutta, jos hänellä puolisona kuollessa oli omistuksessaan kodikseen sopiva asunto. Se, että leski myy asuntonsa ennen kuin puolison kuolinpesä selvitetään, ei siten toisi hänelle asunnon käyttöoikeutta. Koska kyseessä on sosiaalisiin tarkoituksiin tähtäävä säännös, täytyy toisaalta lähteä siitä, että leskelle ei myönnetä asunnon käyttöoikeutta, jos hän saa asunnon ennen kuin käyttöoikeudesta päätetään. Kysymys voi olla esimerkiksi siitä, että hän perii asunnon ennen edellä mainittua ajankohtaa tai saa asunnon (tai toisen puolison osuuden puolisoitten yhteisestä asunnosta) osituksessa. Olisi harkittava säännöksen täsmentämistä tältä osin.

Nykyinen laki ei anna mitään merkitystä sille, että leski kykenisi omilla varoillaan turvaamaan asumisensa, vaan ratkaisevaa on yksinomaan se, ettei leskellä em. hetkellä ole kodikseen sopivaa asuntoa. Sääntely mahdollistaa kohtuuttomat lopputulokset. Olisi tarpeen pohtia, voidaanko asumisoikeuden saamiselle asettaa lesken varakkuuden huomioon ottavia ehtoja, joilla kohtuuttomat tilanteet voidaan torjua.

Esimerkki. A kuolee ja jättää 30-vuotiaan lesken B, jolla on miljoonavarallisuus, mutta siihen ei kuulu asuntoa. A:lta jää kaksi lasta edellisestä avioliitosta, 27-vuotias C ja 32-vuotias D. A:lla ei ole muuta omaisuutta kuin asunto, jossa puoliset asuivat.

Nykyinen lainsäädäntö johtaa tässä tapauksessa seuraavaan: B pitää kaiken omaisuutensa (nk. lesken tasinkoetu oikeus AL 103.2 §) ja saa käyttöönsä A:n asunnon. C:lle ja D:lle jää asunnon omistusoikeus, jota kuitenkin rasittaa heidän kanssaan samanikäisen B:n elinikäinen asumisoikeus. Omistusoikeuttaan he eivät todennäköisesti voi eläessään mitenkään hyödyntää, mutta omistajina he joutuvat kuitenkin maksamaan perintöveron ja vastaamaan talon peruskorjauksista sekä muista kuluista, jotka eivät ole sen laatuista, että ne on suoritettava lesken hallinta-aikana saatavalla tuotolla (PK 12:3.2).

Eräs mahdollisuus saada lakiin joustoa, olisi säätää ettei leskellä ole asumisoikeutta, jos hän vaikeuksitta kykenee järjestämään asumisensa omilla varoillaan, ja asunnon antaminen leskelle johtaisi ilmeisen kohtuuttomaan tilanteeseen ottaen huomioon perittävän erikantaisen rintaperillisen tai testamentin saajan tarpeen saada omaisuutta, lesken toiminnan asunto-omaisuuden kartuttamiseksi ja näihin verrattavat taloudelliset seikat sekä yhteiselämän keston.

c) Lesken epälojaali menettely

Se, että leskeksi jäävä myy tai lahjoittaa omistamansa asunnon tilanteessa, jossa toisen puolison kuolema on selvästi nähtävillä, ei nykyisin vaikuta mitään hänen asumisoikeuteensa. Jos perittävältä jäi erikantainen rintaperillinen tai testamentin saaja, tällainen menettely on heitä kohtaan epälojaalia. Olisi harkittava, voidaanko asunnon käyttöoikeus evätä sillä perusteella, että leski on perittävän kuoleman ollessa näköpiirissä saattanut tavalla, jota voidaan pitää ilmeisen epälojaalina edellä mainittuja tahoja kohtaan, itsensä sellaiseen tilanteeseen, jossa käyttöoikeuden myöntämisen edellytykset toteutuvat.

d) Muut leskeä koskevat edellytykset

Leskellä ei, jollei erityisistä asianhaaroista muuta johdu, ole asunnon käyttöoikeutta, jos perittävän kuollessa oli vireillä hakemus avio- tai asumuserosta tai jos puoliset on tuomittu asumuseroon eikä asumuserotuomio ole perittävän kuoltua rauennut. Asia on samoin, jos ensiksi kuolleella puolisoilla oli oikeus vaatia avioliittoa peruutuvaksi. Suomen laki ei enää tunne asumuseroa eikä avioliiton peruuttamista. Sääntely täytynee silti ainakin asumuseron osalta säilyttää; onhan mahdollista, että puoliset on tuomittu asumuseroon jossakin vieraassa valtiossa, joka oman lakinsa tai kansainvälisesti velvoittavan järjestelyn nojalla on asiassa toimivaltainen.

Nykyinen laki ei lausu mitään siitä, voiko puoliso saada asumisoikeuden, vaikka hän on aiheuttanut puolisonsa kuoleman tahallisella rikollisella teolla. Selvyyden vuoksi asiasta olisi otettava säännös PK 15:1:ään. Samassa yhteydessä olisi pohdittava, tulisiko perinnöttömäksi tekemistä koskeva säännös (PK 15:4) ulottaa koskemaan myös asunnon käyttöoikeutta.

e) Rintaperillisen tarve saada omaisuutta

Asumisoikeuden kannalta ei nykyisin ole mitään merkitystä sillä, että rintaperillinen tarvitsee omaisuutta leskeä enemmän. Tämä voi johtaa yksittäistapauksissa kohtuuttomiin tuloksiin. Seuraava Matti Savolaisen kirjoituksesta mukailtu ääri-esimerkki selventää asiaa.⁶

Esimerkki. Nainen A on 25-vuotias ja hänellä on kaksivuotias lapsi Aa, jonka isyyttä ei ole vahvistettu. A solmii avioliiton 30-vuotiaan B:n kanssa, ja kuolee kuukausi sen jälkeen liikenneonnettomuudessa. Hänen jäämistöönsä kuuluu 500 000 €n arvoinen peritty osakehuoneisto, jota käytetään perheen yhteisenä kotina. B:n omaisuus 2 miljoonaa € koostuu kiinteistöistä ja teollisuusosakkeista, mutta omaisuuteen ei sisälly kodiksi sopivaa asuntoa.

Nykyisen lain mukaan B pitää omaisuutensa kokonaan osituksessa (nk. tasinkoetuoikeus) ja saa lisäksi asunnon käyttöoikeuden. Aa ei saa mitään, vaikka hän kaksivuotiaana olisi elatuksen tarpeessa. Aa joutuu kuitenkin maksamaan asunnosta perintöveron.

Olisi harkittava sitä, että sääntelyyn lisätään säännös, joka antaa mahdollisuuden ottaa huomioon oikeudenmukaisuuteen ja kohtuuteen liittyviä näkökohtia harkittaessa sitä, annetaanko leskelle asunnon käyttöoikeus. Kysymys olisi poikkeussäännöstä, jota voitaisiin soveltaa vain ilmeisen kohtuuttomien lopputulosten torjumiseksi.

f) Luopuminen oikeudesta saada asunnon käyttöoikeus

Nykyisin laissa ei ole säännöstä siitä, voiko puoliso puolisonsa eläessä etukäteen luopua oikeudestaan saada asunto käyttöönsä. Selvyyden vuoksi asiasta olisi tarpeen ottaa lakiin säännös.

⁶ Savolainen, Matti: Efterlevande makes rätt till bostad II s. 360 JFT 1989.

Säännöksen sosiaalinen tavoite huomioon ottaen voidaan perustella ajatusta, ettei oikeudesta saada asunnon käyttöoikeus voida etukäteen luopua. Ehdoton luopumiskielto voi toisaalta joissakin tapauksissa vaikuttaa asunnon omistajan kannalta ankaralta. Hänelle voi olla keskeisen tärkeää, että esimerkiksi suvussa perintönä kulkenut asunto jää välittömästi hänen kuoltuaan hänen lastensa käyttöön tai että se siirtyy testamentin saajalle testamentissa osoitettuun tarkoitukseen käytettäväksi. Sen vuoksi olisi harkittava, voitaisiinko luopumiskieltoa lieventää siten, että luopuminen olisi sitova, jos leskelle annetaan luopumisesta kohtuullinen vastike.

Tämä ratkaisu johtaisi siihen, että suhtautuminen asumisoikeuteen olisi sama kuin suhtautuminen lakiosaan. Kun kysymyksessä on puolisolle tuleva etuus, ratkaisuun liittyy kuitenkin ongelmia, joita ei esiinny lakiosan yhteydessä. Omaisuuden osituksessa luopujan saama etu voi neutraloitua siten, että hän sen seurauksena saa vähemmän tasinkoa kuin olisi muuten saanut. Lisäksi on mahdollista, että leski luopumisen vuoksi jää vaikeaan tilanteeseen, jos luopumisesta saadut varat on käytetty esimerkiksi perheen elatukseen eivätkä siten ole käytettävissä asumisen järjestämiseen, kun tarve siihen puolison kuoltua syntyy.

Viimeksi mainitut seikat viittaavat siihen, ettei ennakkoluopumista olisi katsottava päteväksi muutoin kuin siinä tapauksessa, että puoliso on luopunut tiettyyn asuntoon kohdistuvasta asumisoikeudesta toiseen kohtuulliseksi katsottavaan asuntoon kohdistuvaa asumisoikeutta vastaan.

Toisaalta ajatusta, että asumisoikeudesta tulisi voida etukäteen vapaasti luopua, voidaan perustella sillä, että luopuminen saattaa olla osa perittävän kuoleman varalta tehtävää kokonaisjärjestelyä, mitä luopumiskielto voisi vaikeuttaa. Tarve tällaisiin järjestelyihin saattaa syntyä erityisesti silloin, kun asunnon omistaja solmii uuden avioliiton ja haluaa huolehtia siitä, ettei avioliiton solmiminen vaikuta rintaperillisten asemaan.

6.3. Asunnon käyttöoikeuden sisältö

Lesken käyttöoikeuden sisältö on osoitettu viittaamalla PK 12 lukuun (PK 3:1a.3). Mainittu 12 luku otettiin alun perin perintökaareen täydentämään tarvittaessa käyttöoikeustestamentissa olevia määräyksiä. Nämä säännökset eivät anna riittäviä vastauksia kaikkiin kysymyksiin, joita lesken käyttöoikeus synnyttää. Erityisen ongelmallinen on kysymys siitä, kummanko, omistajan vaiko käyttöoikeuden haltijan tulee vastata asunnon yhtiövastikkeista, rahoitusvastikkeista ja asunnon korjauskustannuksista. Sanamuodon mukaan tulkittuna kustannusten jakamista koskeva PK 12:3.2 johtaisi siihen, että leski ei joutuisi maksamaan mitään. Lesken asuessa asunnossa asumisoikeudesta ei kerry ainakaan sellaista välitöntä rahallista tuottoa, jolla kustannukset voitaisiin maksaa. Oikeuskäytännössä kohtuuttomat tilanteet lienee onnistuttu säännöksen tulkinnalla välttämään. Tästä huolimatta laissa tulisi nykyistä huomattavasti tarkemmin osoittaa, mikä on kummankin tahon vastuu. Kun otetaan huomioon se, että omistajataho ei lesken käyttöoikeuden kestäessä voi mitenkään hyödyntää omistustaan, näyttää kohtuulliselta, että omistajataho osallistuu enintään sellaisiin kuluihin, jotka merkitsevät asunnon arvon olennaista kohoamista.

7. Lesken asumisoikeuden seurannaisvaikutuksista avioliittolaissa ja perintökaareissa

7.1. Lesken ja rintaperillisten välinen ositus

Kun lesken asumisoikeutta koskevat säännökset lisättiin PK 3 lukuun, ei pohdittu sitä, vaikuttaako leskelle tuleva asumisoikeus jollakin tavoin lesken ja rintaperillisten välisessä osituksessa. Kysymys on käytännössä lähinnä siitä (1) voidaanko leskelle menevän asumisoikeuden arvo vähentää jäämistön arvosta ennen ositusta (jolloin se poistaa tasingonmaksuvelvollisuuden tai pienentää sitä), ja siitä (2) voidaanko asunto, jonka leski muuten saisi asumisoikeutensa nojalla, antaa leskelle tasinkona, jos ositusta koskevat säännökset sen mahdollistavat.

Ensiksi mainittuun kysymykseen on oikeuskirjallisuudessa vastattu kieltävästi ja jälkimmäiseen myöntävästi.⁷ Säännöstöä uudistettaessa olisi pohdittava, olisiko tarpeen säätää siten, että leskelle tuleva oikeus vähentää jäämistön arvoa. Näin voitaisiin yhteensovittaa tasinko-oikeus ja lesken käyttöoikeus, jolloin omaisuus, jonka leski tulee saamaan PK 3 luvun nojalla ei kasvattaisi tasingon määrää ja siten kumuloisi lesken etuuksia. Vähennyksen suuruus riippuisi siitä, millainen oikeus leskelle annetaan. Jos leskelle annetaan omaisuuteen vallintaoikeus, koko asunnon ja asuntoiraimiston arvo tulisi vähennettäväksi siltä osin kuin ne kuuluvat kuolleen puolison omaisuuteen. Jos taas säilytetään nykyinen järjestelmä, jossa leski saa vain käyttöoikeuden, vähennettäväksi tulisi sen kapitalisoitu arvo.

Esimerkki: Ensiksi kuolleelta puolisoilta jäi omaisuutta 180.000 € mistä asunnon arvo on 100.000 € Lesken omaisuuden arvo on 70.000 €

Nykyisin leski saa käyttöoikeuden asuntoon ja sen lisäksi tasinkona $(180.000 + 70.000):2 - 70.000 = 55.000$ € Rintaperillisille jää 25.000 € ja lesken käyttöoikeuden rasittama omistusoikeus asuntoon.

Jos yhteensovitus suoritetaan ja lesken jäämistöstä vähennetään leskelle (vallintaoikeudella) menevän asunnon arvo, lesken tasingoksi muodostuu: $(180.000 - 100.000 + 70.000):2 - 70.000 = 5.000$ € Sen lisäksi leski saa asunnon vallintaoikeuden. Rintaperillisille jää 75.000 € rahaa ja jälkipärintöoikeus asuntoon.

Jos tasinko-oikeus ja lesken asumisoikeus sovitetaan edellä selostetuilla tavoin yhteen, syntyy kysymys, onko vastaava yhteensovitus toimitettava myös silloin, kun leskelle annetaan vastaava omaisuus käyttöoikeustestamentilla. Jos sitä vastoin leskelle annetaan muuta omaisuutta käyttöoikeustestamentilla tai leskelle annetaan testamentilla muu oikeus kuin käyttöoikeus, näyttää selvältä, ettei yhteensovitusta ole tehtävä, vaan ositus olisi tehtävä samalla tavoin kuin nykyisinkin. Jatkovalmistelussa olisi arvioitava, johtaako näiden ajatusten toteuttaminen sääntelyn

⁷ Helin: Lesken jakamattomuussuojasta aviovarallisuus oikeudellisena kysymyksenä. DL 1984 s. 266-271

monimutkaistumiseen siten, että ajatuksesta olisi sääntelyn ymmärrettävyyden vuoksi luovuttava.

7.2. Lesken ja hänen uuden puolisonsa välinen ositus

Kysymys, miten lesken käyttöoikeus otetaan huomioon lesken ja hänen uuden aviopuolisonsa välisessä osituksessa, käy ajankohtaiseksi silloin, kun ositus toimitetaan puolisoitten avioeron tai lesken uuden puolison kuoleman vuoksi. Lesken kuoleman vuoksi toimitettavassa osituksessa sillä ei ole merkitystä, sillä käyttöoikeus raukeaa hänen kuollessaan ja omaisuus on pesässä olevana vieraalle kuuluva varallisuutena luovutettava sen omistajalle. Oikeuskirjallisuudessa on katsottu, ettei lesken käyttöoikeutta tule lesken eläessä toimitettavassa osituksessa ottaa huomioon lesken varallisuutena, koska käyttöoikeus on omaisuutta, jota ei voida luovuttaa eikä ulosmitata ja koska käyttöoikeuden huomioon ottaminen johtaisi tuloksiin, jotka ovat vastoin käyttöoikeuden tavoitteita (AL 35.3 §).⁸

Jos leskelle annetaan vallintaoikeus asuntoon, kysymys ratkeaa suoraan PK 3:6.2:n nojalla. Sen mukaan ennen osituksen toimittamista on eloonjääneen puolison omaisuuden säästöstä erotettava niin paljon omaisuutta, että se vastaa sitä, mitä ensiksi kuolleen puolison perillisille on tuleva.

PK 3:6.1:ssä osoitetaan puolestaan menettelytapa siinä tapauksessa, että uusiin naimisiin mennyt leski kuolee uutta puolisoaan aikaisemmin. Tällöin lesken omaisuus on PK 3 luvun osoittamalla tavalla jaettava ennen puolisoitten ositusta, joten ensiksi kuolleen puolison omaisuutta ei osituksen kautta pääse siirtymään lesken leskelle.

7.3. Käyttöoikeuden vaikutus rintaperillisen lakiosaan testamentinsaajaa vastaan

Kun lesken asumisoikeus lisättiin säännöstöön, ei havaittu, että lesken asumisoikeudella, joka saa suojaa sekä rintaperillistä että testamentin saajaa vastaan, ja joka siten on etuuksien suoritusjärjestyksessä parhaalla sijalla velkojien jälkeen, on monenlaisia lakiosavaikutuksia. Sen vuoksi näitä vaikutuksia ei uudistuksen yhteydessä lainkaan käsitelty. Lakiosavaikutuksia on sittemmin yritetty selvittää oikeuskirjallisuudessa, ja tulokset ovat olleet erilaisia.⁹ Kysymys, miten lesken käyttöoikeus vaikuttaa rintaperillisen lakiosasuojaan testamenttia vastaan, on siten uudistuksen yhteydessä ratkaistava.

Jos lesken asema vastaisuudessaakin järjestetään myöntämällä hänelle asunnon käyttöoikeus, lienee perusteltua säätää niin, että leskelle annettavan käyttöoikeuden arvo vähennetään jäämistöstä ennen lakiosien laskemista.¹⁰ Vähennys olisi

⁸ Helin: *ibid.* s. 274-276

⁹ Aarnio – Kangas: Rintaperillisen lakiosa, testamentinsaaja ja eloonjäänyt puoliso. JFT 1985 s. 375-389, Helin: Rintaperillisen lakiosa, testamentinsaaja ja PK 3:1a. JFT 1986 s. 11-28 ja Savola i:nen: Efterlevande makes rätt till bostad I. JFT 1989 s. 260-262.

¹⁰ Tämä on perintökaaren järjestelmän parhaiten huomioon ottava ratkaisu. Perintökaarihan perustuu ajatukselle, että lakiosaa laskettaessa bruttojäämistöstä on vähennettävä ensin ne etuudet, joilla

ilmeisesti tehtävä myös siinä tapauksessa, että vastaava käyttöoikeus annetaan leskelle testamentilla, sillä lähtökohtana on pidettävä, ettei perittävä voi testamentilla heikentää lesken asemaa.

Jos leskelle annetaan pelkän käyttöoikeuden sijasta vallintaoikeus, harkittavaksi näyttää tarjoutuvan varsin yksinkertainen ja selkeä ratkaisu. Sen mukaan asunnon arvo vähennettäisiin jäämistöstä ennen lakiosien laskemista. Lakiosat siten pienenisivät nykyisestä, mutta tämä kompensoitaisiin antamalla rintaperillisille h-kiosaoikeus jälkiperintöön lesken kuolinpesässä. Vastaavasti testamentin katsottaisiin tuottavan oikeuden jälkiperintöön siltä osin kuin ei loukattaisi jälkiperintöön oikeutettujen rintaperillisten lakiosaa.

Esimerkki. Perittävältä jäi kaksi rintaperillistä A ja B sekä leski L. Perittävän netto-omaisuus on 300.000 €, mistä arvokkaan asunnon osuus on 200.000 €. Perittävä on tehnyt koko omaisuudestaan testamentin X:n hyväksi. Lesken netto-omaisuus on 120.000 €. Leskellä on oikeus saada asunto vallintaansa PK 3 luvun nojalla.

Perintö jaetaan tällöin seuraavasti:

- (1) Leski saa asunnon vallintaoikeuden, mutta ei saa tasinkoa, koska vainajan avio-oikeusomaisuuden säästö asunnolla vähennettynä on lesken vastaavaa säästöä pienempi.
- (2) A ja B saavat lakiosansa $(300.000 - 200.000):4 = 25.000$ kummallekin. Heille jää lisäksi jälkiperintöoikeus asuntoon tai sen arvoa vastaavaan omaisuuteen lakiosasuojattuna siten, ettei perittävä ole heidän osuudestaan voinut määrätä testamentilla.
- (3) X saa jäämistön siltä osin kuin se ei mene leskelle eikä lakiosina rintaperillisille l. 50.000. Lisäksi X:llä on testamenttinsa nojalla oikeus jälkiperintöön lesken kuoltua. Jos X on jälkiperintön ajankohtaistuessa kuollut, ratkaistaan testamentin tulkinnalla ja tarvittaessa PK 11 luvun tulkintaohjeilla, minne perintö menee.

7.4. Lesken oikeus ja pesänselvitys

Lesken käyttöoikeus ei nykyisin ole aukottomasti turvattu, sillä leski ei ole pesän osakas, jos kummallakaan puolisoilla ei ollut avio-oikeutta toisen omaisuuteen. Näissä tapauksissa leski ei myöskään voi osallistua pesän hallintoon eikä hakea pesänselvittäjän määräämistä pesään. Osakkaat saattavat siten realisoida asunnon velkojen maksamiseksi, jolloin mahdollisuus saada asumisoikeus katoaa. Laissa ei muutoinkaan ole sääntöjä siitä, miten omaisuuden hallinnossa pitäisi ottaa huomi-

on lakiosaa parempi oikeus (varat velkojen ja tasingon maksuun). Nykyisin, kun lakiosaoikeuden merkitys on pienentynyt, on perusteltua, että se vähennys jäämistön arvoon, joka aiheutuu leskelle luovutetusta käyttöoikeudesta, koituu osittain lakiosaperillisten eikä siis ainoastaan testamentinsaajien rasitukseksi. Jos vähennystä ei tehdä, lakiosat kasvavat useissa tapauksissa niin suuriksi, ettei perittäväle jää juuri lainkaan testamenttausvapautta.

oon jokin erityinen oikeus jäämistöön, kuten lesken asumisoikeus tai legaatin saajan oikeus.

Jos säilytetään nykyinen sääntely, jonka mukaan asunto-oikeus on käyttöoikeutta, olisi tarpeen harkita sitä, että leskelle annettaisiin osakkaan asema siihen asti, kunnes oikeudesta asuntoon on lainvoimaisesti päätetty. Oikeudesta asuntoon voidaan useimmiten päättää jo osituksen tai omaisuuden erottelun yhteydessä, joten muutos nykytilaan ei olisi suuri. Osakkuus antaisi leskelle kuitenkin oikeuden osallistua kuolinpesän hallintoon. Leskellä on tähän oikeutettu intressi, sillä hallintoon kuuluvin toimenpitein, esimerkiksi myymällä asunto vainajan velkojen maksamiseksi voidaan lesken asumisoikeus tehdä tyhjäksi.

Jos säännöstö uudistetaan siten, että leski saa asuntoon vallintaoikeuden, lesken voidaan katsoa olevan kuolleen puolisonsa perillinen ja siten pesän osakas. Tässä vaihtoehdossa lesken osakasaseman sääntelyyn ei siten ole tarvetta.

Kuolinpesän hallinnossa voi eri perillisten kesken syntyä kollisiotilanteita. Etujen vastakkaisuutta voi syntyä erityisesti silloin, kun joudutaan harkitsemaan, mitä omaisuutta olisi realisoitava vainajan velkojen maksamiseksi. Tietyn omaisuuden myyminen voi johtaa mm. siihen, ettei tiettyä erityisjälkisäädöstä voida toteuttaa. Jos myynti kohdistuu asuntoon, lesken asumisoikeus voi jäädä toteutumatta. Vainajan ja pesän velkojen sekä pesän välisissä suhteissa säännön täytynee vastaisuudessakin olla se, että kaikki perittävän omaisuus on käytettävissä velkojen maksuun. Sitä vastoin olisi harkittava, onko mahdollista säätää esimerkiksi siitä, millä edellytyksillä asunto voidaan realisoida velkojen maksamiseksi silloin, kun niiden maksamiseen on muitakin varoja, ja voisiko leski tämän estää esimerkiksi sitoutumalla muihin osakkaisiin nähden vastuuseen velasta.

8. Lesken oikeus tavanmukaiseen asuntoirtoaimistoon

Leskellä on nykyisin oikeus pitää käytössään yhteisessä kodissa oleva tavanmukainen asuntoirtoaimisto. Jos lesken asumisoikeus säännellään vallintaoikeuteen perustuvaksi, selkeintä olisi, että myös lesken oikeus asuntoirtoaimistoon olisi vallintaoikeutta. Verrattuna siihen, että irtoaimisto tulisi leskelle täydellä omistusoikeudella, vallintaoikeuden puolesta puhuu se, että tällöin lesken oikeus ei estäisi ensiksi kuollutta puolisoa määräämstä testamentilla asuntoirtoaimistoon kuuluvas-ta omaisuudestaan. Testamentti toteutettaisiin eloon jääneen puolison kuoltua. Mahdollisuus testamentin tekemiseen olisi perusteltua säilyttää, sillä asuntoirtoaimistoon kuuluu usein esineitä, joilla on tietylle henkilölle, esimerkiksi perittävän sisaruksille suurta tunnearvoa.

9. Koko jäämistön jakamattomuus

PK 3:1a.1:n mukaan eloon jäänyt puoliso saa pitää kuolleen puolison jäämistön jakamattomana hallinnassaan, jollei rintaperillisen jakovaatimuksesta tai perittävän tekemästä testamentista muuta johdu. Kysymys ei varsinaisesti ole leskelle

annetusta oikeudesta, vaan säännöksessä osoitetaan leskelle käyttöoikeus koko jäämistöön siinä tapauksessa, ettei kukaan ei vaadi jäämistön jakoa. Leskellä on tällöin oikeus hallita jäämistöä ja saada sen tuotto (PK 12:3). Kuolinpesä omistajatahona ei saa luovuttaa tai pantata omaisuutta lesken suostumuksetta. Käyttöoikeus lakkaa, kun joku pesän osakkaista vaatii jakoa. Laissa ei ole täsmennetty lakkaamisen ajankohtaa.

Säännöstä valmisteltaessa ei pohdittu sen yhteyksiä kuolinpesän hallintoa, selvittämistä ja velkavastuuta koskeviin kysymyksiin. Voidaan esimerkiksi kysyä, miten lesken hallinta vaikuttaa kuolinpesän yhteishallintoon, jota koskevat säännökset ovat PK 18 luvussa. Syrjäytyykö pesän yhteishallinto jotenkin puolison hallinnan tieltä? Ja koskeeko pesän omaisuuden luovutuskielto myös sellaisia luovutuksia, jotka ovat tarpeen vainajan tai pesän velkojen maksamiseksi?

Jälkimmäistä kysymystä ei liene oikeuskirjallisuudessa käsitelty, ja ensiksi mainittuun annettuihin vastaukset ovat vaihdelleet. Yhtäältä on katsottu, että jäämistö on PK 18 luvun mukaisessa hallinnossa, kunnes ositus on toimitettu, minkä jälkeen jäämistö tulee yksin lesken hallintaan.¹¹ Toisaalta on katsottu, ettei lesken hallinta vaikuta mitenkään kuolinpesän hallintaan, joka määräytyy PK 18 luvun mukaisesti. PK 3:1a on kuitenkin otettava huomioon osakkaiden hallintovaltuutta rajoittavana tekijänä.¹²

PK 3:1a.1:llä on leskelle sangen rajoitettu merkitys. Käytännön merkitystä on lähinnä sillä, että omaisuuden tuotto kuuluu lähtökohtaisesti PK 12:3:n nojalla leskelle. Perilliset voivat kuitenkin milloin tahansa saada tuoton yhteiseksi esittämällä jakovaatimuksen.

Säännöksen päämerkitys lesken kannalta on siinä, että leskellä on ennen jakovaatimuksen esittämistä oikeus jäämistön tuottoon, jolloin hän ei ole tuoton käyttämisestä tilivelvollinen kuolinpesälle. Jatkovalmistelussa olisi sen vuoksi pohdittava, voidaanko nykyinen säännös korvata sääntelyllä, joka antaa leskelle oikeuden jäämistön tuottoon, kunnes jakovaatimus esitetään. Säännöksen muotoilu tällä tavoin osoittaisi yksiselitteisesti sen, ettei sillä ole tarkoitettu muuttaa kuolinpesän hallintoa. Tähän voitaisiin kytkeä myös lyhyt rauhoitus- tai selvittelyaika, joka antaisi leskelle oikeuden jäämistön tuottoon tietyn ajan, esimerkiksi 3-6 kuukautta puolison kuolemasta, jakovaatimuksen estämättä. Tällä voisi olla merkitystä erityisesti silloin, kun jäämistöön kuuluu tuottavaa omaisuutta, esimerkiksi maatila. Säännös turvaisi sen, että leski saisi hyväkseen tietyn järjestelyajan, jolta hän ei olisi tilivelvollinen tuoton käytöstä. Jos omaisuuteen kuuluu yritys, leskelle kuuluva osuus tuotosta voitaisiin laskea tilinpäätöstietojen avulla.

¹¹ Ks. Aarnio – Kangas: Suomen jäämistöoikeus I, 2. p. Tampere 1989 s. 211. Tämän mukaan yhteishallinto ilmeisesti alkaa uudestaan, kun perillinen tekee jakovaatimuksen.

¹² Ks. Aarnio – Kangas: Suomen jäämistöoikeus I, 4. p. Helsinki 1999 s.212.

10. Työryhmän kanta

10.1. Tarvittavat muutokset

Työryhmä katsoo, että *ensisijaisesti* olisi harkittava lesken aseman parantamista antamalla hänelle *vallintaoikeus* asuntoon ja asuntoirtoimistoon. Asumisoikeuden saamisen pääedellytyksenä olisi, että lesken varallisuuteen ei kuulu hänen kodikseen sopivaa asuntoa. Näitä edellytyksiä olisi kuitenkin täsmennettävä edellä esitetyn tavoin sen varmistamiseksi, että jaon tulos ei tavanomaisesta poikkeavissa tilanteissa voisi muodostua jonkun osapuolen kannalta kohtuuttomaksi.

Muutos merkitsisi sitä, että lesken asemaa mainittuun omaisuuteen nähden ei arvoitaisi PK 12 luvun vaan PK 3 luvun säännösten nojalla. Leski vallitsisi omaisuutta *inter vivos* omistajan tavoin. Hän ei sitä vastoin voisi tehdä omaisuudesta testamenttia, vaan asunto menisi jälkiperintönä ensiksi kuolleen puolison perillisille.¹³

Muutos antaisi leskelle nykyistä paljon itsenäisemmän aseman asuntoaan koskevissa kysymyksissä. Hän voisi esimerkiksi myydä asunnon elämäntilanteensa muuttuessa. Muutos merkitsisi myös sääntelyn huomattavaa yksinkertaistamista, sillä tällöin vältetään omistajan ja käyttöoikeuden haltijan välisen suhteen sääntelyltä. Jälkipеримys ja sen suojaksi luodut sääntelyt puolestaan turvaavat ensiksi kuolleen puolison toissijaisten perillisten asemaa.

Ehdotuksen mahdollisena heikkoutena saatetaan pitää sitä, että se antaa eloon jääneelle puolisolalle liian itsenäisen aseman. Voidaanko näin katsoa, riippuu suuresti siitä, ovatko kaikki perittävän rintaperilliset puolisojen yhteisiä vaiko eivät. Ensisiksi mainitussa tapauksessa lienee yleensä selvää, että leskelle voidaan antaa rintaperillistä parempi oikeus asuntoon, joka usein on hankittu puolisojen yhteisen panoksen turvin ja käytännössä aina ilman, että perillisillä on ollut mitään vaikutusta omaisuuden kertymiseen. Silloin, kun perittävällä on lapsi, joka ei ole hänen ja lesken yhteinen, tilanne voi olla toinen; saattaa olla että tässä tapauksessa sen paremmin leski kuin perillisetkään eivät ole joutuneet panostamaan asunnon hyväksi. Tällöin sen punninta, miten jäämistö tulisi oikeudenmukaisesti jakaa, voi olla vaikeampaa. Toisaalta tapaukset, joissa perittävältä jäi lapsia, jotka eivät ole hänen ja lesken yhteisiä, muodostavat ainakin toistaiseksi alle 10 %:n vähemmistön kaikista perimystilanteista, joissa perintö menee rintaperilliselle. Lainsäädäntöä ei voida kirjoittaa pelkästään harvoin esiintyviä tilanteita ajatellen. Lisäksi voidaan asumisoikeuden edellytyksiä tarkentamalla osaltaan varmistaa se, että lopputulos ei ole kohtuuton.

Ehdotettu järjestelmä olisi mahdollista yhteensovittaa aviovarallisuusjärjestelmään siten, että eloon jääneellä puolisolalla ja rintaperillisellä olisi aina mahdollisuus toimittaa ositus ja vedota niihin säännöksiin, joita aviovarallisuudesta on säädetty.

Jos katsotaan, että leskelle ei olisi perusteltua antaa niin itsenäistä asemaa kuin mihin vallintaoikeuteen siirtyminen johtaisi, työryhmä katsoo, että olisi parannet-

¹³ Tarkoitettua sääntelyn sisältöä on tarkemmin selostettu edellä 5 luvussa.

tava nykyistä käyttöoikeuteen perustuvaa sääntelyä. Edellä ehdotettujen muutosten lisäksi tarvittaisiin säännös, joka antaisi leskelle oikeuden myydä tuomioistuimen luvalla asunnon, vaikka omistaja, toisin sanoen ensiksi kuolleen rintaperilliset tai joku heistä eivät antaisi tähän suostumustaan, jos asunnon vaihtaminen on perustellusta syystä leskelle tarpeen. Tällaisia tilanteita voisivat olla esimerkiksi lesken tarve siirtyä asumaan palveluasuntoon tai tarve perustellusta syystä muuttaa toiselle paikkakunnalle.

Näiden uudistusten lisäksi olisi harkittava sitä, että lesken oikeus hallita jäämistöä jakamattomana siinä tapauksessa, että kukaan ei vaadi jakoa, korvattaisiin sääntelyllä, jonka mukaan leskellä on oikeus nauttia jäämistön tuotto siihen asti, kunnes jakovaatimus on esitetty.

10.2. Tarvittavat seurannaismuutokset

Työryhmän ensisijaiseksi katsoman uudistuksen toteuttaminen edellyttää sitä, että *perintöverotusta* koskevia säännöksiä muutetaan. Nykyisten perintöveroa koskevien säännösten mukaan lesken asumisoikeuden muuttaminen vallintaoikeudeksi johtaisi siihen, että asunto tulisi usein lyhyin väliajoin verotetuksi kahdesti, ensin näkin asunnon siirtyessä vallintaoikeuden nojalla leskelle ja toiseksi asunnon siirtyessä leskeltä jälkiperintönä rintaperillisille. Tilanne huonontuisi siten nykyisestä lesken kannalta asiaa katsoen. Leskihän ei nykyisin joudu maksamaan asunto-oikeudestaan perintöveroa.

II. PERITTÄVÄN KANSSA AVIOLIITONOMAISESSA SUHTEESSA ELÄNEEN TAI TÄLLÄISEEN RINNASTUVAN LÄHEISEN ASEMA

Työryhmän ehdotus:

- Perittävän avopuolison ja siihen rinnastuvan henkilön asemaa on tarpeen parantaa antamalla hänelle oikeus saada avustusta jäämistöstä.
- Työhyvitystä koskeva säännös olisi ulotettava koskemaan tilanteita, joissa perittävän avopuoliso tai siihen rinnastuva henkilö on avustanut perittävää ilman kohtuullista korvausta.
- Avustuksen tarkoituksena olisi pehmentää taloudellista muutosta, joka kohtaa perhettä perittävän kuollessa.
- Avustuksen saaminen olisi harkinnanvaraista ja koskisi lähinnä tilanteita, joissa osapuolilla oli yhteinen talous, suhde oli kestänyt pitkään tai siitä oli syntynyt yhteinen lapsi.
- Avustuksen suuruus olisi harkinnanvarainen, ja sillä turvattaisiin erityisesti asumisen jatkuvuutta ja yhteisen kodin säilymistä esimerkiksi antamalla eloon jääneelle määräaikainen käyttöoikeus perittävän asuntoon.
- Työryhmä ehdottaa myös, että avustusten laskemistapa perintökaaren 8 luvussa yhdenmukaistetaan.
- Ehdotetut muutokset koskisivat myös tilanteita, joissa samaa sukupuolta olevien rekisteröimätön parisuhde purkautuu toisen kuoleman vuoksi.

1. Aluksi

Nykyinen perintökaari valmisteltiin ja tuli voimaan aikana, jolloin avioliittoperhe oli lähes yksinomainen perhetyyppi. Tilanne säilyi tällaisena vain noin kymmenen vuotta lain voimaantulosta. Sen jälkeen alkoi muutos, jolle on ollut luonteenomaista, että yhteiselämä aloitetaan avioliittoa solmimatta. Vuotta 1971 koskevan tutkimustiedon mukaan vain 2 % 18-54 -vuotiaasta väestöstä olisi elänyt avioliitonomaaisessa suhteessa. Vuonna 1989 tällaisessa suhteessa elävien osuus 15-64 -vuotiaasta väestöstä oli kasvanut jo 16 %:iin.¹⁴

¹⁴ Ks. Perhetoimikunnan mietintö. KM 1992:12 s. 13.

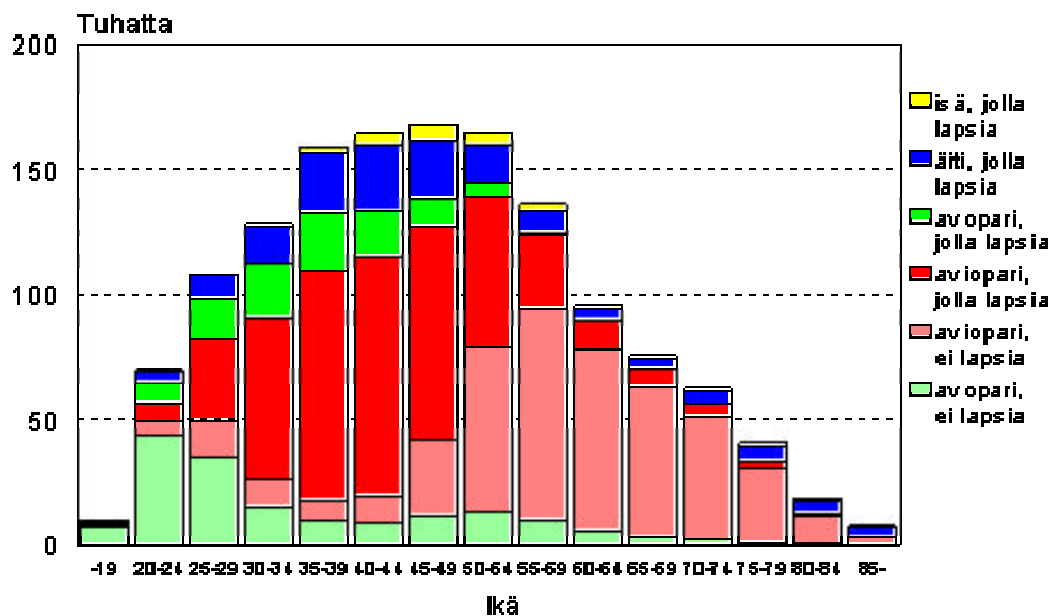
Tilastokeskuksen ”Perheet tyypeittäin” –tilaston mukaan avioliitonomaisessa suhteessa elävien (avoparien) osuus kaikista perheistä kehittyi seuraavasti:

1970	2,3 %
1980	8,0 %
1985	10,1 %
1990	13,8 %
1995	16,0 %
2000	18,7 %
2001	19,3 %
2002	19,7 %

Tilastokeskuksen ”Perheet tyypeittäin vaimon/äidin iän mukaan 2002” taulukosta voidaan tehdä päätelmiä myös siitä, mihin jaksoihin avioliitonomaiset suhteet sijoittuvat ihmisen elämänsä aikana.

Perheet tyypeittäin vaimon/äidin iän mukaan 2002

(isä ja lapsia -perheet isän iän mukaan)

Mustavalkoisessa tekstissä eri perhetyyppiä kuvaamaan käytetyt värit eivät erotu eri sävyinä, mutta perhetyyppit on merkitty palkkeihin samassa järjestyksessä kuin oikealla olevassa värien selitteessä. Taulukosta erottuvat omaksi ryhmäkseen ensinnäkin nuorten ihmisten avioliitot. Ikäluokassa 20-24 vuotta avioliitto on vallitseva perhe-elämän muoto. Nämä avioliitot ovat noin 80 %:ssa tapauksia lapsettomia,

mutta jos tämänikäisellä naisella on lapsi, hänen elämänympäristönsä on useammin yksinhuoltaja- tai avoliittoperhe kuin avioliittoperhe.

Tätä vanhemmissa ikäluokissa avoliiton suosio alkaa selvästi laskea. Ikäluokkiin 30-44 vuotta sijoittunevat pääosin ne perheet, joissa avoliitto on avioliiton asemesta tietoisesti valittu pitkäaikaisen yhteiselämän muoto. Näissä avoliitoissa on huomattavan usein myös lapsia. Ikäluokissa 50 vuodesta ylöspäin avoliiton luonne muuttuu taas; osapuolilla ei useinkaan ole yhteisiä lapsia, vaan kysymyksessä lienee tavallisesti varttuneiden ihmisten suhde, joka solmitaan avioeron tai puolison kuoleman jälkeen. Yli 65-vuotiaiden ikäluokassa avoliittojen määrä on hyvin vähäinen verrattuna avioliittojen määrään. Tämä johtunee ainakin osittain siitä, että vanhimpien ikäluokan käsitykset perheestä ovat muotoutuneet ennen avoliittojen aikaa.

Tutkimusten mukaan avioliitonomaisten suhteiden kestävyys ei ole avioliiton luokkaa. Monet tällaiset suhteet päättyvät myös niin, että osapuolet solmivat avioliiton keskenään. Avioliitonomaisten suhteiden keston arvioidaan kuitenkin pidentyneen. Kyse ei enää kaikissa tapauksissa ole pelkästä koeajasta ennen avioliiton solmimista. Pitempään kestäessään tällainen suhde alkaa saada avioliitolle ominaisina pidettyjä piirteitä. Osapuolten välille syntyy taloudellista riippuvuutta ja työnjakoa.

Viimeksi mainitut kehityspiirteet antavat aiheen tarkastella, millä tavoin perintölainsäädännön keinoin voitaisiin vähentää niitä riskejä, joita avopuolison tai avopuolisoön rinnastuvan kumppanin kuolema saattaa jälkeä elävälle aiheuttaa. Kysymyksessä ei toistaiseksi ole yleinen ongelma, sillä avoliittojen määrä vanhimmissa ikäluokissa on erittäin vähäinen. Tapausten tilastollinen harvinaisuus ei kuitenkaan vähennä yksittäistapauksessa esiin nousevien ongelmien polttavuutta. Edellä esitetyn taulukon perusteella voidaan lisäksi ennakoida, että tilanteet, joissa perittävältä jää avopuoliso, tulevat huomattavasti yleistymään seuraavien parin vuosikymmenen aikana.

Kun *aviopuoliso* kuolee, perintökaari pyrkii usein eri tavoin pehmentämään leskeä kohtaavaa muutosta. Aviopuolisoilla on oikeus toisen kuoltua pitää yleensä hallinnassaan perheen yhteisenä kotina käytetty asunto. Vainajan kuoltua lapsettomana leski myös perii puolisonsa, jollei häntä ole testamentilla sivuutettu. Avioliitonomaaisessa suhteessa eläneellä saattaa kumppaninsa kuollessa olla vastaava nainen tarve saada taloudellista turvaa. Kysymystä ei sen vuoksi voida sivuuttaa harkittaessa perintökaaren muutostarpeita.

2. Voidaanko avioliitonomaaisessa suhteessa eläneelle antaa perintöoikeus kumppaninsa jälkeen?

2.1. Avioliitonomaisten suhteiden yksityinen ja epävirallinen luonne

Avioliitto ja avioliitonomainen suhde eroavat syntyvaltaan selvästi. Solmimalla avioliiton puoliset osoittavat tahtonsa sitoutua suhteeseen, johon lainsäädännössä

on liitetty oikeuksia ja velvollisuuksia. Avioliitto on julkinen sitoumus, ja sen solmimisesta tehdään merkintä väestötietojärjestelmään. Avioliitonomainen suhde syntyy puolestaan puhtaasti tosiasiallisin toimenpitein, eikä ulkopuolisen ole ainakaan suhteen alkuvaiheessa helppoa selvittää sen luonnetta.

Avoliiton puhtaasti tosiasiallinen ja ei-julkinen luonne tekee vaikeasti toteutettavaksi ajatuksen, että avopuolisoille ja heihin rinnastuville voitaisiin antaa perintöoikeus toistensa jälkeen. Lakimääräisten perintösuhteiden tulee olla selkeät, jotta perittävä voi ennakoida, mitä hänen jäämistölleen tapahtuu ja tarvittaessa vaikuttaa perimyksen tekemällä testamentin.

Nämä vaikeudet voitaisiin osittain voittaa asettamalla perintöoikeudelle lisäedellytyksiä, esimerkiksi edellyttämällä, että yhdessä asuvilla on tai on ollut yhteinen lapsi tai että heidän tulee perintöoikeuden saadakseen rekisteröityä sitä varten.¹⁵

Yhteisen lapsen vaatimus on kriteerinä selkeä ja verotuksessa jo nykyisin käytetty. Oikeuspoliittisesti olisi kuitenkin vaikea perustella, miksi yhteisen lapsen saaminen synnyttäisi vanhemmille perintöoikeuden toisiinsa nähden. Keskimäärin voi tosin olla niin, että osapuolten taloudellinen riippuvuus toisistaan lisääntyy lapsen myötä. Yhteinen lapsi olisi tällöin eräänlainen todistustositseikka, josta voitaisiin päätellä, että käsillä olisi myös perintöoikeuden oikeuspoliittinen peruste, keskinäinen riippuvuus kummankin yhteiseen talouteen antamista panoksista. Tällainen sääntely jättäisi kuitenkin ulkopuolelleen sellaiset avoliitot, joissa ei ole yhteisiä lapsia, mutta jotka ovat kestäneet pitkään ja johtaneet kumppanit keskinäiseen taloudelliseen tai esimerkiksi hoito- tai huolenpitosuhteena ilmenevään riippuvuuteen toisistaan. Sääntely synnyttäisi myös vaikeasti ratkaistavia kolliotilanteita silloin, kun avioliitossa oleva vie ttää yhteiselämää myös muun kuin aviopuolisonsa kanssa ja saa tästä suhteesta lapsen. Lisäksi perintöoikeuden kytkeminen yhteisen lapsen olemassa oloon jäisi käytännössä vähämerkityksiseksi, jollei perimysjärjestystä samalla muuteta. Perintöhän ei tällöin tulisi perittävän avopuolisolle, vaan lapsi olisi lähin perilinen.¹⁶

Rekisteröityminen perintöoikeutta varten muistuttaisi asiallisesti avioliiton solmimista, joka oikeudellisesti katsoen myös on rekisteröintitoimenpide. Näiden välillä olisi eroa vain siinä, että rekisteröinti tuottaisi ainoastaan yhden oikeusvaikutuksen, kun taas avioliiton solmiminen aiheuttaa suuren joukon oikeusvaikutuksia, joista puoliset voivat tosin osan sulkea pois keskinäisin sopimuksin.

Jos hyväksyttäisiin ajatus, että parisuhteen osapuolet voisivat rekisteröityä vain jotakin tai joitakin tiettyjä oikeusvaikutuksia ajatellen, luotaisiin eräänlainen a la carte –avioliitto. Ajatusta voitaisiin kenties puolustaa vetoamalla siihen, että perheiden muodot ovat moninaistuneet ja että lainsäädännössä ei sen vuoksi voida olettaa eikä edellyttää, että olisi olemassa vain yhdenlaisia perheitä, joissa oikeus-

¹⁵ Rekisteröintimahdollisuutta on Tanskassa ehdottanut Finn Taksøe-Jensen. Ks. Redegørelse om behovet for ændringer af arveloven. København 2000 s. 28.

¹⁶ Sääntely saisi merkitystä lähinnä vain silloin, kun yhteinen lapsi on kuollut jättämättä rintaperilistä.

suhteet ovat samanlaiset. Toisaalta voidaan kysyä, toisiko rekisteröitymisinstituutio mitään lisää niihin mahdollisuuksiin, jotka osapuolilla jo nyt on käytössään. Osapuolethan voivat tehdä esimerkiksi keskinäisen testamentin ja siten tahdonautonomiaansa käyttäen määrätä perintöoikeudellisista suhteistaan. Testamentin laatiminen ei ole ainakaan merkittävästi rekisteröintiä monimutkaisempi toimenpide. Lisäksi testamentilla on rekisteröintiin verrattuna myös etuja. Testamentti voidaan muotoilla yksilöllisesti osapuolten kokemia tarpeita vastaavaksi. Testamenttia tehdessään osapuolet joutuvat harkitsemaan sen sisältöä, mikä antaa rekisteröintitoimenpidettä paremmat takeet sille, että osapuolet ovat punninneet asiaa.

Uuden rekisteröinti-instituution luominen johtaisi myös siihen, että jouduttaisiin sääntelemään monia kysymyksiä, kuten rekisterin ylläpito, rekisteröinnin peruuttamisen edellytykset ja oikeusvaikutukset sekä osapuolten välisen suhteen päättymisen vaikutukset peruuttamattomaan rekisteröintiin. Säänneltäväksi tulisi myös erilaisia kollisiotilanteita, esimerkiksi kysymys testamentin tekemisen jälkeen toimitetun rekisteröinnin vaikutuksista testamentin voimassaoloon ja tulkintaan, tai kysymys siitä, miten perintö jaetaan, jos avioliitossa oleva on löytänyt uuden kumppanin ja rekisteröinyt suhteensa hänen kanssaan perintöoikeutta varten. Näyttääkin siltä, että rekisteröitymisinstituution hyödyt – jos niitä lainkaan on – ovat pienemmät kuin ne haitat, jotka aiheutuisivat sen synnyttämisestä uusista ongelmatilanteista.

2.2. Periaatteellisia kysymyksiä

Edellä mainittujen käytännöllisluonteisten seikkojen ohella joudutaan kysymystä harkittaessa ottamaan huomioon myös periaatteellisia seikkoja, jotka koskevat ihmisen oman tahdon merkitystä hänen oikeuksiensa muotoilemisessa. Yksityisoikeudellisessa lainsäädännössä oikeudet ja velvollisuudet perustetaan yleensä tahdonilmaisuuilla. Merkittävimpänä poikkeuksena ovat rikkomusvelvoitteet, joissa korvausvelvollisuus perustuu henkilön oikeudenvastaiseen – yleensä tahalliseen tai huolimattomuutta osoittavaan – käyttäytymiseen.

Perintöoikeuden kytkeminen avioliiton solmimiseen edustaa yksityisoikeudelle luonteenomaista, ihmisten omalle tahdolle merkitystä antavaa sääntelytapaa. Avioliiton solmiminen on oikeudellisesti katsoen sopimus, jolla kihlakumppanit julkistavat oman käsityksensä suhteensa luonteesta ja ilmaisevat suostuvansa siihen, että avioliittoon kytketyt oikeudet ja velvollisuudet tulevat koskemaan heitä. Jos avioliitonomaiseen suhteeseen kytketään oikeusvaikutuksia, ne joudutaan kytkemään puhtaasti ihmisten tosiasialliseen käyttäytymiseen, jolloin niistä tulee rikkomusvelvoitteiden kaltaisia. Tätä voitaisiin kenties pitää oikeudenmukaisena siinä tapauksessa, että valtaosa avosuhteiden osapuolista haluaa suhdettaan kohdeltavan avioliiton tavoin.

Ei liene tehty tutkimuksia siitä, millaisena oikeussuhteena avioliitossa elävät suhteensa kokevat. Arkikokemus osoittaa kuitenkin, että osapuolten näkemykset vaihtelevat suuresti. Tältäkin osin perhe-elämä on monimuotoistunut eikä voida

osoittaa yhteistä mallia, joka olisi ominainen kaikille avoliitoille.¹⁷ Kirjon toisessa päässä ovat parisuhteet, joissa osapuolten välillä ei ole taloudellisia eikä muitakaan riippuvuuksia tunnesidettä lukuun ottamatta. Toisessa päässä ovat puolestaan pitkään jatkuneet suhteet, joissa osapuolten välille on syntynyt huomattavaa työnjakoa perheen tehtävissä ja sen mukana myös taloudellista riippuvuutta. Oikeuspoliittinen tarve antaa jälkeenjääneelle etuuksia toisen jäämistöstä, koskee lähinnä viimeksi mainittuja parisuhteita.

Se, että avioliiton ja avioliitonomaisen suhteen oikeusvaikutukset eivät ole samat, antaa ihmisille vapautta valita itselleen sopiva parisuhteen muoto. Tätä vapautta myös käytetään ja arvostetaan. Arkikokemuksen mukaan moni pari elää avioliitonomaisessa suhteessa nimenomaisesti välttääkseen ne oikeusvaikutukset, jotka avioliiton solmiminen tuo mukanaan. Tällaisia ovat erityisesti varttuneiden ja ehkä leskeytymisen jo kokeneiden ihmisten avosuhteet. Uuden suhteen ei useinkaan haluta muuttavan lasten tai muiden omaisten perintöoikeudellista asemaa. Myös nuorten avoliitot alkavat usein siten, että kokeillaan yhdessä asumista, jolloin ajatus oikeuksien ja velvoitteiden syntymisestä suhteen perusteella on ainakin aluksi vieras. Jos avioliitonomaiseen suhteeseen alettaisiin liittää avioliiton oikeusvaikutuksia tämä vapaus katoaisi.

Vapauden poistumista voidaan pitää ongelmana sekä periaatteellisesti että käytännöllisesti. Suomi on osapuolena suostumusta avioliittoon, vähimmäisavioliittoikä ja avioliittojen kirjaamista koskevassa yleissopimuksessa (SopS 50/1964). Siinä edellytetään että avioliitto solmitaan kummankin osapuolen henkilökohtaisin suostumuksin, joka tulee ilmaista vihkiäviranomaisen ja todistajien läsnä ollessa. Lainsäädäntö, joka osapuolten suostumuksesta esimerkiksi yhteiselämän perusteella aiheuttaisi avioliiton oikeusvaikutukset, lienee katsottava mainitun yleissopimuksen vastaiseksi. Sopimuksen ei kuitenkaan voida katsoa kieltävän sitä, että jokin yksittäinen avioliitolle luonteenomainen oikeusseuraamus, esimerkiksi perintöoikeus, voisi syntyä myös muun tosiseikan kuin vihkimisen perusteella. Yleissopimuksen olemassaolo osoittaa kuitenkin, että vapaaehtoisuus avioliiton oikeusvaikutuksiin sitoutumisessa on yleismaailmallisesti nähty arvona.

Jos avioliitonomaiseen suhteeseen liitettäisiin perintöoikeus, tämä olisi vastoin niiden ihmisten tarkoitusta, jotka ovat valinneet avioliitonomaisen suhteen nimenomaan sen vuoksi, ettei siihen liity oikeusvaikutuksia. He joutuisivat laatimaan sopimuksia ja testamentteja estääkseen oikeustilan muuttumisen osaltaan. Tilanne muuttuisi ikään kuin käänteiseksi nykyiseen verrattuna. Nykyisinhän ne, jotka haluavat parisuhteeseen liittyvän yksityisoikeudellisia vaikutuksia, joutuvat käyttämään yksityisautonomiaansa esimerkiksi päättämällä avioliiton solmimisesta tai testamentin laatimisesta.

Työryhmä katsoo, että toimintavelvollisuus asettuu oikeudenmukaisemmin nykyisessä sääntelyssä kuin se asettuisi käänteiseen sääntelyyn siirryttäessä. Nykyinen tilanne on myös oikeussuhteiden ennakoitavuuden kannalta käänteistä sääntelyä parempi. Jos toimintavelvollisuus asetettaisiin sille, joka haluaa estää perintöoikeuden syntymisen, tämän saattaisi olla hyvin vaikea tietää, milloin hänen tulee

¹⁷ Ks. myös Jaakkola – Säntti:Uusperheitten lapset ja vanhemmat. Helsinki 2000.

toimia. Eihän ole lainkaan yksiselitteistä, milloin avioliitonomainen suhde on vaikiintunut perintöoikeuden tuottavaksi. Epävarmuus siitä, oliko perintöoikeus suhteen perusteella syntynyt, aiheuttaisi riitoja ja yllättäviä lopputuloksia.

Toisaalta ei voida kieltää, että nykyinen sääntely aiheuttaa ongelmia niille, jotka ovat ajatelleet, että avioliitonomainen suhde oikeusvaikutuksiltaan rinnastuu kaikissa suhteissa avioliittoon. Edellä on esitetty syitä sille, miksi täydellistä rinnastamista ei ole syytä tavoitella. Kysymys ei ole siitä, että moralisoivin perustein tahallaan pidettäisiin avioliitonomaista suhdetta avioliittoa ja rekisteröityä parisuhdetta huonompana, vaan siitä, että ihmisiltä joudutaan edellyttämään omia päätöksiä ja omia tahdonilmaisuja, jos halutaan säilyttää heidän vapautensa ohjata elämäänsä. Tämän säilyttäminen on taas monesta edellä esiin tulleesta syystä arvokasta ja tärkeää.

Jotta väärinkäsitykset avioliitonomaisen suhteen oikeudellisesta luonteesta vähensivät, asiaan tulisi kiinnittää huomiota oikeudellisessa tiedottamisessa. Olisi vietävä eteenpäin viestiä, että niille, jotka haluavat sitoutuneesti elää yhdessä, avioliitto on usein avioliitonomaista suhdetta oikeudellisesti parempi perhemuoto, koska solmimalla avioliiton pari tulee ilman lisätoimenpiteitä sellaisen säännösten piiriin, jossa on ennakoitu perhe-elämässä mahdollisesti esiin tulevia riskitilanteita ja annettu oikeusohjeita niiden varalle. Olisi viestitettävä myös sitä, että jos pari elää avioliitonomaisessa suhteessa, sen osapuolten tulee omaa oikeustoimikelpoisuuttaan käyttämällä laatia ne sopimukset ja muut tahdonilmaisut, joita he katsovat tulevaisuuden tarvitsemaan mahdollisissa kriisitilanteissa, esimerkiksi toisen kuollessa. Aina oikea tieto ei kuitenkaan auta, sillä kuolemantapaus saattaa sattua niin yllättävästi, ettei siihen ole osattu varautua.

3. Avustuksen antaminen avioliitonomaisessa tai siihen rinnastuvassa suhteessa eläneelle

3.1. Aluksi

Perintökaari tuntee nykyisin mahdollisuuden siihen, että jäämistöstä annetaan avustuksia henkilöille, jotka saattavat perittävän kuollessa ja menetettyään häneltä saamansa elatuksen joutua vaikeaan asemaan. Avustussäännökset liittyvät perintökaaren valmisteluaikana vallinneeseen käsitykseen siitä, millaisia perheet ja perheenmuodostus ovat. Oikeutettuja avustukseen voivat olla perittävän puoliso, kihlakumppani ja lapset. Avustussäännöksiä tosin muutettiin merkittävästi vuonna 1983, mutta tähän perusasetelmaan ei silloin kajottu, sillä eduskunta hylkäsi hallituksen esityksessä olleen ehdotuksen, jonka mukaan myös perittävän kanssa yhteisessä taloudessa asuneelle olisi annettu oikeus avustukseen.

Työryhmän käsityksen mukaan avustuksen antaminen muodostaisi sopivan tavan turvata perittävän kanssa avioliitonomaisessa suhteessa eläneen asemaa. Avustus on harkinnanvarainen, ja sen antamista harkittaessa voidaan ottaa huomioon perheessä tosiasiallisesti vallinnut tilanne ja avustuksen tarve. Avioliitonomaisten

suhteiden monimuotoisuus ei siten muodostu samanlaiseksi ongelmaksi kuin se muodostuisi harkittaessa perintöoikeuden antamista jälkeen eläneelle.

3.2. Avustuksen antamisen edellytykset

Avustuksen tarkoituksena olisi loiventaa taloudellista muutosta, joka perittävän kuollessa kohtaa jälkeen elävää kumppania. Jos suhde on ollut luonteeltaan löyhä ja osapuolten itsenäisyyteen perustuva, muutosta ei tapahtuisi eikä myöskään oikeutta avustukseen olisi. Kysymykseen tulisivat siten lähinnä sellaiset parisuhteet, joissa osapuolilla on selkeästi yhteinen koti ja jotka ovat kestäneet pitkään tai joista on syntynyt yhteinen lapsi. Arvioitaessa, milloin suhde on kestänyt riittävän pitkään, noin viisi vuotta voisi olla ohjeellinen alaraja.

Kolmas ryhmä, joissa avustuksen antaminen yksittäistapauksesta riippuen on perusteltua, ovat suhteet, joissa on heti alusta pitäen syntynyt voimakasta työnjakoa. Tällainen tilanne voi syntyä esimerkiksi siten, että nainen muuttaa asumaan miehen luo, jolla on useita lapsia, ja alkaa kotona ollen hoitaa näitä miehen käydessä ansiotyössä.

Oikeuden avustukseen tulisi koskea kaikkia virallistamattomia parisuhteita siitä riippumatta, onko kyseessä vastakkaista vaiko samaa sukupuolta olevien parisuhde. Työryhmä jättää tässä yhteydessä sitä vastoin avoimeksi sen, olisiko oikeus avustukseen ulotettava myös muuntyyppiseen yhteisasumiseen, esimerkiksi tilanteisiin, joissa kaksi sisarusta jakaa saman talouden. Myöntävän vastauksen puolesta puhuu se, että tällöin jäisi merkityksettömäksi kysymys suhteen luonteesta, mistä eloonjääneen voi olla vaikeaa tai kiusallista esittää näyttöä. Joka tapauksessa lienee kuitenkin edellytettävä, että avustuksen saaja ja perittävä ovat eläneet yhteisessä taloudessa. Pelkkä samassa huoneistossa asuminen ei siten oikeuttaisi avustukseen nyt puheena olevalla perusteella, jollei osapuolten kesken ole syntynyt yhteistä kotitaloutta.

3.3. Avustuksen määrä

Avustuksen kiinteämääräisyyttä voitaisiin perustella sillä, että avustuksen suuruuden arviointi kävisi yksinkertaiseksi. Tämä saattaisi osaltaan tehostaa avustussäännösten käyttöä. Nykyisen avustussäännösten vähäistä soveltamista on usein selitetty sillä, että säännökset eivät anna osapuolille riittävää ohjausta. Avustuksen kiinteämääräisyyteen liittyisi toisaalta myös huomattavia ongelmia. Jos avustus olisi aina sama, ei harkinnassa voitaisi lainkaan ottaa huomioon seikkoja, jotka koskevat kuolinpesän maksukykyä, saajan tarvetta tai muiden jäämistötahojen tarvetta. Päätös, annetaanko kuolinpesästä lainkaan avustusta, voisi myös muodostua sangen vaikeaksi, jos käytettävissä olisi vain kaksi vaihtoehtoa: kiinteämääräinen avustus tai ei mitään.

Työryhmä katsoo sen vuoksi, että avustuksen määrän tulisi olla *harkinnanvarainen*. Avustuksesta päättäisi pesänselvittäjä tai pesänjakaja, jollei asiasta saada aikaan sopimusta perittävän kuolinpesän ja jälkeen eläneen välillä. Avustuksen määrää harkittaessa olisi otettava huomioon jälkeen eläneen tilanne, perittävän varat ja perillisten tai testamentin saajan tarve omaisuuteen.

Myös se, millaisena omaisuutena avustus annetaan, olisi tarpeen jättää laissa avoimeksi, jotta avustus voitaisiin kaikissa tapauksissa antaa tarkoituksenmukaisella ja muiden jäämistötahojen kannalta kohtuullisella tavalla. Koska avustuksen tavoitteena on jälkeen elänyttä kohtaavan muutoksen pehmentäminen, avustus olisi useassa tapauksessa tarkoituksenmukaisinta suorittaa siten, että turvattaisiin asumisen jatkuvuutta ja yhteisen kodin säilymistä. Jälkeen eläneelle voitaisiin esimerkiksi luovuttaa kodin kalusteita ja muita käyttöesineitä tai antaa hänelle määräaikainen käyttöoikeus perittävän asuntoon, jossa kumppanit yhdessä asuivat.

Poikkeuksellisesti kysymykseen voisi tulla myös elinikäisen käyttöoikeuden antaminen asuntoon. Tämä olisi kuitenkin erittäin poikkeuksellista ja liittyisi tilanteisiin, joissa avioliitonomainen tai rekisteröidyn parisuhteen omainen suhde on kestänyt hyvin pitkään ja jälkeen elävä on jo iäkäs. Arvioitaessa, mikä on kohtuullista, on lisäksi pidettävä mielessä, että kysymys on henkilöstä, jonka tulevaisuus olisi voitu turvata siten, että kumppanit solmivat avioliiton tai laativat (keskinäisen) testamentin. Se, ettei näin ole tehty, ei luonnollisestikaan aina ole osapuolten harkittu päätös. Mahdollisuus siihen, että syntynyt tilanne olisi tarkoitettu, on kuitenkin otettava huomioon. Jos tätä on syytä epäillä, runsasmääräisten avustusten antaminen ei ole paikallaan, sillä näin rikottaisiin olennaisesti niitä suunnitelmia, joita perittäväällä oli jäämistönsä suhteen.

3.4. Ehdotuksen toteuttaminen perintökaareissa

Ehdotus voitaisiin toteuttaa siten, että PK 8:2:n avustussäännös, joka nykyisin koskee perittävän kihlakumppanin ja eloonjääneen puolison avustusta, laajennettaisiin koskemaan myös edellä mainittuja perittävän kanssa yhteisessä taloudessa eläneitä henkilöitä. Tässä yhteydessä olisi selvitettävä myös se, voidaanko avustuksen edellytyksenä olevat ja avustuksen suuruuteen vaikuttavat seikat ilmaista laissa nykyistä tarkemmin.

4. Avustusten suuruuden laskeminen

Avustusten enimmäissuuruudelle on nykyisin olemassa rajoitteita, jotka riippuvat siitä, mistä avustuksesta on kysymys. Tällöin voidaan erottaa toisistaan seuraavat tilanteet:

- a. *Kasvatusavustus* (PK 8:1): Maksetaan pesästä parhaalla etuoikeudella heti velkojen jälkeen, ja menee siten perintöoikeuden, lakiosaoikeuden ja testa-

menttiin perustuvan oikeuden edelle. Ei kuitenkaan voida loukata sairauden tms. syyn vuoksi itsensä elättämiseen kykenemättömän perillisen perintöosaa.

- b. *Kihlakumppanin ja lesken avustus* (PK 8:2). Maksetaan pesän säästöstä, joten menee perintöoikeuden ja testamenttiin perustuvan oikeuden edelle. Ei kuitenkaan voida loukata oikeutta lakiosaan kuin painavista syistä.
- c. *Sairaana ym. lapsen avustus* (PK 8:3). Testamentin saaja tai testamenttiin rinnastuvan lahjan saaja on suoritusvelvollinen saamansa omaisuuden arvoon asti. Ei siten pienennä muiden lasten perintöoikeutta.
- d. *Perittävän vanhemman avustus* (PK 8:4). Jos perittävän vanhemmalla on oikeus perintöön, hänellä on oikeus avustukseen testamentin saajalta, kuten lapsella c kohdassa. Vanhemman oikeus avustukseen ei siten pienennä toisen vanhemman tai hänen sijaisperillistensä perintöosaa.
- e. *Työhyvytys* (PK 8:5). Maksetaan ”jäämistöstä”, ei siis ”pesän säästöstä” (PK 8:1) eikä ”jäämistön säästöstä” (PK 8:2). Sanonta lienee ymmärrettävä kielelliseksi epätarkkuudeksi, sillä hyvityksen ei voida katsoa olevan saatava, joka kilpailisi pesän velkojen kanssa. Työhyvytys menee perintöoikeuden ja testamenttiin perustuvan oikeuden edelle, mutta hyvityksen antamisella ei saa loukata perillisen oikeutta lakiosaan (PK 8:5.3).

Sen ohella, että edellä mainitut säännökset rajoittavat avustuksen suuruutta, ne toimivat myös lakiosan laskusääntöinä. Säännösten yksinkertaistamiseksi olisi perusteltua, että avustuksen laskentaperusteet yhdenmukaistetaan. Nykyinen, useimmissa tapauksissa sovellettava rajoite, jonka mukaan avustuksella ei voida loukata lakiosaa, tarkoittaa sitä, että lakiosat lasketaan ottamatta huomioon sitä, että jäämistö on avustusten seurauksena vähentynyt. Avustukset pienentävät tällöin yksipuolisesti testamentin saajien osuuksia. Lakiosan käyttäminen avustuksen suuruuden rajoitteena saattaa myös johtaa siihen, että avustusta ei voida antaa lainkaan, jos perittävän tekemät ennakkoluovutukset ovat kasvattaneet lakiosia niin, että koko jäämistö menee velkojen maksamisen jälkeen lakiosien täyttämiseen. Avustusten suojaamistarkoitus ja lakiosien vähentynyt sosiaalinen merkitys huomioon ottaen lakiosan näin vahvaa asemaa ei voida katsoa perustelluksi.

Näistä syistä olisi harkittava sitä, että kaikki avustukset lukuun ottamatta testamentin saajan maksettavaa avustusta suoritettaisiin vainajan ja pesän velkojen jälkeen pesän säästöstä ja että lakiosien suuruudet lasketaan vasta näin vähentyneestä jäämistöstä. Sama koskisi myös PK 8:5:ssä tarkoitettua työhyvitystä. Lakiosaperillisen tai muun perillisen tarve saada omaisuutta jäämistöstä voitaisiin kuitenkin ottaa huomioon harkittaessa, onko avustuksia syytä antaa ja minkä suuruisina ne olisi annettava.

5. Muita keinoja

Arvioitaessa, missä määrin avustussäännöksillä on mahdollista turvata perittävän kumppania, on muistettava, että avustussäännöksiin vetoaminen ei ole suinkaan

ainoa peruste, jolla jälkeen elänyt voi vaatia suorituksia jäämistöstä. Suomessa ei ole esimerkiksi Ruotsissa tunnettua sääntelyä, jonka mukaan yhdessä asuneet (sambo) voivat suhteen purkaututtua vaatia osapuolten yhteiseen käyttöön hankitun asunnon ja asuntoirtoimiston jakoa. Tällainen jako tulee kuitenkin kysymykseen esinekohtaisesti eräistä yhteisomistussuhteista annetun lain (180/1958) nojalla, jos osapuolten voidaan katsoa hankkineen kysymyksessä olevan omaisuuden yhteiseen lukuun. Jos taas jälkeen elävä on toimenpiteillään kartuttanut perittävän omaisuutta, hän saattaa yleisten siviilioikeudellisten periaatteiden nojalla olla oikeutettu saamaan siitä korvausta.¹⁸ Näiden keinojen avulla on useissa tapauksissa saatavissa aikaan omaisuuden kohtuullinen jako, jolloin avustuksen avulla tapahtuvaan lisäsuoritukseen ei ole tarvetta.

Jos perillinen on esimerkiksi hoivannut perittävää tämän viimeisen sairauden aikana tai muuten avustanut tätä, hän saattaa olla oikeutettu saamaan siitä hyvitystä PK 8:5:n nojalla, jossa säädetään oikeudesta hyvitykseen sellaisesta perittävän talouden tai elinkeinon hyväksi tehdystä työstä, joka ei ole niin sanottua työsuhteyttä ja tule työsopimuslain nojalla korvattavaksi. Tämä mahdollisuus ei nykyisin koske perittävän avopuolisoa eikä muutakaan sellaista perittävän läheistä, jolla ei ole perintöoikeutta tämän jälkeen. Työryhmä katsoo, että olisi perusteltua laventaa säännös koskemaan myös tilanteita, joissa perittävän kanssa yhteistaloudessa asunut on tehnyt vastaavaa avustustyötä. Näin voitaisiin avustussäännöksiä, työhyvityssäännöstä sekä yleisiä siviilioikeudellisia periaatteita ja säännöksiä soveltaen täyttää se vaje, joka avopuolison suojassa on nykyisin olemassa.

Ehdotetuin tavoin ei päästä yhtä hyvään suojaan kuin mihin vainajan aviopuoliso on oikeutettu. Edellä on esitetty ne syyt, joiden vuoksi tämä ei ole mahdollista. Parikumppaneiden, jotka haluavat järjestää toisilleen paremman suojan, olisi siten edelleen tarpeen tehdä testamentti. Perintöverotusta koskevista säännöksistä seuraa, että perittävän avopuolison asema jää tällöinkin aviopuolisoa huonommaksi, sillä perintövero vie jäämistöstä suuremman osan. Voidaan kysyä, onko ihmisten yhdenvertaisuuden kannalta perusteltavissa, että perintövero on olennaisesti erisuuruinen pelkästään siitä riippuen, onko avioliitto solmittu vai ei. Perintöverotusta koskevien säännösten muuttamista olisi sen vuoksi tarpeen harkita. Verotuksessa oikeusvaikutukset joudutaan kytkemään helposti selvitettäviin tosiseikkoihin, ja voidaan kysyä, onko avioliitonomainen suhde tähän tarkoitukseen riittävän täsmällinen. Esimerkiksi Ruotsissa on kuitenkin katsottu, että aviopuoliso ja avopuoliso (sambo) voidaan perintö- ja lahjaverotuksessa rinnastaa toisiinsa. Väljä määritelmä jättää kuitenkin sen ongelman, että osapuolten on vaikea ennakoita sitä, luonnehditaanko heidän suhteensa avoliitoksi vai ei.

¹⁸ Ks. esim. Helin: Perheoikeus –nykynäkymiä ja tulevaisuudenkuvia. Lakimies 1996 s. 987.

III. RINTAPERILLISTEN LAKIOSA

Työryhmän ehdotus:

- **Lakiosaoikeutta on tarpeen maltillisesti rajoittaa.**
- **Lakiosaoikeuden rajoittamiseen on olemassa erilaisia keinoja:**
 - **Pienennetään suhteellista lakiosaa**
 - **Säädetään lakiosalle enimmäissuuruus**
 - **Rajoitetaan perittävän antamien lahjojen huomioon ottamista lakiosaa laskettaessa**
 - **Rajoitetaan lahjan saajan velvollisuutta täydentää lakiosaa**
- **Työryhmä ei esitä suositusta siitä, mitä keinoja olisi käytettävä. Suurinta muutosta nykytilaan merkitsisi suhteellisen lakiosan pienentäminen. Vähäisin muutos olisi puolestaan se, että rajoitettaisiin nk. suosiolahjojen huomioon ottamista lakiosaa ja lakiosan täydennysvelvollisuutta koskevissa säännöksissä.**
- **Lakiosaoikeudella on yhä tärkeä merkitys silloin, kun lakiosaperillisenä on perittävän alaikäinen lapsi. Jos päädytään pienentämään suhteellista lakiosaa, on huolehdittava siitä, ettei alaikäisen perintöoikeudellinen asema heikenny nykyisestä.**

1. Nykyinen laki

Perittävän rintaperillisellä on lakiosa perittävän jälkeen. Ottolapsi rinnastetaan rintaperilliseen, jos lapseksiottaminen on tapahtunut 1.1.1980 tai sen jälkeen tai jos ottolapsisuhde on lapseksiottamisesta annetun lain 56.3 §:n tarkoittamalla tavalla siirretty nykyisen lain alaisuuteen. Myös aiemman lain soveltamispiiriin jääneillä ottolapsilla on lakiosa ottovanhempansa jälkeen, mutta lakiosa lasketaan perintökaaren kumotun 4 luvun osoittamalla tavalla.

Lakiosa on puolet lakiosaperilliselle lakimääräisen perimysjärjestyksen mukaan tulevan perintöosan arvosta. Lakiosa on suojattu sekä perittävän tekemää testamenttia että lahjanlupausta vastaan. Ne ovat tehottomia siltä osin kuin ne loukkaisivat lakiosaa (PK 7:5 ja 7:6). Lakiosa käsittää nykyisin oikeuden saada perittävän varoista tietty arvomäärä. Helmikuun alusta 2003 voimaan tulleen lainmuutoksen

(843/2002) mukaan testamentin saaja voi aina pitää testamentilla saamansa omaisuuden, jos hän suorittaa lakiosaperilliselle tämän lakiosaa vastaavan tai siitä puuttuvan määrän rahana. Siltä osin kuin lakiosa voidaan suorittaa jäämistöstä, lakiosaperillisellä on kuitenkin muiden perillisten tavoin PK 23:8:n mukaan lähtökohtaisesti oikeus saada osuuteensa kaikenlaista pesän omaisuutta.

Lakiosa saa suojaa myös eräitä perittävän kuollessa jo täytettyjä lahjoituksia vastaan. Jäämistöön on näet lakiosan laskemiseksi lisättävä perittävän antama ennakkoperintö sekä, jollei erityisiä vastasyitä ole, lahja, joka on annettu sellaisissa olosuhteissa tai sellaisin ehdoin, että se on tarkoituksensa puolesta rinnastettavissa testamenttiin (*testamenttiin rinnastuva lahja*). Lisäksi jäämistöön on erityisten vastasyiden puuttuessa lisättävä myös perittävän jälkeläiselleen tai ottolapselleen taikka tämän jälkeläiselle tai näiden puolisoille antama sellainen lahja, jolla on ilmeisesti tarkoitettu suosia sen saajaa lakiosaan oikeutetun perillisen vahingoksi (*suosiolahja*; PK 7:3.3). Perittävän suorittamat vakuutusmaksut voivat myös eräin edellytyksin tulla lisättäviksi jäämistöön, jos henkivakuutuksen edunsaajaksi on määrätty ”kolmas”, siis muu kuin kuolinpesä, tai jos vakuutus on siirretty kolmannelle. Sitä vastoin on tulkinnanvaraista, voidaanko lakiosaa laskettaessa ottaa huomioon tilanteet, joissa sellainen vakuutuksen omistaja, joka ei ole itse suorittanut vakuutusmaksuja, suosii yhtä rintaperillistä muuttamalla vakuutuksessa olevan edunsaajamääräyksen tämän hyväksi.

Edellä mainitut laskennalliset lisäykset kasvattavat lakiosan arvomääräistä suuruutta siten, että lakiosat voivat muodostaa huomattavasti enemmän kuin puolet kuolinpesässä olevan nettovarallisuuden arvosta, ja lahjoitusten ollessa suuria jopa ylittää nettovarallisuuden arvon. Se, että perittävä on eläessään tehnyt mainittuja lahjoituksia, voi siten johtaa siihen, ettei hänellä ole lainkaan mahdollisuutta tehdä tehokasta testamenttia jäämistöstään. Testamentti ja lahjanlupaus näet väistyvät ensimmäisinä lakiosaoikeuden tieltä. Jos tämä ei riitä lakiosien suorittamiseksi, lakiosaperillinen voi nk. lakiosan täydennyskanteella vaatia lahjan saajalta sitä, mitä lakiosasta puuttuu. Täydennysvastuun ylärajana on määrä, joka lakiosaa laskettaessa (lakiteksti: ”perintöosaa määrättäessä”) on luettava pesän varojen lisäykseksi. Jos omaisuutta on täydennysvelvolliselta hukkaantunut hänen tuottamuksetaan, hän on kuitenkin vastuussa vain hänelle jääneen omaisuuden arvolla (PK 7:8).

2. Tilastotietoa

Perinnön meneminen ensimmäiseen parenteeliin

Oikeusministeriön selvityksen mukaan perintö menee n. 75 %:ssa tapauksia rintaperillisten parenteeliin.¹⁹ Yleensä perinnön saajat ovat kaikki perittävän lapsia. Noin 6 %:ssa tapauksia perillisasemassa oli myös vainajan lapsenlapsi. Perinnön jakautumista parenteelin sisällä osoittaa seuraava asetelma:

¹⁹ Kankaan selvityksen mukaan rintaperilliset olivat Helsingissä perillisinä n. 66 %:ssa ja maaseutua edustaneissa kahdessa kunnassa n. 73 %:ssa perimystapauksia.

Rintaperillisten lukumäärä	osuus parenteeliin tulevista perinnöistä
yksi	22,2 %
kaksi	26,6 %
kolme	24,6 %
neljä	12,6 %
viisi tai enemmän	12,5 %

Valtaosassa tapauksia perintö ei siten rintaperillisten parenteelissa jakaudu lainkaan tai jakautuu enintään kolmeen osaan.

Lakiosakysymysten ajankohtaistuminen

Sitä, miten usein lakiosakysymykset ajankohtaistuvat rintaperillisten parenteelissa, ei ole selvitetty. Tiedetään kuitenkin, että kaikista perittävästä vajaa viidennes jättää testamentin. Voitaneen olettaa, ettei testamentin tehneiden osuus perittävästä, joilta jää rintaperillinen, ole ainakaan tätä lukua suurempi. Lakiosakysymykset näyttävät siten ajankohtaistuvan melko harvoin. Testamenteista noin kaksi kolmasosaa tehdään lesken tai rintaperillisen hyväksi. Voitaneen olettaa ettei näiden tahojen hyväksi tehtyjen testamenttien osuus ole ainakaan tätä pienempi silloin, kun testamentin tekijänä on henkilö, jolta jää ensimmäisen parenteelin perillisiä. Valtaosassa tilanteita, joissa lakiosan laskeminen tulee ajankohtaiseksi, näyttää siten olevan kysymys siitä, että perittävä haluaa antaa puolisolleen tai jollekin lapselleen paremman aseman kuin miksi se muodostuisi perintökaaren säännösten nojalla. Tilanteet, joissa perittävä haluaisi syrjäyttää lähimmät sukulaisensa ja siirtää omaisuutensa kaukaisemmille sukulaisille tai suvun ulkopuolelle, eivät ole tavallisia.

Rintaperillisten ikä

Lakiosan saadessaan rintaperilliset ovat valtaosassa tapauksia jo sangen iäkkäitä. Kankaan selvityksen mukaan kaikkien rintaperillisten mediaani-ikä oli sekä Helsingissä että maaseutua edustaneissa kunnissa 40 vuotta. Oikeusministeriön selvityksessä tarkasteltiin vanhimman rintaperillisen sijoittumista eri ikäluokkiin perittävän kuolinhetkellä. Sen mukaan vanhimman rintaperillisen mediaani-ikä sijoitui välille 40-49 vuotta, ja oli lähempänä jälkimmäistä ikärajaa. Useammin kuin joka neljännessä tapauksessa em. rintaperillisen ikä oli välillä 50-59 vuotta ja 12,5 %:ssa tapauksia yli 60 vuotta. Vain noin 5 %:ssa tapauksia, joissa perittävältä jäi lapsia, vanhimman lapsen ikä vanhemman kuollessa oli alle 20 vuotta.

Pesien varallisuus ja velkaisuus

Lakiosien merkityksestä saa pääpiirteittäisen kuvan, kun katsotaan, millaisia kuolinpesät ovat varallisuudeltaan. Seuraavat luvut kuvaavat tosin tilannetta vuonna 1991. Tuon ajankohdan tietojen voidaan useimmissa kysymyksissä katsoa kuvaavan nykytilannetta varsin hyvin, mutta juuri pesien varallisuutta ja velkaantumista koskevat tiedot ovat saattaneet muita huomattavammin muuttua.

Perukirjassa ilmoitettu vainajan bruttovarallisuus oli miltei joka toisessa kuolinpesässä alle 100.000 markkaa. Noin joka kolmannessa kuolinpesässä oli bruttovarallisuutta yli 200.000 markkaa, ja yli miljoonan markan kuolinpesiä oli kaikista vajaat 2 %. Koska luvut ovat perunkirjoitusarvoja, todellinen varallisuuden arvo oli ainakin jossakin määrin tätä suurempi.

Tarkasteltaessa, millaista omaisuutta perittävillä oli, havaittiin että n. 20 %:lla oli maatila. Maatilalla tarkoitettiin tässä tuotantoyksikkönä toimivaa ”varsinaista” maatilaa, mutta määrä vaikuttaa suurehkolta. Muu maatila tai määrääla oli 14 %:ssa jäämistöjä. Omakotitalo sisältyi 11 %:iin ja asunto-osake 24 %:iin jäämistöistä. Loma-asunto oli vain 5 %:ssa jäämistöjä.

Asunto oli yleensä kuolinpesän merkittävin omaisuus. Omistusasunto oli noin joka toisessa kuolinpesässä. Perittävä omisti yksin asunnon kuitenkin vain joka kolmannessa näistä tapauksista. Runsaassa kolmanneksessa tapauksia asunto oli perittävän ja hänen puolisonsa yhteisomistuksessa, ja noin 10 %:ssa tapauksia omistajina olivat vainaja ja hänen puolisonsa kuolinpesä yhdessä.

Vain vajaassa 2 %:ssa tapauksia jäämistövarallisuuteen sisältyi yritys (muu kuin maatila). Noin joka neljännessä pesässä oli rahavaroja vain välittömiin elinkustannuksiin riittävä määrä (alle 10.000 mk). Toisaalta joka neljännessä pesässä rahavaroja oli yli 100.000 mk. Yli 300.000 mk:n talletuksia oli 4 %:lla vainajista.

Kuolinpesät olivat sängen velattomia. Miltei 90 %:ssa tapauksia kuolinpesällä oli velkaa (vainajan tai pesän velkaa) vähemmän kuin 50.000 markkaa. Suuria velkoja (yli 300.000 mk) jäi vajaalta 2 %:lta perittävistä.

3. Tilanne eräissä muissa maissa

3.1. Muut pohjoismaat

Kaikissa Pohjoismaissa on lakiosasäännöstö. Ruotsissa ja Tanskassa lakiosa on puolet, mutta Norjassa ja Islannissa kaksi kolmannesta perintöosasta. Norjassa tehtiin 1970-luvun alussa esitys lakiosan alentamisesta puoleen perintöosasta, mutta suurkäräjät hylkäsi sen. Lakiosalla on Norjassa toisaalta arvomääräinen yläraja, joka on perittävän kunkin lapsen osalta 1.000.000 kruunua ja perillisasemassa olevan lapsenlapsen osalta 200.000 kruunua. Jos perittävä on varakas, hän

saattaa siten Norjan lain mukaan voida testamentata jäämistöstään suuremman osuuden kuin niissä pohjoismaissa, joissa suhteellinen lakiosa on pienempi.

Ruotsin lain mukaan lakiosa on Suomen tavoin arvomääräinen; se ei toisin sanoen käsitä oikeutta tiettyihin pesässä oleviin esineisiin. Tanskan, Norjan ja Islannin laissa tilanne on toinen. Jos testamentin saajalle määrätyn omaisuuden arvo ylittää testamentattavissa olleen omaisuuden arvon, testamentin saaja ei voi pitää koko omaisuutta maksamalla lakiosaperilliselle sen, mitä lakiosasta puuttuu. Perittävä ei siten näissä maissa voi pätevästi määrätä, että yksi rintaperillinen saa kiinteistön, toinen osakkeet ja kolmas pankkitalletukset, vaikka omaisuuslajien arvot siinänsä olisivat yhtä suuret. Suomessa ja Ruotsissa tähän ei sitä vastoin ole estettä.

Kaikkien pohjoismaiden lakiosasäännöstoissä edellytetään tiettyjen *laskennallisten lisäysten* tekemistä pesän arvoon ennen lakiosien laskemista. Ennakkoperintö lisätään jäämistöön yhtäläisesti kaikissa pohjoismaissa. Ruotsin lain mukaan jäämistöön lisätään Suomen tavoin myös testamenttiin rinnastuva lahja. Tanskan, Norjan ja Islannin laissa tunnetaan kuolinvuoteella annettu lahja (*dødsleigave*), joka muistuttaa asiallisesti testamenttiin rinnastuvaa lahjaa. Ajatuksellisena erona näiden välillä on kuitenkin, että läntisen Skandinavian maissa *dødsleigave* ymmärretään kuolemanvaraistoimena, joka on tehokas ainoastaan testamenttina ja väistyy siten lakiosaoikeuden tieltä testamentin tavoin. Suomessa ja Ruotsissa testamenttiin rinnastuva lahja tulkitaan sitä vastoin oikeustoimeksi *inter vivos* ja siten päteväksi, jos se täyttää yleiset lahjoituksen pätevyys edellytykset. Lakiosan suoja testamenttiin rinnastuvaa lahjaa vastaan on siten näissä maissa suojaa pätevää *inter vivos* –oikeustointa vastaan. Käytännössä tulos on konstruktioiden eroista huolimatta kuitenkin sama.

Toisin kuin Suomessa, muissa pohjoismaissa ei ole nimenomaista säännöstä henkivakuutusmaksujen lisäämistä jäämistöön. Tässä jätetään pohtimatta, voitaisiinko maksut katsoa testamenttiin rinnastuviksi lahjoiksi, jolloin ne voisivat myös Ruotsin lain mukaan tulla lisättäviksi jäämistöön. Missään muussa pohjoismaassa ei tunneta Suomen perintökaareissa olevaa säännöstä, jonka mukaan nk. suosiolahja olisi lisättävä jäämistöön lakiosien laskemiseksi. Suomea lukuun ottamatta kaikissa pohjoismaissa perittävä voi siten lakiosaseuraamuksitta lahjoittaa omaisuutta myös rintaperillisilleen, kunhan lahjoitus tehdään niin ajoissa, ettei lahjoitusta voida pitää kuolinvuodelahjana tai Ruotsissa testamenttiin rinnastuvana lahjoituksena.

3.2. Eräät muut maat

Lakiosasäännösten voidaan katsoa olevan mannereurooppalaisiin oikeusjärjestyksiin kuuluva ilmiö. Common law –maiden oikeusjärjestykset rakentuvat yleensä täydellisen testamenttausvapauden periaatteelle. Testamenttausvapautta kuitenkin usein rajoittaa perittävän lähimpien perillisten oikeus saada varoja elatukseensa.

Manner-eurooppalaisen oikeusjärjestyksen maissa lakiosa on yleensä puolet mutta joissakin tapauksissa myös kaksi kolmasosaa jäämistöstä. Lakiosaan oikeutettujen

piiri saattaa olla meidän laissamme omaksuttua laajempi esimerkiksi siten, että myös perittävän puoliso ja vanhemmat ovat lakiosaan oikeutettuja. On kuitenkin olemassa tähän perinteeseen luettavia maita, joissa ei ole lakiosaa (esim. Meksiko ja Quebecin provinssi Kanadassa).

4. Lakiosajärjestelmän puolesta esitettyjä näkökohtia

Lainvalmistelutöissä, joiden seurauksena lakiosajärjestelmä tuli nyky muodossaan oikeusjärjestykseen vuonna 1951, ei juuri lainkaan perustella sitä, miksi lakiosasäännöstö tarvitaan. Lainvalmistelukunnan ehdotuksessa uudistuksen tarvetta perusteltiin lähinnä vetoamalla tarpeeseen poistaa maalais- ja kaupunkilaisoikeuden välinen ero. Lakiosajärjestelmää sinänsä perusteltiin lyhyesti vain toteamalla, että järjestelmä tulisi rintaperillisten sekä ottolasten ja näiden jälkeläisten turvaksi tarkoituksena taata näille ”perillisen omaisuudesta sellainen määräosa, kuin lainsäätäjän harkinnan mukaan on pidettävä kohtuullisena”.²⁰

Oikeuskirjallisuudessa on esitetty tätä monipuolisempia perusteluja²¹. Eräät niistä liittyvät perintöoikeusfilosofisiin näkemyksiin, jotka koskevat perintöoikeuden tarkoitusta. Historiallisen koulukunnan kansallisromanttisiin ajatuksiin liittyen monet 1800-luvun pohjoismaiset oikeusoppineet katsoivat, että perintöoikeus on olemassa sukua varten omaisuuden siirtämiseksi suvun sisällä polvelta toiselle. Sukuperimys ilmentää tämän ajatustavan mukaan sitä jatkuvuutta ja sukupolvien välistä solidaarisuutta, jolle koko sukuinstituutio perustuu. Näin ajateltaessa testamentti nähtiin poikkeuksellisen ja vieraana roomalaisoikeudellisena ilmiönä, eräänlaisena sukupetoksena, johon oli suhtauduttava rajoittavasti. Tämä näkemys vastusti erityisesti luonnonoikeusfilosofien ajatusta, jonka mukaan mahdollisuus vapaasti määrätä omaisuudestaan myös *mortis causa* oli omistusoikeuden luonnollinen seuraus.

Useimmat perustelut olivat käytännöllisempiä. Lakiosaoikeutta saatettiin puolustaa esimerkiksi sillä, että perheessä vallitsevan yhteisyyden vuoksi vanhempien omaisuus on jo heidän eläessään tosiasiallisesti ainakin jossakin määrin vanhempien ja lasten yhteisomaisuutta, jolloin lakiosaoikeus turvaa asiantilan jatkumisen. Lakiosan on myös katsottu edistävän rintaperillisten keskinäistä yhdenvertaisuutta ja suojaavan heitä vanhempien taholta tulevalta painostukselta, jolla nämä perintöoikeuden menettämisen uhkaa käyttäen pyrkivät vaikuttamaan lapsen elämäntapoihin taikka aviopuolison tai ammatin valintaan. Lakiosaoikeuden on myös katsottu estävän lasten välistä kilpailua perinnöstä ja siten rauhoittavan tilannetta perheen sisällä. Tähän liittyen lakiosan on arveltu vähentävän testamentin moitekankeita. Sen on myös katsottu edistävän perinnön jakautumista usean henkilön kesken ja siten jarruttavan omaisuuden keskittymistä harvoille. Tämän ohella lakiosaoikeuden on nähty vähentävän perinnön saamiseen liittyvää painostusta, jota lapset voisivat harjoittaa vanhempiinsa nähden, jos nämä voisivat määrätä koko

²⁰ Lainvalmistelukunnan julkaisuja 3:1948 s. 7

²¹ Pohjoismaisesta oikeuskirjallisuudesta löytyviä perusteluja on kootusti tarkastellut Peter Lødrup kirjoituksessaan ”Bör reglerna om laglott (tvangsarv, plikt del) och formkrav vid dödrättshandlingar bevaras?” Förhandlingarna vid det 34:e nordiska juristmötet i Stockholm 21-22 augusti 1996.

jäämistöstään vapaasti. On myös katsottu lakiosaoikeuden olevan luonnollinen seuraus vanhempien velvollisuudesta elättää lapsiaan.

Suksessiivisen perheenmuodostuksen yleistyessä lakiosalla on katsottu olevan merkitystä perittävän ensimmäisen perheen tai aikaisempien perheiden lasten aseman turvaajana. Ilman lakiosaa heidän on arveltu saattavan jäädä huonompaan asemaan kuin lapset, jotka ovat syntyneet perittävän viimeiseen perheeseen. Lisäksi on arveltu, että lakiosajärjestelmällä olisi merkitystä sukupuolten välisen tasa-arvon kannalta, koska osa perittävistä saattaisi vanhojen asenteiden pohjalta suosia poikiaan tytärtensä kustannuksella.

5. Näkökohtien arviointia

Kaikkia edellä mainittuja perusteluja vastaan voidaan esittää huomautuksia, jotka osoittavat, ettei lakiosajärjestelmää voida ainakaan koko laajuudessaan niiden avulla perustella. Mitä ensinnä tulee ajatukseen, että vanhempien elatusvelvollisuus lapsiaan kohtaan perustelisi lakiosan, se pitää paikkansa vain siltä osin kuin lakiosaperilliset ovat alaikäisiä tai heidän koulutuksensa on sillä tavoin kesken, että perittävä olisi lapsen elatuksesta annetun lain 3 §:n nojalla ollut velvollinen elättämään tätä. Alle 10 % perimystilanteista on tällaisia. Lakiosaperillisten ikä rakenne vie myös uskottavuutta ajatukselta, että lakiosaoikeus olisi tarpeen vanhempien ja lasten välisen taloudellisen yhteisyyden jatkuvuuden turvaamiseksi vanhemman kuollessa. Ainakaan niissä selvän enemmistön muodostavissa tapauksissa, joissa lakiosaperilliset ovat yli 30-vuotiaita, ei voitane olettaa, että lakiosa turvaisi yhteistä kotitaloutta. Niissä tilanteissa, joissa lakiosaperilliset ovat lapsikäisiä, leskelle annettu oikeus yhteisen kodin säilyttämiseen jakamattomana turvaa sitä paitsi yleensä lakiosaa paremmin yhteisen kotitalouden säilymisen.

Perheen yhteisyydellä voidaan luonnollisesti tarkoittaa myös kotitaloutta abstraktimpaa yhteenkuuluvuutta. Tämän perustelun ongelmana on, että yhteisyyteen vetoaminen jättää selittämättä juuri ne tilanteet, joissa lakiosajärjestelmä kaipaa oikeuttamista. Kysymyksessä ovat tilanteet, joissa tunnesidettä ei ole syntynyt tai se on lakannut, tai joissa perittävä tunnesiteen olemassa olosta huolimatta tahtoo omaisuutensa menevän muualle toteuttaakseen tärkeiksi katsomiaan tavoitteita. Juuri tällöinhän kysymys lakiosaoikeudesta ajankohtaistuu.

Perheen yhteisyyteen vetoaminen voi mahdollisesti sisältää vaatimuksen siitä, että jokaisen täytyy tuntea yhteisyyttä kaikkiin jälkeläisiinsä, koska hyvän vanhemman kuuluu tuntea niin. Jos vanhemmuus on tältä osin jäänyt vajaaksi, vanhemman täytyy kuitenkin käyttäytyä ihanteen mukaisesti ja jättää tällöinkin osa varallisuudestaan jokaiselle lapselle. Tällöin kysymys ei tosiasiallisesti ole lakiosaoikeuden perustelemisesta, vaan normin asettamisesta, joka itse tarvitsee perustelun. Kysymykseksi muodostuu tällöin, miksi lainsäätäjän tulee edellyttää, että perittävä jättää omaisuutta kaikille jälkeläisilleen silloinkin, kun tämä itse ei sitä halua.

Ajatus, että näin estetään vanhempaa painostamasta lapsiaan elämäntavan valintaan liittyvissä kysymyksissä, ei yksinään näytä riittävältä selitykseltä. Ensinnäkin

lakiosaperilliset ovat useimmissa tapauksissa jo tehneet perusluonteiset valintansa ennen kuin lakiosan saaminen 40 - 50 -vuotiaana ajankohtaistuu. Toiseksi painostusmahdollisuus on lakiosasta riippumatta olemassa, tosin siten rajoittuneena, ettei se voi koskea koko perillisen perintöosaa. Samasta syystä voidaan epäillä, rauhoit-taako lakiosasäännöstö todella mahdollista perintökilpailua rintaperillisten kesken. Lakiosan sisältävässä järjestelmässäkin on mahdollista painostaa vanhempaa si-ten, että perintöosa painostuksen onnistuessa olennaisesti kasvaa.

Ei voida sulkea pois mahdollisuutta, että perittävät ilman lakiosasäännöstöä jättäi-sivät edellisten perheiden lapset toisinaan ilman perintöä. Perittävän siteet heihin ovat saattaneet ohentua siten, että hän haluaa suosia nykyisessä perheessään eläviä lapsia, jotka ovat nuorempia ja siten ehkä muita lapsia enemmän taloudellisen tuen tarpeessa. Perittävä saattaa pitää tätä jopa oikeudenmukaisena sen vuoksi, että hänen aikaisemmista liitoistaan syntyneet lapset ovat jo saaneet täyden elat-uksen, kun taas nuorimpien lasten osalta elatustehtävä on vielä kesken. Jos peri-myksen perusteena pidetään suhteen läheisyyttä ja perillistahon taloudellista tar-vetta, nuorimpien lapsien mahdollisesti muita lapsia parempaa asemaa ei voida pitää ongelmana.

Tulokseksi näyttää siten muodostuvan, että lakiosaoikeuden perusteleminen edel-lä mainituilla näkökohdilla vie enintään puolitiehen. Jokainen perustelu näyttää parhaassakin tapauksessa oikeuttavan lakiosaoikeuden vain osassa niitä tapauksia, joissa tämä oikeus on olemassa.

Se, että lakiosaoikeutta ei voida koko laajuudessaan perustella vetoamalla sen hyödyllisiin funktioihin, ei kuitenkaan yksin oikeuta päätelmää, jonka mukaan lakiosaoikeudesta olisi luovuttava. Voidaan näet ajatella, että lakiosaoikeuden perustelu ei ihmisten oikeustajunnassa liity sen funktioihin, vaan ajatukseen, että jokaisen tulee saada jokin osuus edellisen sukupolven varallisuudesta. Juuri tätä ajatusta tavoiteltaneen silloin, kun sanotaan lakiosasäännöstön juurtuneen syvälle ihmisten oikeustajuntaan. Näin ajatellessa lakiosaoikeuden olemassaolo ei kaipaa sen funktioihin liittyvää perustelua, vaan kysymys on ainoastaan siitä, miten par-haalla tavalla sovitetaan yhteen perittävän intressi määrätä jäämistöstään ja näke-mys, että jokaiselle kuuluu osa edellisen sukupolven varallisuudesta.

Alaikäisten osalta lakiosaoikeudella on selvä perustelu, joka liittyy heidän tarpee-seensa saada elatusta. Lakiosaoikeudella voidaan vaimentaa sitä muutosta, jonka vanhemman kuolema tuo mukanaan.

6. Lakiosaoikeuden tosiasiallisen merkityksen muuttuminen

Kun etsitään oikeaa tasapainoa perittävän intressien ja perittävän jälkeläisten in-tressien kesken, ei voida unohtaa lakiosan merkityksen muuttumista kuluneiden vuosikymmenten aikana. Useat tekijät ovat vaikuttaneet siihen, että lakiosan mer-kitys perusluonteisena sosiaalisluonteisena säännöstönä on vähentynyt. La-kiosaperillisten ikä perittävän kuollessa on ensinnäkin niin korkea, että lakiosa

vain erittäin harvoin korvaa perittävän kuoleman vuoksi lakannutta elatusta.²² Samasta syystä lakiosa ei myöskään yleensä muodosta alkupääomaa aikuiselle elämälle, vaan elämän puitteet on perinnön tullessa yleensä jo rakennettu. Lakiosan perusturvamerkitystä vähentää myös sosiaaliturvan kehittyminen, minkä vuoksi kenenkään toimeentulo ei riipu siitä, saako hän lakiosansa vaiko ei. Toisaalta ei voida kieltää sitä, että lakiosan avulla perittävä saattaa päästä toteuttamaan tavoitteita, joihin hänellä ei muuten olisi taloudellisia mahdollisuuksia.

Lasten lukumäärä perheissä on viime vuosikymmeninä vähentynyt. Nykyisin perintö tulee ensimmäisessä parenteelissa vain harvoin jaettavaksi useamman kuin kolmen perillisen kesken, mikä entiseen verrattuna kasvattaa lakiosien suuruutta. Ihmisten vaurastuminen vaikuttaa saman suuntaisesti. Vaikka suhteellista lakiosaa pienennettäisiin nykyisestä, lakiosat saattavat useassa tapauksessa muodostua arvoltaan suuremmiksi ja perillisen aseman kannalta merkittävämmiksi kuin ne olivat lakiosasäännösten alkuaikoina. Nämä seikat luovat edellytyksiä sille, että lakiosajärjestelmää kehitettäessä otetaan nykyistä suuremmassa määrin huomioon perittävän intresseihin liittyviä näkökohtia.

Perittävällä saattaa olla perusteltuja syitä sille, miksi hän haluaa määrätä jäämistöstään perimysjärjestyksestä poikkeavasti. Kysymys voi olla esimerkiksi siitä, että elämä on kohdellut lapsia eri tavoin ja perittävä haluaa omalta osaltaan tasoittaa eroja. Perittävä saattaa myös pyrkiä turvaamaan elämän puitteet lapselleen, joka ei sisarustensa tavoin kykene itse niitä hankkimaan. Hän voi myös laatia testamentin toivoen, että hänen aloittamansa yritys saisi sellaisen jatkajan perillisestä tai kokonaan suvun ulkopuolisesta henkilöstä, jolla on parhaat edellytykset viedä yritystä eteenpäin. Testamentin motiivina saattaa myös olla kiitollisuus siitä, mitä testamentin saaja on perittävän elämän rikastuttajana merkinnyt verrattuna rintaperilliseen, johon koskaan ei syntynyt kunnollista suhdetta esimerkiksi sen vuoksi, että huoltaja jo lapsen ollessa pieni esti tapaamiset. Sivullinen on kenties näistä tavoitteista eri mieltä. Voidaan kuitenkin kysyä, missä määrin sivullisen arvio tai nk. objektiivinen arvio tavoitteen hyväksyttävyydestä on tässä yhteydessä merkittävä. Perittävähän määrää omasta varallisuudestaan, ja niin tehdessään toteuttaa itseään ja autonomiaansa, minkä kunnioittamiseen lainsäädännössä yleensä kiinnitetään nykyisin korostettua huomiota.

7. Keinoja muuttaa lakiosaoikeutta

7.1. Suhteellisen lakiosan pienentäminen

Lakiosa on nyt puolet perintöosasta. Jos suhteellista lakiosaa pienennetään siten, että se olisi esimerkiksi kolmannes perintöosasta, perittävän mahdollisuus määrätä omaisuudestaan testamentilla lisääntyisi samalla kun rintaperillisille turvattaisiin edelleen osuus edellisen sukupolven varallisuudesta. Suhteellisen lakiosan pienent-

²² Niissä tilanteissa, joissa rintaperillinen on elatuksen tarpeessa, elatus voidaan yleensä toteuttaa suorittamalla hänelle avustusta.

tämistä voidaan perustella myös sillä, että perittävän kelpoisuus määrätä omaisuudesta testamentilla on tosiasiaa kaventunut, kun leskelle on annettu oikeuksia, jotka ovat suojattuja testamenttia vastaan. Suhteellisen lakiosan pienentäminen voidaan siten ainakin osittain katsoa korjaustoimenpiteeksi, jolla perittäville palautetaan lesken asemaa vuonna 1983 kohentaneen uudistuksen kaventamaa testamenttausvapautta.

Lakiosa on parhaiten perusteltu niissä tapauksissa, joissa lakiosaperillisenä on perittävän alaikäinen lapsi. Ei voitane pitää perusteltuna sitä, että testamenttausvapaus laajenisi elatuksen tarpeessa olevan alaikäisen kustannuksella. PK 8:1 mahdollistaa jo nykyisin sen, että lapselle annetaan perittävän jäämistöstä avustuksena varoja elatusta varten. Olisi harkittava, voidaanko mainittua säännöstä muuttaa niin, että avustuksen saaminen olisi pääsääntönä silloin, kun perittävä on kaventanut alaikäisen lapsensa perintöasemaa testamentilla tai ainakin silloin, lapsen perintöosaa on testamentilla kavennettu niin, että se jää pienemmäksi kuin puoleksi täyden perintöosan arvosta.

7.2. Arvomääräisen katon asettaminen lakiosalle

Kuten edellä on todettu, arvomääräinen katto lakiosalle tunnetaan Norjan perintöoikeudessa. Lakiosan enimmäismäärä lapselle on siellä 1.000.000 kruunua. Jos lakiosaoikeuden perusteena pidetään sitä, että jokaiselle kuuluu osuus edellisen sukupolven varallisuudesta, enimmäismäärän asettaminen lakiosalle sopii ajatukseen hyvin. Voidaan näet ajatella, että tämä tavoite on täyttynyt perillisen saatua lakiosana huomattavan summan, vaikka tuon summan suhteellinen osuus varakkaan perittävän jäämistöstä jäisikin pieneksi.

Jotta arvomääräisen katon asettamista lakiosalle olisi mahdollista perustella lakiosaperillisten kannalta, katon tulisi Norjan perintölain tavoin olla sangen korkealla. Vain tällä edellytyksellä voidaan katsoa, että perilliset ovat saaneet kohtuullisen osuutensa edellisen sukupolven varallisuudesta silloinkin, kun lakiosien enimmäismäärä jää vähäiseen murto-osaan, esimerkiksi 10 %:iin perittävän koko varallisuudesta. Tämä seikka vähentää arvomääräisen katon merkitystä lakiosien suuruuden rajoitteena. Esimerkiksi Norjassa lakiosan enimmäismäärällä lienee sangen harvoin merkitystä silloin, kun lakiosaperillisiä on yhtä enemmän, koska lakiosat jäävät yleensä enimmäismäärää pienemmiksi. Enimmäismäärän asettaminen Norjassa täytyneekin ymmärtää eräänlaiseksi vastapainoksi sille, että suhteellinen lakiosa on Norjassa poikkeuksellisen suuri, kaksi kolmasosaa perintöosasta.

Harvinaisissa tapauksissa, joissa perittävällä oli arvokas yritys, omaisuuden sukupolvenvaihdoksen kustannukset voisivat kuitenkin alentua, jos lakiosalla olisi arvomääräinen yläraja. Tällöin se saattaisi estää myös yrityksen omistuksen pilkkoutumista.

7.3. Perittävän eläessään antamien lahjojen huomioon ottamisen rajoittaminen

Lakiosan suuruutta laskettaessa jäämistön arvoon lisätään PK 7:3:n mukaan eräiden perittävän eläessään tekemien lahjoitusten arvo. Näitä ovat ennakkoperintö, testamenttiin rinnastuva lahja ja nk. suosiolahja. Lisäysten avulla päästään siihen, ettei lakiosan arvoa voida mainituilla lahjoituksilla vähentää.

Ennakkoperinnön lisääminen jäämistöön on perusteltua sen vuoksi, että se perustuu perittävän tahtoon; jos perittävä on tarkoittanut lahjan ainoastaan perinnön ennakkomaksuksi, tätä tarkoitusta on kunnioitettava myös lakiosia laskettaessa. Myös testamenttiin rinnastuvan lahjan huomioon ottamisella on hyvä peruste. Kun on säädetty, että testamentti väistyy lakiosan tieltä, on huolehdittava myös siitä, ettei säännöstä voida kiertää tekemällä sellainen oikeustoimi, joka asiallisesti rinnastuu testamenttiin.

Suosiolahjan huomioon ottamiseen ei ole olemassa vastaavaa perustetta. Sääntely perustuu ajatukseen, että lakiosaa laskettaessa voidaan ottaa huomioon sellaisetkin lahjoitukset, joilla ei ole mitään yhteyttä lahjoittajan kuolemaan, mutta jotka tosiasiasa, kun arvioidaan kaikkia suorituksia, jotka perittävä on eläessään tehnyt lastensa hyväksi, ovat omiaan saattamaan jonkun tai jotkut lapsista muita edullisempaan asemaan.²³ Lainsäätävä kohtelee toisin sanoen perittävää tulevana vainajana, jonka kaikilla toimilla siitä riippumatta, miten paljon ennen kuolemaa niihin on ryhdytty, on merkitystä perintöä aikanaan jaettaessa. Oikeuskäytännöstä Helsingin yliopistolla tehdyn selvityksen mukaan suosiolahjan lisäämistä koskevia kanteita on eräissä tapauksissa hyväksytty silloinkin, kun lahja oli annettu yli 15 vuotta ennen perittävän kuolemaa.

Hallitus esitti vuonna 2000 suosiolahjasäännöksen muuttamista siten, että perittävä olisi voinut määrätä, ettei lahjoitusta oteta huomioon suosiolahjana (HE 77/2000 vp). Jos perittävä oli tällaisen määräyksen antanut, lahjoitus olisi otettu huomioon vain, mikäli kysymys oli tosiasiallisesti testamenttiin rinnastuvasta lahjoituksesta. Eduskunta hylkäsi lakiesityksen tältä osin. Lakivaliokunnan mietinnössä mainittiin päätöksen keskeisinä perusteluina, että ehdotuksen vaikutuksia ei ollut riittävästi selvitetty ja että asiasta ei ollut käyty riittävää kansalaiskeskustelua ottaen huomioon sen, että kysymyksessä oli perhe- ja perintöoikeuden perusteisiin vaikuttava muutos.

Ehdotusten vaikutusten tapahtunutta laajempi selvittäminen lienee mahdotonta, sillä ehdotettu laki ei velvoittanut mihinkään, vaan antoi ainoastaan perittäville mahdollisuuden määrätä, ettei perittävän tekemiä puhtaasti inter vivos –luonteisia oikeustoimia tullut muistella perintöä jaettaessa. Ihmisten oma asia olisi ollut, missä laajuudessa mahdollisuutta olisi käytetty hyväksi. Kansalaiskeskustelua

²³ Laki edellyttää suosiolahjalta suosimistarkoitusta. Käytännössä tarkoitus joudutaan kuitenkin päättelemään siitä, suosiiko lahjoitus tosiasiasa lahjan saajaa muihin rintaperillisiin nähden. Sillä, että oikeusvaikutukset on liitetty suosimistarkoitukseen, on kuitenkin merkitystä tilanteissa, joissa perittävä olosuhteisiin katsoen ei ole voinut tarkoittaa suosivansa lahjan saajaa. Tällainen tilanne on käsillä esimerkiksi silloin, kun perittävä vasta lahjoituksen tekemisen jälkeen saa tietää, että hänellä on tai että hänelle on syntymässä toinenkin lapsi.

asiasta voidaan sitä vastoin käydä enemmän ja perusteellisemmin kuin minkä esityksen antamiseen liittynyt julkisuus tuolloin tuotti. Sen vuoksi asia on nostettava uudelleen esille.

Perusluonteinen kysymys koskee sitä, onko lakiosan vähentynyt merkitys huomioon ottaen edelleen perusteltua, että lakiosaoikeuden avulla toteutettava omaisuuden taseus perillisten välillä ulotetaan sellaisiinkin perittävän tekemiin suorituksiin, jotka ovat puhtaasti inter vivos –oikeustoimia ja joilla siten ei ole tähdätty perimyksen liittyvien kysymysten ratkaisemiseen. Jos tähän katsotaan yhä olevan aiheutta, syntyy kysymys, voitaisiinko suosiolahjasäännös kuitenkin rajoittaa koskemaan vain lahjoja, jotka on annettu enintään muutama vuosi ennen perittävän kuolemaa. Jos aikarajoitusta pidetään mahdollisena, on mahdollista käyttää joko kiinteää aikarajoitusta²⁴ tai yleisempää kohtuullisuuden perusteella määräytyvää aikarajoitusta.²⁵

Kiinteän aikarajoituksen etuna on sääntelyn selkeys ja haittana puolestaan se, että jaon lopputulos muodostuu olennaisesti erilaiseksi riippuen siitä, sattuuko perittävän kuolema muutamaa päivää ennen aikarajan umpeutumista vaiko muutamaa päivää sen jälkeen. Kohtuullisuuden perusteella määräytyvän aikarajoituksen etuna on se, että keskenään samanlaisia tapauksia ei jouduta oikeudellisesti arvioimaan eri tavoin sen vuoksi, että ne sijoittuvat aikarajan eri puolille. Ongelmana on puolestaan sääntelyn harkinnanvaraisuus, jolloin ei voida luotettavasti todeta, aiheutuuko lahjasta jäämistöoikeudellisia vaikutuksia vaiko ei.

7.4. Lakiosan täydennysmahdollisuuden rajoittaminen

Lakiosaa laskettaessa huomioon otettavan lahjan saaja voidaan nykyisin velvoittaa vastaamaan lakiosan täydentämisestä, jos perillinen ei voi saada lakiosaansa pesästä, vaikka testamentti ja lahjanlupaus on jätetty huomioon ottamatta. Täydennysvelvollisuus merkitsee sitä, että lahjan saajalle voidaan yllättävästi asettaa velvollisuus, jota tämä ei ole voinut ottaa huomioon lahjoituksen tapahtuessa. Näin saattaa käydä erityisesti silloin, kun lahjoittaja on köyhtynyt lahjan antamisen jälkeen. Lahjoitus, jonka ei lahjan antamishetkellä voitu ajatella tulevan loukkamaan lakiosaa, voi lahjoittajan varallisuuden vähennyttyä kasvattaa lakiosat niin suuriksi, että pesän varat eivät riitä niiden suorittamiseen. Jos kysymyksessä on enakkoperintö, tällaista sääntelyä voidaan pitää ymmärrettävänä; perillinenhan ei tällöin ole voinut perustellusti odottaa lahjastaan hyötyä perinnönjaossa. Jos kysymyksessä on testamenttiin rinnastuva lahja, tilanne on samanlainen. Sen vuoksi, että lahjoituksella on tosiasiallisesti pyritty määräämään jäämistöstä, tekee oikeutetuksi sen, ettei saajalle anneta testamentin saajaa olennaisesti parempaa ase-

²⁴ Esimerkiksi lahjat, jotka perittävä on antanut vähemmän kuin viisi vuotta ennen kuolemaansa.

²⁵ Esimerkiksi lahjat, jotka on annettu sellaisissa olosuhteissa ja sellaisena aikana ennen perittävän kuolemaa, että lahjoituksen huomioon ottamista lakiosaa laskettaessa on pidettävä kohtuullisena, kun otetaan huomioon lahjoituksen vaikutus perillisille tulevien osien suuruuteen.

maa.²⁶ Jos lahjoitus sitä vastoin on annettu ilman mitään yhteyttä lahjoittajan kuolemaan, voidaan kysyä, onko ylipäättään kohtuullista puuttua lahjoitukseen. Asiaa arvioitaessa on otettava huomioon myös se haitta, joka lahjan saajalle aiheutuu siitä, että hän saattaa yllättäen joutua maksamaan lakiosakorvauksia. Yleensä oikeusjärjestys pyrkii eri tavoin, esimerkiksi vilpittömän mielen suojaa tai määrääikää koskevin säännöksin suojaamaan sitä, joka saannon perusteella hallitsee esinettä. Voidaan kysyä, eikö puheena olevassa tilanteessa olisi aiheellista menetellä samoin.

Jos mahdollisuus vaatia lakiosan täydennystä suosiolahjan perusteella poistettaisiin, tämä ei tarkoittaisi, että suosiolahja muuttuisi lakiosan kannalta merkityksettömäksi. Lakiosan suuruus laskettaisiin tässä mallissa nykyiseen tapaan lisäämällä suosiolahjan arvo jäämistöön. Näin lakiosa kasvaisi ja suosiolahjan saanut saisi jäämistöstä vastaavasti vähemmän tai suosiolahjan arvosta riippuen ei mitään.

8. Valinta eri vaihtoehtojen välillä

Työryhmä katsoo, ettei sen ole tässä vaiheessa aiheellista suosittaa, mikä tai mitkä esitetyistä vaihtoehdoista olisi valittava. Vaihtoehdot ovat toisistaan riippumattomia siten, että yhden vaihtoehdon toteuttaminen ei edellytä muiden toteuttamista.

Varovaisin ratkaisu olisi kohdistaa uudistus suosiolahjaa koskeviin säännöksiin. Tämä sääntely myös lisäisi lakiosajärjestelmän pohjoismaista yhdenmukaisuutta.

Pisimmälle menevä ratkaisu olisi pienentää suhteellisen lakiosan suuruutta. Toisin kuin suosiolahjaa koskevien säännösten uudistaminen tämä keino lisäisi perittävän testamenttausvapautta. Sääntely merkitsisi poikkeamista pohjoismaisesta perinteestä sikäli, että ainakaan toistaiseksi lakiosa ei missään pohjoismaassa ole pienempi kuin puolet perintöosasta.

²⁶ Tosiasiallisesti testamenttiin rinnastuvan lahjan saajan asema on testamentin saajaa parempi, sillä testamentti syrjäytyy ensin ja vasta jos se ei riitä lakiosien maksamiseksi puututaan täytettyyn lahjoitukseen.

IV. TESTAMENTTI

Työryhmän ehdotus:

- Testamentin tekijän käytettävissä olevia vaihtoehtoja lisätään ottamalla käyttöön mahdollisuus tehdä testamentti maistraatissa.
- Testamenttia peruutettaessa käytettävissä olevia vaihtoehtoja lisätään tekemällä mahdolliseksi testamentin peruuttaminen maistraatissa.
- Häätilatestamentin muotovaatimusta olisi muutettava niin, että testamentin ei enää tarvitsisi olla omakätisesti laadittu.
- Testamentin todistajan alaikäraja nostetaan 18 vuoteen.
- Säädetään todistajan esteellisyydestä tapauksissa, joissa testamentti on tehty oikeushenkilön hyväksi.
- Luodaan valtakunnallinen testamenttirekisteri ja mahdollisuus tallettaa testamentti maistraattiin.
- Säädetään permutaatiosta, toisin sanoen mahdollisuudesta päättää, ettei toteuttamiskelvotonta, hyödytöntä tai testamentin tekijän tarkoitusten vastaiseksi käynnyttä testamentin määräystä ole noudatettava.

1. Nykyinen laki

Testamentin tekeminen

Se, joka on täyttänyt 18 vuotta, saa testamentilla määrätä jäämistöstään. Testamentin saa tehdä nuorempikin, jos hän on tai on ollut avioliitossa, ja 15 vuotta täyttänyt omaisuudesta, jota hänellä on oikeus itse hallita.

Testamentti on muotomääräinen oikeustoimi. Se on tehtävä kirjallisesti kahden todistajan ollessa yhtäaikaaisesti läsnä. Todistajien tulee todistaa testamentti allekirjoituksillaan sen jälkeen, kun tekijä on allekirjoittanut testamentin tai tunnustanut siinä olevan allekirjoituksensa. Todistajien todistusta siitä, että testamentti on tehty laissa vaaditussa muodossa, on pidettävä uskottavana, jollei esiinny seikkoja, jotka vähentävät sen luotettavuutta.

Se, joka on sairauden tai muun pakottavan syyn vuoksi estynyt tekemästä testamenttia 1 §:ssä säädetyllä tavalla, saa tehdä sen suullisesti kahden todistajan olles-

sa yhtäaikaaisesti läsnä tai todistajittakin omakätisesti, so. käsin, kirjoittamallaan tai allekirjoittamallaan asiakirjalla (nk. *hätätilatestamenti*).

Testamentin peruuttaminen

Testamenti on tekijänsä vapaasti *peruutettavissa*. Testamentin peruuttaminen ei toisin kuin sen tekeminen ole määrämuotoinen oikeustoimi. Testamentti voidaan peruuttaa paitsi testamentin tekemisestä säädettyssä järjestyksessä myös siten, että testamentin tekijä hävittää testamentin tai muutoin selvästi ilmaisee, ettei se enää vastaa hänen tahtoaan. Testamentin *muuttaminen* on mahdollista testamentin peruuttamisesta säädetyn tavoin, jos muutos voidaan toteuttaa yliviivaamalla testamentin tekstiä tai muutoin selvästi osoittamalla, että tiettyä testamentin kohtaa ei sovelleta. Jos muutos sitä vastoin edellyttää uuden määräyksen antamista tai pienenkin lisäyksen tekemistä testamenttiin, on käytettävä testamentin tekemisen muotoa.

Testamentin säilyttäminen

Testamenttien *säilyttämistä* varten ei ole olemassa valtakunnallista järjestelmää. Testamenttien tallettaminen alioikeuksiin on ollut mahdollista, mutta sen suosio on jäänyt vähäiseksi. Testamentin tekijän tulee siten itse järjestää testamentin säilyttäminen niin, että sen olemassaolosta on tieto hänen kuoltuaan.

Oikeusrekisterikeskuksen ja väestörekisterikeskuksen työnjakoa rekisterien ylläpidossa selvittelevä työryhmä on 3.12.2003 päivätyssä mietinnössään ”Maistraattien eräät henkilörekisterit ja siviilivirkkimispalvelujen kehittäminen” esittänyt, että testamenttien rekisteröinti tehtäisiin mahdolliseksi. Kysymyksessä olisi laissa säädetty palvelu, jota testamentin tekijä niin halutessaan voisi käyttää. Rekisteröintiä varten perustettaisiin valtakunnallinen rekisteri, johon merkittäisiin tieto testamentista ja sen säilyttämispaikasta. Tiedot olisivat salassa pidettäviä testamentin tekijän kuolemaan asti.

Testamenttikanteet

Testamenti voidaan testamentin tekijän kuoltua julistaa moitekanteen nojalla pätemättömäksi, jos testamentin tekijä ei ollut kelpoinen määräämään jäämistöstään (*habilitteettivirhe*), jos testamenttia ei ole tehty laissa säädettyssä muodossa (*muotovirhe*) taikka jos testamentin tekemiseen on vaikuttanut mielisairaus, tylsämielisyys tai testamentin tekijän muu sieluntoiminnan häiriö tai jos testamentin tekijä on pakotettu, taivutettu tai petollisesti vietelty tekemään testamentti tai jos hän on muutoin sillä tavoin erehtynyt, että se on määräävästi vaikuttanut hänen tahtoonsa (*tahtovirhe*). Testamentin moitekanne on sidottu kuuden kuukauden määräaikaan, joka alkaa siitä, kun testamentin tiedoksianto on asianmukaisesti toimitettu. Moiteajan umpeutuminen ei kuitenkaan tarkoita sitä, että testamentti välttämättä jää päteväksi. Määräajoista riippumatta voidaan näet vaatia vahvistettavaksi, että tes-

tamenttia ei ole koskaan tehty tai että se on pätevästi peruutettu. Lisäksi kilpailevan testamentin saaja voi moiteajasta riippumatta vedota siihen, että toista testamenttia rasittaa moiteperuste.

Kysymys, onko kanne moiteaikaan sidottu, on merkittävä myös pesänjakajan toimivallan kannalta. Oikeuskäytännössä kehittyneen tulkinnan mukaan pesänjakaja voi perinnönjaon esikysymyksinä ratkaista testamentin olemassaoloa ja tulkintaa koskevat kysymykset sekä kysymykset kilpailevien testamenttien toimeenpanosta. Perillisen on sitä vastoin reagoitava moiteperusteeseen määräajassa nostettavalla kanteella eikä pesänjakaja voine jaon osapuolia sitovasti tehdä päätöstä testamentin pätevyydestä siinäkin tapauksessa, että jako toimitettaisiin testamentin moiteaikana, toisin sanoen ajankohtana, jolloin kysymys testamentin moittimisesta on avoinna.

2. Tilastotietoja

Perukirjojen pohjalta tehtyjen selvitysten mukaan runsas viidennes oli tehnyt testamentin. Testamenteista noin puolet oli keskinäisiä testamentteja, ja leski on testamentin saajana yli 45 %:ssa tapauksia, joissa oli tehty testamentti. Lapsi oli puolestaan saajana 18 %:ssa ja lapsenlapsi 7 %:ssa testamentteja. Muu perillinen oli testamentin saajana joka viidennessä testamentissa ja perillispiirin ulkopuolinen henkilö samoin joka viidennessä testamentissa. Lukujen yhteismäärä ylittää 100 %, mikä johtuu siitä, että yhdessä testamentissa voi olla useita saajia. Valtaosassa tapauksia testamentti oli kuitenkin tehty vain yhden hyväksi.

Luvut viittaavat siihen, että sängen usein testamentilla pyritään parantamaan lesken asemaa siitä, mikä se on tai mikä sen kuvitellaan olevan. Toisaalta 43 %:lta perittävästä jäi leski, mutta testamentti jäi vain 10 %:lta. Valtaosassa tapauksia puoliset olivat siten joko tyytyväisiä lesken perintöoikeudelliseen asemaan tai eivät ainakaan ryhtyneet sitä parantamaan.

Se, onko perittäväällä rintaperillisiä, näyttää huomattavasti vaikuttavan siihen, laaditaanko testamentti. Oikeusministeriön selvityksessä kerättiin kaksi aineistoa, joista toinen koski kaikkia perittäviä ja toinen niitä, jotka olivat tehneet testamentin. Perillispiiri poikkesi näissä ryhmissä huomattavasti toisistaan.

	perillispiiri (kaikki perittävät)	perillispiiri (testamentin tehneet)
rintaperilliset	81,1 %	58,0 %
puoliso	2,1 %	7,6 %
II parenteeli	16,6 %	30,4 %
III parenteeli	-	0,6 %
valtio	0,2 %	3,4 %

Asetelmasta voidaan päätellä, että rintaperillisten puuttuminen vaikuttaa merkittävästi päätökseen tehdä testamentti. Testamentti ei kuitenkaan ole vain lapsettomi-

en keino vaikuttaa jäämistönsä jakoon. Päinvastoin lähes 60 %:lla testamentin tekijöistä oli ainakin yksi rintaperillinen.

Varallisuus näyttää selvästi lisäävän motivaatiota tehdä testamentti. Perukirjaan merkittyjen varojen määrä (v. 1991) oli testamentin tehneiden ryhmässä yli 70 %:ssa tapauksista yli 100.000 mk, kun taas vertailuryhmässä jäämistön varat ylsivät tähän vain n. 48 %:ssa tapauksia. Testamentin tekijöiden ryhmässä asunnon omisti (yksin tai yhdessä) runsas 73 % perittävästä, kun taas vertailuryhmässä luku oli n. 46 %.

Selvityksestä saatiin vastaus myös siihen, minkä ikäisenä perittävä oli testamentinsa tehnyt ja miten paljon ennen kuolemaa se oli tapahtunut. Testamentin tekijöiden mediaani-ikä oli 70 vuotta. Testamenteista vajaat 10 % oli tehty tekijän ollessa alle 50-vuotias, ja alle 40-vuotiaana testamenttia ei ollut tehnyt käytännöllisesti katsoen kukaan (0,4 % testamenteista).

Testamentin tekijän jäljellä olevan elinajan mediaani oli 7 vuotta. Miltei joka kymmenes testamentti oli tehty tekijänsä kuolinvuonna ja vajaa neljännes tekijänsä kahden viimeisen elinvuoden aikana. Runsaassa 10 %:ssa tapauksista testamentti oli toisaalta tehty vähintään 20 vuotta ja vanhin aineistoon osunut testamentti 48 vuotta ennen tekijänsä kuolemaa.

3. Tilanne muissa pohjoismaissa

Ikäraja, jonka saavuttaminen tuottaa asianomaiselle kelpoisuuden määrätä testamentilla jäämistöstään, on kaikissa muissakin pohjoismaissa 18 vuotta. Tätä nuorempien osalta sääntelyssä on eroa sikäli, että Ruotsissa kelpoisuus määrätä omaisuudesta jota voi itse vallita, alkaa Suomen laista poiketen vasta 16-vuotiaana, kun taas Tanskassa ja Islannissa ei ole lainkaan vastaavaa säännöstä. Norjan lain mukaan 16-vuotias voi yleisesti määrätä omaisuudestaan, mutta testamentti on pätevä ainoastaan, jos kuningas (oikeusministeriö) on sen vahvistanut. Islannissa, Ruotsissa ja Tanskassa avioliiton solmiminen tuottaa yleisen kelpoisuuden tehdä testamentti. Norjassa avioliiton solmiminen ei sitä vastoin vaikuta testamenttaamiskelpoisuuteen.

Testamentti on kaikissa pohjoismaissa muotomääräinen oikeustoimi. Muotovaatimus on sikäli kaikissa maissa sama, että edellytetään normaalitapauksissa kirjallista muotoa ja sitä, että kaksi yhtäaikaisesti läsnä olevaa todistajaa todistaa testamentin alkuperäiseksi. Tanskassa ja Islannissa on lisäksi käytössä *notariaattitestamentti*, joka laaditaan viranomaisen, julkisen notaarin edessä. Notaarin allekirjoitus korvaa todistajien allekirjoitukset. Notaarin tulee merkitä testamenttiin käsiyksensä siitä, kykenikö testaattori ymmärryksensä puolesta tekemään testamentin, ja tuoda esiin muut seikat, joilla voi olla merkitystä testamentin pätevyyden kannalta.

Kaikissa pohjoismaissa tunnetaan myös *hätätilatestamentti*, johon voidaan turvautua sairauden tai muun pakottavan syyn estäessä testamentin tekemisen normaali-

tavoin. Testamentin muotovaatimukset ovat tällöin tavanomaista vähäisemmät. Testamentti voidaan kaikissa pohjoismaissa tällöin tehdä suullisesti kahden todistajan yhtäaikaan ollessa läsnä. Tanskassa, Norjassa ja Islannissa todistajien tulee mahdollisimman pian kirjoittaa testamentin sisältö asiakirjalle ja allekirjoittaa se. Kaikissa pohjoismaissa Islantia lukuun ottamatta hätätilatestamentti voidaan tehdä myös ilman todistajia siten, että tekijä omakätisesti kirjoittaa ja allekirjoittaa testamentiksi tarkoittamansa asiakirjan.

Pohjoismaisen testamenttia koskevan sääntelyn huomattava yhdenmukaisuus riikyy siinäkin, että hätätilatestamentti raukeaa tietyn ajan kuluttua siitä, kun testamentin tekijällä on ollut tilaisuus tehdä testamentti normaalissa muodossa. Islannissa määräaika on neljä viikkoa ja muissa pohjoismaissa kolme kuukautta.

Testamentti on kaikissa pohjoismaissa vapaasti muutettavissa tai peruutettavissa. Testamentin muuttaminen edellyttää uuden testamentin tekemistä. Testamentin peruuttaminen on sitä vastoin mahdollista muutoinkin kuin testamentin muotoa käyttämällä. Norjan lain mukaan peruuttaminen tapahtuu yliviivaamalla tai tuhoamalla testamentti. Muissa pohjoismaissa riittää näiden tapojen ohella sekin, että testamentin tekijä selvästi ilmaisee, ettei määräys enää vastaa hänen tahtoaan. Peruuttamista koskevat menettelymuodot ovat riittäviä myös peruutettaessa testamentti osittain.

Ajatusta, jonka mukaan testamentin laatiminen, muuttaminen ja peruuttaminen ovat perittävän vapaassa harkinnassa, ei Norjassa, Islannissa eikä Tanskassa ole viety loppuun asti. Näissä maissa perittävä voi näet sitoutua siihen, ettei hän tee tai peruuta testamenttia. Sitoumus on annettava testamentin muodossa ja saatettava vastapuolen tietoon, jotta lupaus sitoisi perittävää.

Missään pohjoismaassa ei ole kattavaa rekisteriä, joka osoittaisi, missä testamenttia säilytetään. Tanskassa ja Islannissa on kuitenkin olemassa rekisteri notariaattitestamenteista. Tanskassa rekisteri on valtakunnallinen, ja siinä on tiedot testamentin tekemisen ajankohdasta ja tekopaikasta. Kopio testamentista on tallettuna asianomaisen julkisen notaarin toimistoon. Testamentin rekisteröinti ei estä sen peruuttamista notariaatin ulkopuolella, mutta kadonnut testamentti voidaan panna täytäntöön kopion pohjalta, jollei voida osoittaa, että katoaminen ilmentää testamentin hävittämistä.

Kaikissa pohjoismaissa testamentti voidaan julistaa pätemättömäksi habilitteettivirheen, muotovirheen tai tahtovirheen perusteella. Ruotsin ja Suomen järjestelmät vastaavat tältä osin toisiaan; kummassakin maassa virheeseen reagointi tapahtuu testamentin moitekanteella, joka on perillisen nostettava määräajassa (kuudessa kuukaudessa) sen jälkeen, kun testamentti on asianmukaisesti annettu hänelle tiedoksi. Muissa pohjoismaissa asia on huomattavasti yleispiirteisemmin säädetty. Norjassa on olemassa kuuden kuukauden kanneaika, mutta se alkaa kulua vasta, kun se, joka tahtoo riitauttaa testamentin, sai tiedon testamentin olemassaolosta, testamentin tekijän kuolemasta ja pätemättömyysperusteesta. Moiteaika voi siten olla avoinna huomattavan pitkään. Tanskassa moiteajasta ei ole lainkaan säännök-

siä ja Islannin lain mukaan kanne on pantava vireille niin nopeasti kuin mahdollista.

4. Nykytilan arviointia

4.1. Oikeudesta tehdä testamentti

Testamenttauskelpoisuuden sitominen täysi-ikäisyysrajaan on luonteva lähtökohhta. Poikkeussäännös, jonka mukaan 18 vuotta nuorempikin saa tehdä testamentin, jos hän on tai on ollut naimisissa, juontuu vuoden 1898 holhouslaista, jonka mukaan holhouksenalaisuus lakkasi alaikäisen solmiessa avioliiton. Nykyisin näin ei enää ole asia. Johdonmukaisuussyistä voitaisiin siten harkita sitä, että avioliiton solmimiseen perustuva poikkeus 18 vuoden ikärajaista poistettaisiin. Asialla on sangen rajoitettu merkitys, koska nykyisin on hyvin harvinaista, että alle 18-vuotias solmii avioliiton. Avioliiton solmineen alaikäisen testamenttauskelpoisuuden säilyttämistä voidaan puoltaa sillä, että avioliiton solmiminen muuttaa perintöoikeussuhteita puolison tullessa ensisijaiseksi perilliseksi lapsettomana kuolleen puolison jälkeen. Joissakin harvinaisissa tapauksissa puolisoilla saattaa olla perusteltu tarve torjua muutos tai lieventää sitä tekemällä testamentti.

Toinen poikkeus, 15 vuotta täyttäneen oikeus tehdä testamentti omaisuudesta, jota hänellä on itse oikeus hallita, johtuu siitä, että työansion vallintaoikeus oli vuoden 1898 holhouslain alkuperäisten säännösten mukaan sidottu 15 vuoden ikään. Nykyisin tällaista ikärajaa ei ole. Ikäraja lienee silti perusteltua säilyttää ottaen huomioon, että kysymys on kuolemanvaraistoimesta ja siten hyvin poikkeuksellisesta toimenpiteestä, johon ryhtyvältä edellytetään korostetusti tahdonmuodostuksen virheettömyyttä.

4.2. Testamentin tekeminen ja peruuttaminen

Testamentin muoto

Testamentin muotovaatimuksen avulla toteutetaan tärkeitä tavoitteita; muotovaatimuksella vaikeutetaan oikeustoimen tekemistä pyrkimyksenä saada tekijä vakavasti harkitsemaan testamentin tarpeellisuutta ja sisältöä sekä oman tahtonsa vakaudesta. Muotovaatimuksen avulla oikeustoimelle saadaan myös julkisuutta, mikä antaa mahdollisuuden todistaa testamentin oikeaperäisyys ja tilaisuuden tehdä havaintoja tekijän käyttäytymisestä ja mielentilasta oikeustoimen tekohetkellä. Muotosäännösten avulla voidaan myös ohjata muotoperusteiksi osa riidoista, jotka muuten olisi käytävä aineellisilla perusteilla. Se seikka, ettei edes muotoa ole osattu noudattaa on näet toisinaan seurausta siitä, ettei tekijä ole kyennyt ymmärtämään tekemänsä oikeustoimen merkitystä. Muotovirheeseen vetoaminen on huomattavasti yksinkertaisempaa kuin näytön esittäminen tekijän mielentilasta, jolloin oikeudenkäynti – jos sitä lainkaan tarvitaan – muodostuu halvemmaksi ja yksinkertaisemmaksi.

Edellä mainittujen myönteisten vaikutusten ohella muotovaatimuksilla on myös kielteisiä vaikutuksia. Muotovaatimukset saattavat nostaa oikeustoimen teon kynnystä, sillä tekijä helposti lykkää asiaa, jonka hän kokee jollakin tavoin hankalaksi tai vaikeaksi. Testamenttauskynnyksen nousu on ongelma, kun muistetaan testamenttaussäännösten tarkoituksena olevan, että ihminen voi sitä käyttäen toteuttaa viimeisen tahtonsa. Muotovaatimusten olemassaolo tuottaa myös tilanteita, joissa testamentin tekijän aidolta ja harkitulta vaikuttava viimeinen tahto joudutaan syrjäyttämään sen vuoksi, että tekijä ei onnistunut ilmaisemaan tahtoaan oikeassa muodossa. Näin muoto joutuu ristiriitaan aineellisen oikeellisuuden kanssa.

Jotta muodon haittapuolet voidaan pitää vähäisinä sen myönteisiin vaikutuksiin verrattuna, muotovaatimus ei saisi olla monimutkaisempi kuin on välttämätöntä myönteisten vaikutusten aikaansaamiseksi. Valtaosalle ihmisistä suhteellisen lievät muotovaatimukset riittävät vakavan harkinnan aikaansaamiseksi. Muotovaatimuksen keskeinen tehtävä on tämän ryhmän kannalta on testamentin oikeaperäisyyden varmistaminen, toisin sanoen takeiden luominen sille, että testamentin tekijäksi nimetty todella on testamentin tehnyt. Tämä edellyttää sitä, että sovellettava muotovaatimus turvaa oikeustoimelle riittävän julkisuuden. Muotovaatimuksen onnistuneisuuden kannalta on myös keskeistä, että muotovaatimusta noudatetaan hyvin, jolloin muotovirheellisten oikeustointen määrä jää vähäiseksi. Tämä edellyttää sitä, että muotovaatimus hyväksytään ja sisäistetään ihmisten keskuudessa.

Testamentin muotoa koskevat nykyiset säännökset näyttävät toteuttavan tehtävänsä pääosin hyvin. Testamentin moiteritojen määrät ovat pysyneet melko pieninä. Oikeustilaston mukaan käräjäoikeuksien loppuun käsittelemien testamentin moitekanteiden määrä on viime vuosina ollut vain runsaat 70 vuodessa. Arkikokemuksesta tiedetään kuitenkin, että taivuttelu ja yritys käyttää hyväksi toisen tahdon heikkoutta eivät silti ole tuntemattomia. Väestön vanhetessa saattavat lisääntyä tilanteet, joissa vanhuuteen liittyvää autonomisen päätöskyvyn heikentymistä pyritään käyttämään hyväksi. Yhteiskunnan yhteisöllisten rakenteiden mureneminen, sukulaisuussuhteiden ohentuminen ja vanhusten yksinäisyys synnyttävät lisäksi tilanteita, joissa epäasialliselle taivuttelulle ei ole vastavoimia. Nämä seikat antavat aiheen kysyä, voitaisiinko lainsäätäjän toimenpitein jollakin tavoin tukea niitä, jotka haluavat etukäteen mahdollisimman suuren varmuuden siitä, ettei testamenttia saada moitekanteesta pätemättömäksi.

Testamentilta edellytetään jo nykyisin suhteellisen voimakasta muotoa. Yksityisoikeudellisissa oikeustoimissa testamenttia vahvempaa muotoa sovelletaan vain kiinteistön luovutuksiin, jotka on tehtävä julkisen kaupanvahvistajan edessä. Testamentin muotoon ei nykyisin kuulu päiväys. Tämä ei käytännössä ole ongelma, sillä asianajokäytännössä päiväys otetaan mukaan automaattisesti. Tilanne voi olla toinen ihmisten laatiessa itse testamentteja. Päiväys on tärkeä, sillä se osoittaa sen ajankohdan, jolloin testamentin tekijän on tullut olla pätevä määräämään jäämistöstään, ja samalla sen, mihin ajankohtaan todistelun tulee kohdistua. Sen vuoksi olisi harkittava, voidaanko päiväys lisätä muotovaatimukseen.

Nykyiset muotovaatimukset antavat testamentin tekijöille ja heitä avustaville henkilöille mahdollisuuden toteuttaa käytännön järjestelyjä, joiden avulla voidaan jälkikäteen osoittaa, että testamentin tekijä oli oikeustoimikelpoinen. Tarpeen vaatiessa testamentin tekijä voi hankkia lääkärintodistuksen oikeustoimikyvystään, testamentin tekemistilaisuus voidaan tallentaa videolle tai siitä voidaan laatia muistio, jonka läsnä olevat todistajat todistavat oikeaksi. Asianajajat käyttävätkin näitä keinoja vaihtelevassa määrin, eikä niiden lisääminen edellytä lain muuttamista. Kysymys on siten lähinnä siitä, voitaisiinko niille, jotka eivät käytä tällaista asiantuntemusta, vaan laativat jälkisäädöksensä omatoimisesti, tarjota uusia testamentin laatimistapoja, jotka vähentävät muotovirheen riskiä, antavat takeita testamentin oikeaperäisyydestä ja vaikeuttavat perittävän taivuttelua.

Notariaattitestamentti on Tanskassa saavuttanut huomattavan suosion. Niiden osuuden kaikista testeistä sanotaan olevan n. 95 %. Tämä synnyttää kysymyksen siitä, olisiko meilläkin annettava testamentin tekijöille nykyisen muodon ohella käyttöön tämä vaihtoehto. Tällaisen testamentin muodolta voitaisiin edellyttää, että testamentin tekijä julkisen notaarin edessä (maistraatissa) allekirjoittaa testamenttinsa, jonka julkinen notaari tämän jälkeen allekirjoituksellaan ja mahdollisesti leimallaan todistaa oikeaksi. Testamenttiin otettaisiin PK 10:2.2:ssa säädetyn tavoin lausuma siitä, että testamenttia tehtäessä on menetelty säädetyllä tavalla, ja lausumaa pidettäisiin osoituksena siitä, että testamentti on tehty muodon puolesta oikein, jollei muuta voida näyttää.

Notariaattitestamentti olisi omatoimisesti tehtyä testamenttia turvallisempi sikäli, että muotovirheen mahdollisuus olisi käytännössä eliminoitu, koska julkinen notaari huolehtisi muotovaatimusten noudattamisesta. Notariaattitestamentin muoto antaisi myös hyvät takeet testamentin oikeaperäisyydestä, sillä julkinen notaari olisi velvollinen varmistumaan tekijän henkilöllisyydestä. Samalla tavoin kuin Tanskassa notaarille voitaisiin myös asettaa velvollisuus kirjoittaa testamenttiin sen pätevyyteen mahdollisesti vaikuttavia havaintojaan. Näin voitaisiin jossakin määrin ehkäistä sitä, että testamentti, jonka tekijä ei kyennyt ymmärtämään asian merkitystä, jäisi päteväksi. Notaarin virkahuoneen ulkopuolella tapahtuvaa taivuttelua ei sitä vastoin voitaisi tällä tavoin estää onnistumasta, mutta taivuttelu vaikeutuisi, kun sitä ei voitaisi ulottaa asiakirjan allekirjoitushetkeen asti.

Julkista notaaria ei voitane velvoittaa eikä oikeuttaakaan tutkimaan testamentin sisältöä, vaan olisi lähdettävä siitä, että testamentti todistetaan sensisältöisenä kuin se tuodaan todistettavaksi. Tässä suhteessa muutokseen liittyy myös riskejä. Jos uuden testamenttaustavan käyttöön ottaminen johtaisi siihen, että testamentin sisältöä harkittaessa aiempaa harvemmin turvaudutaan asianajajaan, oikeusavustajaan tai muuhun asiantuntijaan, on vaarana sellaisten testamenttien lisääntyminen, joiden sisältöä ei ole riittävästi pohdittu tai joissa tekijä on käyttänyt esimerkiksi kaavamalleista ottamiaan sanontoja, jotka eivät vastaa hänen tarkoitustaan. Tällaisen muutoksen estämiseksi uudistukseen olisi liitettävä tiedotusta, jossa korostettaisiin, ettei uudistus vähennä tarvetta hankkia asiantuntijan apua oikean sisällön löytämiseksi testamentille. Kun testamentti olisi näissä neuvotteluissa saanut asianmukaisen sisältönsä, asiantuntijan kanssa yhdessä voitaisiin ratkaista myös

se, käydäänkö testamentti tekemässä julkisen notaarin luona, vai käytetäänkö nykyiseen tapaan yksityisiä todistajia.

Notariaattitestamentin käyttöönotto ei estäisi sitä, että testamentteja tehdään ja todistetaan yksityisesti olosuhteissa, joita voidaan pitää arveluttavina. Jos tämä haluttaisiin estää, yksityisten todistajien käyttäminen olisi kiellettävä kokonaan. Tästä aiheutuvat haitat olisivat ilmeisesti suurempia kuin sen hyödyt. Notariaattitestamentin käyttöön ottaminen voisi kuitenkin välillisesti johtaa siihen, että arveluttavissa oloissa tehty, yksityisesti todistettu testamentti voitaisiin rajatapauksissa nykyistä helpommin julistaa pätemättömäksi. Näin voisi käydä erityisesti silloin, kun jo testamentin laatimishetkellä on ollut ilmeisen epävarmaa, kykeneekö tekijä itsenäiseen ja terveeseen tahdonmuodostukseen ja silti on jätetty ryhtymättä mihinkään toimiin asian varmistamiseksi.

Testamentin muoto ja välineneutraalisuus

Tekniikan kehittyminen nostaa esiin kysymyksen, tulisiko säädettävien muotovaatimusten olla välineneutraaleja siten, ettei merkitystä annettaisi sille, millaisella välineellä ja millaiselle alustalle tieto on talletettu. Nykyinen testamentin muotovaatimus ei tätä ole, sillä se edellyttää, että testamentti laaditaan paperille, tuohelle tai vastaavalle konkreettiselle alustalle, johon testamentin tekijä ja todistajat voivat omakätisesti merkitä allekirjoituksensa. Toisaalta ainakaan tällä hetkellä ei voida nähdä käytännön tarvetta siihen, että testamentille kehitettäisiin erityinen sähköinen muoto. Sähköisten menetelmien edut ilmenevät erityisesti oikeustoi-
missa, joita tehdään joukkomittaisesti. Testamentti tehdään ehkä kerran pari elämässä, ja ajankohdaltaan yleensä tuntemattomissa olevan ja joskus kaukaisuudesakin odottavan tapauksen varalle. Testamentin tekeminen ei siksi ole oikea asiayhteys teknisen kehityksen mahdollistamien uusien muotojen kokeiluun. Sähköisen testamentin mahdollistaminen aiheuttaisi siten tässä vaiheessa vain uusia oikeudellisia ongelmia. Jos tarve tällaiseen joskus syntyy, asia voidaan järjestää siinä vaiheessa lisäämällä muotovaatimukseen vaihtoehtoja.

Hätätilatestamentin muoto

Hätätilatestamentti voidaan nykyisin laatia joko omakätisesti tai kahden todistajan läsnä ollessa suullisesti. Vaatimusta omakätisyydestä on tulkittu siten, että testamentin tulee olla käsin kirjoitettu. Kirjoitus- tai tietokoneella kirjoitettu asiakirja ei siten täytä muotovaatimusta. Vähänkään merkittävämpien asiakirjojen laatiminen käsin on nykyisin harvinaistumassa. Testamentin laatimiseen hätätilanteessa ryhtyvä henkilö ei osanne nykyaikana mieltää, että asiakirjan laatiminen esimerkiksi tekstinkäsittelyn avulla tekee testamenttimääräykset hätätilatestamenttina pätemättömiksi. Olisi pohdittava muotovaatimuksen muuttamista niin, että testamentin tekijän itsensä laatima ja allekirjoittama asiakirja olisi pätevä hätätilatestamentti. Se, että asiakirja laaditaan käsin, antaa tosin tekstinkäsittelyyn verrattuna paremmat takeet testamentin oikeaperäisyydestä. Kun otetaan huomioon, että kysymyksessä on hätätilanne, tälle seikalle ei voitane antaa ratkaisevaa merkitystä.

Tilanteissa, joissa voidaan osoittaa, että tekijä on itse laatinut asiakirjan, olisi kohtuullista katsoa muotovaatimuksen täyttyvän siitä riippumatta, millä tekniikalla teksti on saatu aikaan.

Tarve hyväksyä suullisia testamentteja on perintökaaren voimassaoloaikana josakin määrin vähentynyt. Perintökaaren voimaantulon aikainen vanhusväestö oli useassa tapauksessa käynyt vain lyhyen kiertokoulun ja moni oli kirjoittamiseen tottumaton. Nykyisin kirjoitustaidottomuus on harvinaista, ja kirjoittamiseen tarvittavat välineet ovat miltei aina nopeasti saatavilla. Nämä seikat eivät kuitenkaan ole kokonaan poistaneet suullisten testamenttien tarvetta. Joskus perittävällä saatetaan olla riittämättömästi elinaikaa kirjoittamiseen tai kirjoitusvälineiden hankkimiseen tai onnettomuus on saattanut tehdä hänestä kirjoituskyvyttömän. Jotta testamentti voidaan näissäkin olosuhteissa laatia, suullisen muodon säilyttäminen on tarpeen. Norjan ja Tanskan lainsäädännön tarjoaman esikuvan mukaisesti lakiin voitaisiin ottaa toimiohje, jonka mukaan todistajien tulee mahdollisimman pian testamentin suullisen tekemisen jälkeen laatia ja allekirjoittaa asiakirja, johon he kirjaavat testamentin sisällön ja syyt, jotka ovat estäneet normaalimuotoisen testamentin tekemisen. Tämä asiakirja helpottaisi huomattavasti myöhempää todistelua. Se, että todistajat laiminlyövät asiakirjan laatimisen, ei luonnollisesti suoraan vaikuttaisi testamentin pätevyYTEEN, mutta testamentin olemassaoloon, alkuperäisyyteen ja sisällön oikeellisuuteen liittyvät todistusongelmat voivat tosiasiallisesti yksittäistapauksessa johtaa siihen, ettei testamenttia olisi mahdollista toimeenpanna.

Tekniikan kehittyminen saattaa tuoda esiin uusia kysymyksiä, jotka koskettavat hätätilatestamentilta vaadittavaa muotoa. Miten olisi suhtauduttava esimerkiksi siihen, että kuolemaa tekevä perittävä osoittaa tietokoneen näytöllä olevaa tekstiä tai tietokonelevykettä ja ilmoittaa kahdelle paikalle saapuneelle todistajalle, että siinä on hänen viimeinen tahtonsa? Tai tilanteeseen, jossa testamentin tekijä sanee tahtonsa videonauhalle eikä paikalla ole hänen lisäksi muita tai ainoastaan videon kuvaaja?

Lienee perusteltua, ettei ihmisiä ryhdytä ikään kuin ohjaamaan tällaisten menettelyjen käyttöön ottamalla ne laissa ilmaistujen hätätilamuotojen joukkoon. Korkein oikeus on eräässä ratkaisussaan katsonut hätätilatestamentin muodosta poikkeavan mutta vaadittuun muotoon rinnastettavissa olevalla tavalla tehdyn testamentin päteväksi (KKO 1987:37). Tästä ilmenevää muutosäännösten korvattavuuden periaatetta harkitusti soveltaen voitaneenkin päätyä yksittäistapauksissa hyväksytäviin ratkaisuihin.

Testamentin peruuttamisen muoto

Testamentti voidaan nykyään peruuttaa myös vapaamuotoisesti. Laissa edellytetään ainoastaan, että peruuttamistahto ilmaistaan selvästi. Vapaamuotoinen testamentin peruuttaminen on asianmukaista edelleen säilyttää. Muotovaatimuksen asettaminen merkitsisi sitä, että testamentteja, joita perittävä ei tahdo pitää voimassa, jäisi päteviksi, koska muotovaatimusta ei ole noudatettu.

Jos perintökaareen otetaan mahdollisuus laatia notariaattitestamentti, tulee sääntelyn selkeyden vuoksi olla mahdollista myös peruuttaa testamentti julkisen notarin edessä. Tämän ajatuksen toteuttaminen ei edellytä säännösmuutoksia, sillä PK 10:5:ssä jo mahdollistetaan tämä säätämällä, että ”testamentti voidaan peruuttaa siinä järjestyksessä kuin testamentin tekemisestä on säädetty”.

Se, että peruuttaminen on vapaamuotoinen oikeustoimi, antaa lähtökohtaisesti mahdollisuuden myös sähköisten viestimien käyttöön peruuttamistilanteissa. Niitä käytettäessä voi kuitenkin syntyä kysymys, onko peruuttaminen tapahtunut laissa edellytetyin tavoin ”selvästi ilmaisemalla”. Miten olisi suhtauduttava esimerkiksi testamenttia tallettavalle maistraatille lähetettyyn sähköpostiviestiin, jossa tekijä ilmoittaa peruuttavansa testamenttinsa? Tällaisia ongelmia ei voida lainsäätäjän toimenpitein tyhjentävästi ratkaista. Myöskään sähköisestä asioinnista viranomaistoiminnassa annettu laki (13/2003) ei ratkaise tätä yksityisoikeudellista kysymystä. Yksityiskohtaisessa säännösvalmistelussa olisi kuitenkin pohdittava, voidaanko ihmisiä sääntelyn avulla ohjata olemaan käyttämättä sellaisia viestinnässä sinänsä tavallisia viestintätapoja, jotka eivät jälkikäteisessä tarkastelussa anna riittävää varmuutta siitä, että tahdonilmaisu oli oikeaperäinen, aito ja tekijänsä tahdon selvästi osoittava.

Testamentin todistajat

Nykyisen perintökaaren mukaan testamentin todistajalle riittää 15 vuoden ikä. Tämä ei käytännössä ole ollut ongelma, sillä tosiasiallisesti käytetyt todistajat ovat miltei aina täysi-ikäisiä. Olisi kuitenkin syytä harkita ikärajan nostamista 18 vuoteen. Testamentin todistajilla tulee olla kyky arvioida sitä, oliko testamentin tekijä kykenevä laatimaan testamentin. Nykyinen ikäraja on tähän nähden alhainen.

Käytännössä ei ole harvinaista, että testamentin todistajat ovat itsekin korkeassa iässä. Tämä voi olla ongelma sen vuoksi, että jos testamentin tekijän kuoltua herää kysymys testamentin pätevyydestä, todistajia ei enää saada kertomaan asiakirjan pätevyyteen vaikuttavista seikoista. Ei kuitenkaan ole ajateltavissa, että testamentin todistajalle tämän vuoksi asetetaan jokin yläikäraja.

Esteellisten todistajien piiri on PK 10:4:ssä laajahko, mutta toisaalta suhteellisen selkeä, mikä on tärkeää muotovirheiden eliminoimiseksi. Todistajien uskottavuuden kannalta laajahko esteellisten piiri on asianmukainen ratkaisu. Nykyiset säännökset soveltuvat huonosti tilanteeseen, jossa testamentin saajana on oikeushenkilö. Näyttäisi olevan perusteita edellyttää, että ainakaan tietyt testamentin saajan palveluksessa olevat tai hallintoelimissä toimivat henkilöt eivät voisi todistaa testamenttia. Epävarmuustilanteiden välttämiseksi asiasta olisi tarpeen ottaa säännös lakiin.

Testamentin rekisteröiminen ja tallettaminen

Työryhmä katsoo, että valtakunnallisen testamenttirekisterin luominen antaisi testamentin tekijöille yhden lisämahdollisuuden varmistaa testamentin löytyminen tekijän kuoltua. Ottaen huomioon sen, että testamentin tallettamiseen ei ole nykyisin olemassa yhteistä järjestelmää, tällaisen palvelun luominen olisi perusteltua.

Testamentin rekisteröimisen tulisi olla vapaaehtoista. Testamentin tekijän tulisi voida edelleen huolehtia testamentin tallettamisesta yksityisin toimenpitein, esimerkiksi jättämällä se asianajotoimiston säilytettäväksi tai viemällä se tallelokeeroon ja ilmoittamalla läheisilleen, mistä asiakirja löytyy.

Rekisteröinnin vapaaehtoisuudesta seuraa, että rekisteröinti olisi puhtaasti tosiasiallinen toimenpide, johon ei liity oikeusvaikutuksia. Rekisterillä ei myöskään voisi olla sen paremmin positiivista kuin negatiivistakaan julkista luotettavuutta. Se, että testamentti on rekisterissä, ei siten osoittaisi, että testamentti on yhä voimassa eikä testamenttia koskevan tiedon puuttuminen olisi osoitus siitä, ettei testamenttia ole tehty. Muun näytön puuttuessa testamentin löytyminen rekisteristä voisi luonnollisesti olla aihetodiste siitä, että kysymyksessä on tekijänsä viimeinen tahto.

Rekisterin olemassaoloon voi liittyä haittoja, jos ihmisten keskuudessa syntyy rekisteröinnin merkitykseen liittyviä väärinkäsityksiä. Sen vuoksi olisi harkittava sitä, että rekisteröinnin toimittaja antaisi rekisteröinnin yhteydessä suullisen ja kirjallisen selosteen muun muassa siitä, ettei rekisteröinti estä rekisteröidyn testamentin peruuttamista tai muuttamista ja että peruuttaminen tai muutos voidaan tekijän niin halutessa tehdä muutoinkin kuin julkisen notaarin edessä.

Olisi asianmukaista, että kopio rekisteröidystä testamentista talletetaan rekisteröinnin toimittaneen maistraatin arkistoon. Kopiota voitaisiin käyttää apuna muun muassa silloin, kun alkuperäinen testamentti on kadonnut eikä löydy mitään todisteita siitä, että katoaminen johtuisi testamentin hävittämisestä tarkoituksessa peruuttaa se. Arkistoon voitaisiin myös tallettaa kopio esimerkiksi lääkärintodistuksesta, joka testamentin teon yhteydessä on hankittu testamentin tekijän oikeustomikyvyn varmistamiseksi.

Permutaatio

Suomen laissa ei ole säännöksiä permutaatiosta, toisin sanoen mahdollisuudesta päättää, että voidaan olla noudattamatta sellaista testamenttiin sisältyvää määräystä, joka on käynyt toteuttamiskelvottomaksi tai ilmeisen hyödyttömäksi tai testamentin tekijän tarkoituksen vastaiseksi. Testamentin tulkintaa koskevien säännösten yhteyteen olisi tarpeen ottaa säännökset, joka antaisi mahdollisuuden hakea tällaista päätöstä tuomioistuimelta.

4.3. Oikeussuoja testamenttia vastaan

Järjestelmä, jolla asianomainen saa oikeussuojaa testamenttia vastaan, on nykyisin melko monimutkainen. Voidaan erottaa ainakin seuraavat reagentit:

- 1) lakiosailmoitus, perillisen tehtävä määräajassa testamentin tiedoksisaannista (PK 7:5.3)
- 2) moitekante, perillisen tehtävä PK 13:1:ssä säädetyllä perusteella määräajassa testamentin tiedoksisaannista;
- 3) muut perillisen kanteet (eksistenssikanne, tulkintakanne); määräaikaan sitomattomia mutta jaon lainvoimaistuminen katkaisee yleensä kanneoikeuden;
- 4) kaikki testamentin saajien väliset kanteet; määräaikaan sitomattomia mutta jaon lainvoimaistuminen katkaisee yleensä kanneoikeuden, jos kysymys ratkaistu jaossa.

Nykyisessä oikeussuojajärjestelmässä kanteen määräaikaisuus saattaa riippua siitä, kuka kanteen nostaa. Jos perillinen nostaa kanteen PK 13:1:ssä säädetyllä moiteperusteella, se on sidottu määräaikaan; jos kilpailevan testamentin saaja nostaa kanteen samalla perusteella, se on määräaikaan sitomaton. Tilannetta monimutkaistaa vielä se, että useimmat kysymykset, joita koskevaa kannetta ei ole sidottu määräaikaan, voidaan ratkaista perinnönjaossa. Oikeussuojatien tarjoaa tällöin perinnönjaon moite, jolloin itsenäinen testamenttikanne ei ole tarpeen eikä aina mahdollinenkaan. Kysymys siitä, miten pitkälle pesänjakajan toimivalta ulottuu, on nykyisin jossakin määrin epäselvä.

Perillisen moitekanteiden ja testamentin saajien PK 13:1:ään perustuvien kanteiden erilainen kohtelu voitaisiin poistaa joko asettamalla myös viimeksi mainituille määräaika tai poistamalla perillisen moitekanteiden määräaikaisuus. Ensiksi mainittuun ratkaisuun ei näyttäisi olevan perusteita. Tiedoksiantomenettelyn luominen testamentin saajien välille vaikuttaa tarpeettomalta. Se seikka, ovatko testamentit ristiriidassa keskenään ja testamentin saajilla siten oikeudellinen intressi kilpailevan testamentin pätevyyteen nähden, selviää luontevimmin perinnönjakoneuvotteluissa. Ei vaikuta asianmukaiselta pakottaa määräajan avulla vireille kilpailevien testamentin saajien moitekanteita, sillä jaossa saattaakin osoittautua, että pesän varat riittävät kummankin testamentin toteuttamiseen. Tällöin testamentin saajalla ei ole oikeudellista intressiä toisen testamentin riitauttamiseen.

Toinen mahdollisuus yhdenmukaistaa järjestelmää olisi poistaa perillisen ajaman testamentin moitekanteen määräaikaisuus. Tämä ei vaikuta perustellulta, kun otetaan huomioon, että perillisen ja testamentin saajan välillä on aina etujen vastakkaisuus ja perillisellä on siten aina oikeudellinen intressi riitauttaa pätemättömänä pitämänsä testamentti. Moiteaika pakottaa perillisen ottamaan asiaan kantaa joutuisasti. Moiteajan poistaminen voisi olla perusteltua, jos katsottaisiin, että kysymys testamentin pätevyydestä voidaan ratkaista ilman erilliskannetta perinnönjaossa. Asia saattaisi näin ollakin silloin, kun testamentin on tehnyt liian nuori henkilö tai kun testamentissa on muotovirhe. Sitä vastoin tahtovirheiden ja taivuttelun osoittaminen edellyttää todistelua, joka onnistuu parhaiten tuomioistuimissa. Huomioon ottaen se, että moiteperusteet muodostavat kokonaisuuden, ei näytä

tarkoituksenmukaiselta hajauttaa niiden käsittelyä tuomioistuimen ja pesänjakajan välillä siitä riippuen, mistä moiteperusteesta on kysymys.

Lopputulokseksi näyttää siten muodostuvan, että perillisen ajamien moitekanteiden ja testamentin saajien välisten kanteen erilainen sääntely on perusteltua säilyttää. Jäljelle jää siten vain kysymys, olisiko pesänjakajan toimivaltaa syytä täsmentää luettelemalla laissa testamenttia koskevat kysymykset, jotka pesänjakajalla on toimivalta ratkaista, tai luettelemalla ne kysymykset, joissa pesänjakajalla ei ole toimivaltaa. Viimeksi mainittuja kysymyksiä lienee vain testamentin moite. Pesänjakaja voisi siten ratkaista muun muassa kysymykset, onko testamenttia lainkaan tehty, onko testamentti peruutettu ja mikä on testamentin oikea tulkinta.

V. PERINTÖSOPIMUKSET

Työryhmän ehdotus:

- Nykyisessä säännöstössä ei ole merkittäviä muutostarpeita.

1. Nykytila

1.1. Mitä perintösopimukset ovat?

Perintösopimuksilla tarkoitetaan sopimuksia, joilla määrätään elossa olevan henkilön jäämistöstä. Toisin kuin testamentti, joka on tekijänsä vapaasti peruutettavissa, perintösopimus sitoo sen osapuolia. Perintösopimukset ovat siten testamenttia voimakkaampia tapoja määrätä tulevasta jäämistöstä.

Perintösopimuksia on kolmea eri tyyppiä:

(a) Perillisen tai testamentin saajan sopimukset

- Perilliset sopivat perittävän eläessä keskenään, miten omaisuus jaetaan;
- Perillinen sopii kolmannen kanssa, että tämä saa hänen perinnöstään osan esimerkiksi heti tai lähiaikoina suoritettavaa vastiketta vastaan.

(b) Perittävän itsensä tekemät sopimukset

- Perittävä sopii perillisten kanssa, miten omaisuus jaetaan;
- Perittävä sopii kolmannen kanssa, että tämä saa jäämistön tai osan siitä;
- Perittävä sitoutuu siihen, ettei hän tee tai muuta testamenttia;
- Perittävä antaa sitovan lahjanlupauksen, jota ei ole täytettävä perittävän eläessä;

(c) Negatiiviset perintösopimukset

- Yksi tai useampi perillinen sitoutuu perittävän eläessä luopumaan perinnöstään kokonaan tai osittain määräämättä siitä, mihin perintöosuus menee.

Perintösopimukseen liittyy suuria oikeusfilosofisia kysymyksiä. Peruskysymys on, onko tuleva jäämistö sellainen varallisuus, että sitä on voitava oikeustoimin hyödyntää.

1.2. Nykyinen lainsäädäntö

Nykyinen lainsäädäntömme suhtautuu perintösopimukseen varauksellisesti. Perittävän itsensä tekemät sopimukset jäämistöstään ovat pätemättömiä. Eikä perittävä voi sitovasti määrätä jäämistöstään myöskään lahjanlupauksin. Lahjoitus mortis causa eli lahjoitus, jota ei ole täytettävä antajan eläessä, on pätevä korkeintaan testamenttina (PK 17:2).

Sekä perittävän että perillisten sopimusvapautta on siten rajoitettu. Perittävän sopimusvapauden rajoittamisen taustalla oli useita syitä. Ensinnäkin pelättiin sitä, että jos perintösopimukset pääsevät kilpailemaan perittävän muiden (inter vivos) sitoumusten kanssa, vaarannetaan vainajan velkojen oikeus. Hehän eivät enää voisi luottaa siihen, että perittävän jäämistö on tarvittaessa koko määrältään käytettävissä perittävien velkojen maksuun.

Lisäksi pelättiin rintaperillisen lakiosaoikeuden vaarantamista. Jos perintösopimus sitoisi perittävän muiden sitoumusten tavoin, se olisi täytettävä ennen lakiosien maksamista, jolloin lakiosaperillisille ei välttämättä jäisi mitään.

Edellä mainitut syyt eivät riitä perustelemaan perittävän sopimusvapauden rajoittamista, sillä kollisiot perintösopimukseen vetoavan oikeuksien ja velkojan tai lakiosaperillisen oikeuksien välillä voidaan ratkaista säätämällä perintösopimus väistymään viimeksi mainittujen oikeuksien tieltä. Perintösopimusten kieltoon vaikuttivat siten ratkaisevasti perittävän integriteettiin liittyvät syyt. Haluttiin suojata perittävän oikeutta määrätä jäämistöstään vapaasti. Perittävän ”viimeisen tahdon” tuli saada määrätä jäämistön kohtalo. Tällöin ei voitu hyväksyä sitä, että jokin aikaisempi sitoumus estäisi tuon viimeisen tahdon toteuttamisen.

Se, että myös perillisten ja testamentin saajien sopimukset tulevasta jäämistöstä kiellettiin, perustui niin ikään osin varallisuus oikeudellisiin ja osin eettisiin syihin. Katsottiin, että tuleva perintö ei ollut sopiva vaihdannan kohteeksi, koska sen edustama varallisuusarvo oli niin epävarma, että sopimuksesta perilliselle tuleva vastike jäisi alhaiseksi. Sopimuksessa olisi usein kyse siitä, että kolmas käyttää hyväkseen perillisen taloudellista hätätilaa ja saa aikaan sopimuksen, jota perillinen myöhemmin katuu. Lisäksi katsottiin, että olisi perittävää loukkaavaa, jos muut hänen eläessään voisivat tehdä sopimuksia hänen jäämistöstään.

Lopputulos tästä oli, että *perittäville* ainoa sallittu kuolemanvaraistoimi on testamentti, joka siis on perittävän vapaasti peruutettavissa ja väistyy toteuttamisjärjestyksessä vainajien velkojen, vainajan aviopuolison tasinkovaateen, asumisoikeusvaateen ja rintaperillisten lakiosaoikeuden tieltä.

Perillisille ainoa sallittu kuolemanvaraistoimi on luopuminen perinnöstä (nk. *negatiivinen perintösopimus*). Sen salliminen katsottiin johdonmukaiseksi, koska perittäväkin voi syrjäyttää perillisen testamentilla. Rintaperillisen lakiosaoikeutta haluttiin kuitenkin suojata ja estää se, että rintaperillinen olosuhteiden paineessa luopuisi perinnöstään kohtuuttoman huonoin ehdoin. Niinpä säädettiin, että h-kiosaperillinen saa luopumisesta huolimatta lakiosansa, jollei hän ole saanut siitä kohtuullista vastiketta tai jollei hänen lähipiirilleen tule lain tai testamentin nojalla vastaavaa omaisuutta.

2. Tilanne eräissä muissa maissa

Kaikki maat eivät ole perintösopimukseen yhtä varauksellisia. Norjassa, Tanskassa ja Islannissa perittävä voi sitoutua siihen, ettei hän muuta tai peruuta testamenttia. Osa meillä kielletyistä positiivisista perintösopimuksista on siis näissä maissa luvallisia. Sitoumus on annettava testamentin muodossa ja saatettava vastapuolen tietoon, jotta lupaus sitoisi perittävää.

Pohjoismaisia perintölakeja koskevassa oikeusvertailevassa teoksessaan Lødrup toteaa, että peruuttamattomaksi tehdyt testamentit eivät Islannissa, Norjassa ja Tanskassa ole erityisen harvinaisia.²⁷ Hän katsoo myös niille olevan käytännön tarvetta. Sitoutumalla olemaan peruuttamatta testamenttia perittävä voi hyödyntää jäämistöään hankkimalla näin testamentin saajalta jonkin etuuden. Kysymys voi olla myös yrityksen, esimerkiksi maatilan sukupolvenvaihdoksesta siten, että perittävä määrää maatilan tietylle sukulaiselleen ehdoin että testamentin saaja hankkii tilan jatkamiseen tarvittavan koulutuksen. Testamentin peruuttamattomuutta voidaan myös käyttää hyväksi keskinäisissä testamenteissa esimerkiksi siten, että testamentin tekijät sitoutuvat olemaan muuttamatta testamentissa olevaa toissijaismääräystä.

Myös Viron ja Saksan laki hyväksyy sen, että perittävä voi itseään sitovasti määrätä jäämistöstään. Näissäkin maissa sitoumusta pidetään kuolemanvaraistoimena, toisin sanoen oikeustoimena, joka ei saa suojaa perittävän velkojia eikä lakiosaperillisiä vastaan.

3. Eduskunnan lausuma

Perintösopimukset saivat ajankohtaisuutta eduskunnan lausumasta, joka koski hallituksen esitystä eräiden perintökaaren 7 luvun säännösten muuttamisesta (HE 77/2000). Lausumassa eduskunta edellyttää, että yritysten ja maatalaomaisuuden sukupolvenvaihdosten edistämiseksi luovutaan perintösopimusten kiellosta ja tehdään mahdolliseksi perittävän elinkeino-omaisuuden järkevä sukupolvenvaihdos perittävän elinaikana.

²⁷ ”I paksis forekommer slike ugjenkallelige testasjonar og løfter om ikke å opprette eller endre et testament ... ikke så helt sjelden”. Ks. Lødrup: nordisk arverett. Nord 2003:3 s. 301

Lausuma liittyi päätökseen, jolla eduskunta hylkäsi hallituksen esityksen siitä, että perittävä olisi voinut määrätä, otetaanko perittävän eläessään antama lahja huomioon suosiolahjana vaiko ei. Työryhmä on sen vuoksi tarkastellut kysymystä, voidaanko perintösopimusten avulla pienentää sukupolvenvaihdoksen kustannuksia tai muuten helpottaa sukupolvenvaihdosta. Koska uudistuksiin liittyy yleensä myös ei-toivottuja sivuvaikutuksia, on yritetty pohtia myös sitä, olisivatko hyödyt suuremmat kuin mahdolliset haitat.

4. Positiiviset perintösopimukset

4.1. Perillisten sopimukset

Jos ensiksi tarkastellaan perillisten tai testamentin saajien tai aivan sivullisen tekemiä sopimuksia toisen jäämistöstä, samat syyt, joilla ne aikanaan säädettiin pätemättömiksi, ovat perusteltuja yhäkin. Olisi perittävää syvästi loukkaavaa kuulla, että muut ovat sopineet hänen jäämistöstään ja että rintaperillinen on esimerkiksi sitoutunut siihen, että hänen osuutensa menee jollekin toiselle henkilölle, esimerkiksi sellaiselle, joka on perittävälle vieras tai jopa sellainen, jolle hän ei missään tapauksessa haluaisi omaisuutensa menevän. Pätemättömyys suojaa myös perillistä siltä, että hän nuoruudessaan myisi – kuten Vanhan testamentin Eesau – hernekeittolautasesta perintöoikeutensa.

Voidaan tosin väittää, että tällaisten perintösopimusten kieltö estää perillistä hyödyntämästä sitä varallisuutta, jota tuleva perintö edustaa. Vastakysymys on, että täytyykö näin epävarmaa oikeutta saada hyödyntää. Oikeuden epävarmuus johtaisi useimmiten siihen, että perintöosuuden myymisestä saatava hinta jää alhaiseksi.

Tähän ryhmään kuuluvista sopimuksista vähiten arveluttavia olisivat sopimukset, joilla *kaikki* perilliset sopivat jäämistöstä. Näin voitaisiin sopia esimerkiksi siitä, kuka sisaruksista jatkaa elinkeinotoimintaa. Tällainen järjestely voidaan kuitenkin toteuttaa negatiivisin perintösopimuksin, joten positiivisia perintösopimuksia ei tarvita tämän tavoitteen saavuttamiseksi.

Tähän ryhmään kuuluvia perintösopimuksia ei ole hyväksytty muissa pohjoismaissa.

4.2. Perittävän itsensä tekemät sopimukset

Kun tarkastelu siirretään perittävän itsensä tekemiin sopimuksiin, on selvää, ettei tällainen sopimus, jonka perittävä tekee omasta jäämistöstään, voi sitoa kuolinpesää *inter vivos* -sopimusten tavoin. Tällainen sitovuus johtaisi siihen, että se, jolle perintösopimuksella on myönnetty jokin oikeus, pääsisi pesänselvityksessä kilpailemaan vainajan velkojien kanssa. Näin voitaisiin loukata vainajan velkojien etua ja tehdä rintaperillisten lakiosaoikeus sekä lesken oikeudet käytännössä tyhjiksi.

Jotta siis perittävän itsensä tekemän perintösopimuksen hyväksymistä voitaisiin lainkaan ajatella, perintösopimuksen tulisi vaikutukseltaan rinnastua testamenttiin. Kysymys olisi tällöin siitä, että perittävä voisi sitoutua olemaan tekemättä tai muuttamatta testamenttia.

Tarvitaanko siis Suomen laissa testamenttia, jota ei ole mahdollista peruuttaa? Kun lakivaliokunta edellytti eduskunnan hyväksymässä mietinnössään luopumista perintösopimusten kiellosta, se tähtäsi elinkeino-omaisuuden sukupolvenvaihdoksen helpottamiseen perittävän elinaikana. Tähän tarkoitukseen perittävän tekemä positiivinen perintöoikeus ei tuo apua; sehän koskee jäämistön kohtaloa perittävän kuoltua. Jos sukupolvenvaihdos halutaan toteuttaa perittävän eläessä, toteuttaminen edellyttää inter vivos –oikeustointa, siis lähinnä kauppaa tai lahjaa. Tämän ohella tarvitaan säännöksiä, jotka pienentävät tämän kaupan tai lahjan lakiosavaihtuksia.

Jos sitä vastoin sukupolvenvaihdos on tarkoitus toteuttaa vasta perittävän kuoltua, perittävän sitoumuksella olla tekemättä tai muuttamatta testamenttia, voisi olla sukupolvenvaihdosta edistävää merkitystä. Elinkeinoon jatkajaksi kaavailtu voisi tällöin olla varma siitä, että hän tulee saamaan omaisuuden ja ettei perittävä riko hänen odotuksiaan tekemällä testamentin tai muuttamalla entistä. Tämä varmuus voisi vaikuttaa esimerkiksi niin, että hän pysyisi yrityksessä odottaen ”vuoroaan” eikä etsiskelisi vihreää oksaa muualta. Vastaavasti perittävä voisi asettamalla testamenttiinsa ehtoja varmistua esimerkiksi siitä, että yritys siirtyy jatkajalle, jolla on yrityksen hoitamiseen riittävä koulutus.

Tämän varmuuden käänköpuolena olisivat ne haitat, jotka aiheutuisivat siitä, ettei perittävä voisi muuttaa testamenttiaan, vaikka hänen perhesuhteissaan, varallisuudessaan tai elämäkatsomuksissaan olisi tapahtunut muutoksia, jotka sitä edellyttäisivät. Se hyöty, jonka perittävä itse voisi saada tällaisesta sitoumuksesta, olisi myös hyvin rajallinen. Hän voisi kenties joissakin tapauksissa saada itselleen varoja myymällä tulevan jäämistönsä, ja hankkia rahoitusta esimerkiksi hoitonsa edellyttämiin kustannuksiin tekemällä testamentin rahoittajan hyväksi ja sitoutumalla pitämään sen voimassa. Voi olla, että jopa ilmaantuisi yrittäjiä, jotka kehittäisivät tästä tuotteen. Toisaalta sama mahdollisuus avautuu ottamalla velkaa ja käyttämällä jäämistöön kuuluvaa omaisuutta sen vakuutena.

Varojen hankkiminen peruuttamattoman testamentin avulla on velan ottamiseen nähden epäterve keino. Se ei myöskään voisi johtaa kovin hyvään taloudelliseen tulokseen, sillä rahoittajan kannalta tuleva perintö on kovin epävarma sijoitus. Perittävähän saattaa inter vivos –oikeustoimilla vähentää jäämistön arvoa, minkä lisäksi rahoittajan olisi otettava huomioon se, että hänen oikeutensa jäämistöön on viimeisellä sijalla pesän velkojien, vainajan velkojien, lakiosaperillisten ja lesken oikeuksien jälkeen. Antamalla perittäväälle summan velaksi rahoittaja varmistaa sen takaisin maksun jäämistöstä paljon paremmin kuin pyytämällä perittävaltä sitoumuksen olla peruuttamatta testamenttiaan.

Testamentin saajan kannalta voisi sitä vastoin olla merkitystä sillä, että testamentin tekijä ei voi peruuttaa testamenttiaan. Vastaavasti perillisen kannalta voisi olla merkittävää, että perittävä on sitoutunut olemaan tekemättä testamenttia. Tämä loisi takeita esimerkiksi sille, ettei perittävä vanhuuden sairauksien hämärtäessä hänen arvostelukykyään ryhdy purkamaan järjestelyjä, jotka hän on aikaisemmin täysissä voimissaan tehnyt. Toisaalta osapuolten luottamusta siitä, että toteutettu järjestely pysyy, ei olisi mahdollista kovin pitkälle suojata. Mitä aikaisemmin sitoumus on tehty, sitä vakavammin täytyy ottaa huomioon mahdollisuus olosuhteiden muuttumisesta siten, ettei sopimuksen ole kohtuullista katsoa olevan sellaisenaan voimassa. Toisaalta tavoiteltu järjestely usein toteutuu, vaikka perittävä ei olekaan siihen juridisesti sidottu. Vaikka perittävällä oli vapaus se peruuttaa, hänelle ei tullut aihetta sen muuttamiseen, koska perittävän ja edunsaajan välinen henkilökohtainen suhde säilytti luonteensa loppuun asti. Järjestelyn juridinen sitoumus ei siten tavallisesti ole keskeisen tärkeää. Toisaalta, jos testamentin muuttamiseen on syntynyt perittävän mielestä syy, jää kysymykseksi, miksi perillisten tai testamentin saajien luottamuksen suojaaminen olisi tärkeämpää kuin perittävän mahdollisuus säilyttää viimeiseen asti mahdollisuus määrätä jäämistöstään.

Vaikka positiivisilla perintösopimuksilla voidaan saavuttaa tiettyjä hyötyjä, työryhmä katsoo, että mahdolliset haitat positiivisten perintösopimusten sallimisesta näyttävät hyötyjä suuremmilta. Sen vuoksi perittävän sopimusvapauden rajoitus on yhä perusteltu. Mahdollisuus peruuttaa tai muuttaa testamenttiaan olisi edelleen säilytettävä perittävän luovuttamattomana oikeutena.

5. Negatiiviset perintösopimukset (perinnöstä luopuminen)

PK 17:1.2:n mukaan perittävä voi hyväksymällä testamentin tai muulla tavoin kirjallisesti ilmoittaa perittäväälle luopuvansa perinnöstä. Luopuminen voi olla myös osittainen. Tämä mahdollistaa järjestelyt, joissa perittävä luovuttaa omistamansa yrityksen esimerkiksi yhdelle rintaperillisistään ja muut luopuvat perinnöstä joko yrityksen sukupolvenvaihdoksen yhteydessä tai perittävän kuoltua toimitettavassa perinnönjaossa maksettavaa tietynsuuruista vastiketta vastaan. Järjestely voidaan toteuttaa myös siten, että muut perilliset saamaansa vastiketta vastaan luopuvat vaatimasta yrityksen arvon huomioon ottamista heidän lakiosiaan laskettaessa. Tällainen järjestely ei ole kielletty perintösopimus; perittävä ei näet sitoudu mortis causa mihinkään eivätkä perilliset määrää tulevasta jäämistöstä, vaan ainoastaan luopuvat omasta perintöosuudestaan osittaista vastiketta vastaan.

Sukupolvenvaihdoksen kustannusten kannalta tällaiseen järjestelyyn liittyy se ongelma, että perillinen saa luopumisesta huolimatta lakiosansa, jollei hän ole saanut siitä kohtuullista vastiketta tai jollei hänen puolisolleen testamentin taikka jälkeläisilleen lain tai testamentin nojalla tule lakiosaa vastaavaa omaisuutta. Laisa ei nimenomaisesti osoiteta, minkä ajankohdan mukaan vastikkeen kohtuullisuus on arvioitava. Koska kohtuullisuuden arvioinnissa mittapuuna on perittävän lakiosa, siis suure, jonka arvo tiedetään vasta perittävän kuoltua ja pesänselvityksen tultua toimitetuksi, näyttää kuitenkin siltä, ettei vastikkeen kohtuullisuutta voida arvioida luopumishetken tietojen perusteella, vaan olisi tarkasteltava tilan-

netta joka vallitsi pesänselvityksen tultua toimitetuksi perittävän jälkeen. Tämä merkitsee samalla sitä, että yrityksen jatkaja ei järjestelyn toteuduttua voi olla varma siitä, ettei hänelle myöhemmin synny velvollisuutta täydentää lakiosia. Kysymys, minkä ajankohdan mukaan vastikkeen kohtuullisuus on arvioitava, on kuitenkin jossakin määrin epäselvä.

Siitä, että vastikkeen kohtuullisuus on kytketty lakiosaan, seuraa myös, että järjestelyn käyttämisellä ei voida pienentää sukupolvenvaihdoksen lakiosakustannuksia. Jos elinkeino-omaisuuden sukupolvenvaihdoksia halutaan helpottaa perinnöstä luopumista koskevien säännösten avulla, sääntelyä olisi muutettava joko siten, että perinnöstä luopuminen olisi pätevä myös lakiosan osalta riippumatta luopumiskorvauksen suuruudesta, tai ainakin siten, että pätevän luopumisen edellyttämän korvauksen kohtuullisuus arvioitaisiin luopumishetken tilanteen nojalla. Ensiksi mainittu vaihtoehto mahdollistaisi lakiosakustannusten alentamisen sukupolvenvaihdoksissa muiden perillisten niin halutessa, jälkimmäinen puolestaan toisi elinkeinon jatkajalle varmuuden siitä, ettei hän joudu myöhemmin täydentämään luopujan lakiosaa.

Tämän ratkaisun toteuttamiskelpoisuutta on arvioitava myös luopujan itsensä kannalta. Lakiosan vähentynyt merkitys antaa mahdollisuuden siihen, että suhtautumista lakiosasta luopumiseen arvioidaan aiempaa vapaammin. Alaikäisen perillisen kannalta voisi kuitenkin olla kohtuutonta, jos edunvalvojan sallittaisiin sitovasti luopua lakiosasta hänen puolestaan. Kysymykseksi muodostuu tällöin, olisiko tällainen luopuminen katsottava mitättömäksi. Voidaan osoittaa muitakin tilanteita, joissa ilman kohtuullista lakiosakorvausta tapahtunut luopuminen voi johtaa arveluttaviin seurauksiin. Lakiosaperillinen saattaisi esimerkiksi 23-vuotiaana tarvitessaan kipeästi rahaa luopua lakiosastaan vastikkeesta, joka kolmekymmentä vuotta myöhemmin perittävän vaurastuttua on häviävän pieni siihen nähden, mitä hän olisi lopulta saanut lakiosanaan. Voidaan kysyä, onko tarpeen sallia tällaisia oikeustoimia, jotka sisältävät hallitsemattoman riskin, vai olisiko sukupolvenvaihdoksen kustannuksia parempi karsia pienentämällä lakiosaa.

Edellä esitettyjä vaihtoehtoja varovaisempi ratkaisu voisi olla se, että lakiosaperillinen voisi sitovasti luopua vetoamasta siihen, että perittävän luovuttama omaisuus on otettava huomioon suosiolahjana lakiosaa laskettaessa. Luopuminen rajoittuisi tällöin luovutetun omaisuuden arvoon, eikä muulta osin vähentäisi hänen mahdollisuuttaan saada lakiosansa tai – perittävän niin tahtoessa – koko perintöosansa. Luopuminen voitaisiin haluttaessa rajoittaa myös niin, että luovuttaisiin ainoastaan oikeudesta nostaa lakiosan täydennyskannan tietyn ennakkoluovutuksen perusteella. Tällainen mahdollisuus olisi tarpeen lähinnä siinä tapauksessa, ettei lakiosasäännöstössä rajoiteta oikeutta nostaa lakiosan täydennyskannetta suosiolahjaksi katsottavan ennakkoluovutuksen perusteella.

Viimeksi mainitulla ratkaisulla voitaisiin turvata se, että ennakkoluovutuksen saajalle, esimerkiksi elinkeinon jatkajalle, ei tule luovutuksen vuoksi yllättäviä velvoitteita perittävän kuoltua. Alentuisivatko myös lakiosakustannukset, riippuisi siitä, millaisesta vastikkeesta myötäperillinen suostuu tekemään luopumisilmoituksen.

6. Perintösopimukset ja sukupolvenvaihdoksen kustannusten alentaminen

Edellä esitetystä on käynyt ilmi, että perintösopimukset ovat ongelmallinen keino edistää elinkeino-omaisuuden sukupolvenvaihdosta ja alentaa sen kustannuksia. Niistä ei ole lainkaan apua silloin, kun lakiosaperillinen ei suostu järjestelyyn. Jos halutaan, että perittävä voi omin toimenpitein vaikuttaa sukupolvenvaihdoksen kustannuksiin nykyistä voimakkaammin, tarvitaan muutoksia lakiosasäännöstöön.

Sukupolvenvaihdoksen kustannusten alentaminen ei vaadi positiivisten perintösopimusten katsomista päteviksi. Jos elinkeinonjatkajan myötäperilliset haluavat alentaa sukupolvenvaihdoksen kustannuksia, tavoite voidaan toteuttaa siten, että he luopuvat kokonaan tai osittain perinnöstä.

Luopumisen avulla ei kuitenkaan voida vähentää sukupolvenvaihdoksen lakiosakustannuksia, sillä luopuja saa kuitenkin lakiosansa, jollei hän tai hänen lähipiirinsä ole saanut siitä kohtuullista vastiketta. Lakiosakustannusten pienentäminen edellyttää muutoksia lakiosaa koskevaan lainsäädäntöön.

7. Perinnöstä luopuminen perittävän kuoltua

Edellä selostetut luopumisrajoitukset eivät koske perittävän kuoltua tapahtunutta perinnöstä luopumista. Perinnöstä luopuminen voi tällöin koskea myös lakiosaa. Tämä antaa mahdollisuudet esimerkiksi siihen, että perillinen luopuu elinkeinoa jatkavaa perillistä auttaakseen osittain perinnöstään, jolloin viimeksi mainittu saa elinkeino-omaisuuden joutumatta maksamaan siitä lunastuksia kanssaperilliselle.

Käytännössä luopumista sijaantuloperillisen hyväksi rajoittaa kuitenkin se, että verotuskäytännössä osittainen luopuminen on ymmärretty perintöön ryhtymiseksi, jolloin luopuja on joutunut maksamaan koko osuudestaan perintöveron ja sijaantuloperillinen puolestaan lahjaveron luopumisen seurauksena saamastaan varallisuudesta. Tämä saattaa estää sellaiset elinkeino-omaisuuden sukupolvenvaihdokset, joissa yksi sukupolvi jätetään väliin mutta joissa väliin jätetty haluaa kuitenkin osuutensa muusta kuin elinkeino-omaisuudesta. Sen vuoksi olisi pohdittava, voitaisiinko osittaisluopumisia ainakin niissä tilanteissa, joissa perillinen ei millään tavoin määrää siitä, mihin omaisuus luopumisen jälkeen menee, kohdella perintöverotuksessa siten, että luopuja maksaa perintöveron vain siitä omaisuudesta, jota luopuminen ei koske.

VI. PESÄNSELVITYS JA PERINNÖNJAKO

Työryhmän ehdotus:

- **Pesänselvittäjälle ja pesänjakajalle olisi annettava rinnakkaista toimivaltaa kysymyksissä, joissa riippuu tarkoituksenmukaisuudesta, ratkaisutaanko kysymys pesänselvityksessä vaiko perinnönjaossa.**
- **Pesänselvittäjä voitaisiin poikkeuksellisesti määrätä myös ainoastaan tietyn tehtävän suorittamista varten.**
- **Olisi harkittava, voidaanko pesänselvitystä nopeuttaa siten, että pesänselvittäjä tekisi tietyistä päätöksistään moittimiskelpoisia ratkaisuja.**
- **Tuomioistuin voisi asettaa pesänselvittäjälle ja pesänjakajalle määräajan, jonka ylittämistä seuraa velvollisuus tehdä pesälle selvitys toimintaan ja viivästyksen syistä.**
- **Pesänselvittäjä ja pesänjakaja eivät enää tarvitsisi tuomioistuimen lupaa omaisuuden myymiseen, mutta osakas voisi estää myynnin panemalla määräajassa vireille tätä koskevan hakemuksen ja osoittamalla perusteet sille, miksi omaisuutta ei pidä myydä.**
- **Pesänjakajan valtuuksia hankkia itse tietoa jaon tai osituksen pohjana olevien varallisuustietojen oikeellisuudesta lisätään joko ottamalla valtuutussäännös lakiin tai antamalla tuomioistuimelle mahdollisuus päättää tarpeellisista valtuuksista.**
- **Pesänjakajan jakovaltuuksia lisätään jakojen tehostamiseksi ja taloudellisten arvojen säilymisen turvaamiseksi. Työryhmä ehdottaa harkittavaksi kahta vaihtoehtoa: (1) säilytetään ”jokaiselle osuus kaikenlaatuista” -periaate pääsääntönä, mutta lisätään olennaisesti pesänselvittäjän mahdollisuuksia poiketa siitä, jos taloudellinen tarkoituksenmukaisuus sitä edellyttää; tai (2) otetaan pääsäännöksi omaisuuden myyminen.**
- **Lyhennetään perinnönjaon moiteaika kolmeen kuukauteen.**
- **Harkitaan pesänjakajan ja pesänselvittäjän palkkiota koskevien säännösten täsmentämistä.**
- **Muutetaan pesänselvittäjän hallintoa koskeva vahingonkorvausvaateen vanhentumisaika takaisin kanneajaksi.**

1. Aluksi

Pesänselvittäjää ja pesänjakajaa koskevien säännösten aikaansaaminen oli perintökaaren suurin saavutus. Ennen perintökaaren voimaantuloa ainoa mahdollisuus saada pesä viralliselvikseen oli luovuttaa se konkurssiin. Perinnönjakoa varten ei ollut mitään järjestelmää, vaan osakkaiden oli saatava aikaan sopimus jaosta ennen kuin perintö voitiin jakaa. Sovinnon vaihtoehtona olivat riitaisia kysymyksiä koskeneet oikeudenkäynnit. Kun pesänselvitykset ja –jaot ovat monivaiheisia, saman pesän asioista saatettiin pahimmillaan joutua käymään useita prosesseja. Tämä antoi osakkaalle, joka oli erimielinen jaon lopputuloksesta tai muutoin haluton yhteistyöhön, mahdollisuuden pitkittää jakoa käytännössä lähes loputtomiin.

Nykyisen pesänselvitysjärjestelmän tavoitteita ovat menettelyn tehokkuus ja kustannusten vähimmäistäminen. Tarkoituksena on, että jäämistö saadaan jaettavaan tilaan viivytyksettä ja siten, että sen varallisuudesta mahdollisimman suuri osa voidaan käyttää velkojen, testamentin saajien ja perillisten hyväksi.

Pesänjakoa koskevilla säännöksillä on osittain samat tavoitteet. Niillä tähdätään toisaalta samalla siihen, että osakkaat halutessaan saisivat myös konkreettisesti sitä omaisuutta, jota perittävällä oli kuollessaan. Perinnönjako ei ole puhtaasti arvomääräinen jako, vaan siihen kuuluvat myös säännökset siitä, miten nk. esineellinen jako on osakkaiden kesken toimitettava.

2. Järjestelmälle asetettavat tavoitteet

Järjestelmälle asetettuja nopeus ja tehokkuustavoitteita on edelleen pidettävä ajanmukaisina. Nykyisten säännösten uudistamisen tarvetta arvioitaessa kysymys on siten lähinnä siitä, voidaanko pesänselvittäjän ja pesänjakajan toimintaa edelleen säännösmuutoksilla tehostaa. Perinnönjaon osalta kysymys on toisaalta myös siitä, missä määrin esineellistä jakoa koskevista säännöksistä on mahdollista tehdä nykyistä joustavampia perinnönjaon helpottamiseksi ja taloudellisesti parhaan mahdollisen kokonaistuloksen saavuttamiseksi.

Toimituksen nopeus- ja tehokkuustavoitteiden toteuttaminen ei toisaalta saa merkitä sitä, että jäämistötahojen oikeusturvasta tingitään. Selvitys- ja jakotoimituksen tulee täyttää oikeudenmukaiselle menettelylle asetettavat vaatimukset. Tämä merkitsee vaatimusta menettelyn puolueettomuudesta ja sitä, että jokaisella etuholla on käytettävissään riittävät oikeuskeinot etunsa valvomiseksi.

3. Perintökaaren 21 luvun uudistus

Pesänselvityksen tehostamiseen liittyvistä toimenpiteistä osa on tarkoitus toteuttaa jo perintökaaren 21 luvun uudistamisen yhteydessä. Asiaa koskeva hallituksen esitys (HE 14/2004 vp) on parhaillaan eduskunnan käsiteltävänä.

Järjestelmän tehostamista koskevana toimenpiteenä voidaan erityisesti pitää ehdotettua uutta sääntelyä (PK 21:12 a), jolla pesänselvittäjälle annettaisiin oikeus jakaa ylivelkaisuissa pesissä pesän varat velkojen maksunsaantijärjestyksestä annetun lain (1578/1992) osoittamalla tavalla. Kuolinpesää ei tarvitsisi siten enää luovuttaa konkurssiin vain sen vuoksi, ettei joku velkojista ole halukas myötävaikuttamaan sopimuksen aikaansaamiseen. Muutoksen myötä pesänselvittäjän määräämisestä tulisi selvästi ensisijainen keino konkurssiin nähden. Kuolinpesä voitaisiin ehdotuksen mukaan asettaa konkurssiin vain, jos konkurssi on pesän laajuuden, omaisuuden rahaksi muuton tai muun erityisen syyn vuoksi velkojen kannalta pesänselvittäjän hallintoa tarkoituksenmukaisempi vaihtoehto.

Järjestelmää tehostavasti vaikuttaisi myös pesänselvittäjän määräämistä koskeviin säännöksiin ehdotettu muutos (PK 19:2), jonka mukaan vainajan tai pesän velkojan ei enää tarvitsisi osoittaa, että hänen oikeutensa pesässä joutuu vaaranalaiseksi, saadakseen pesänselvittäjän määrätyn kuolinpesään. Osakkaiden intressiä pitää jäämistö hallinnassaan turvaa puolestaan ehdotus, jonka mukaan he voisivat torjua pesänselvittäjän määräämisen antamalla velkojalle maksun turvaavan vakuuden.

Jäämistötahojen oikeusturvan parantamiseksi ehdotetaan toisaalta, että osakkaan määräämistä pesänselvittäjäksi rajoitetaan. Osakas voitaisiin määrätä pesänselvittäjäksi ainoastaan, jos muut osakkaat eivät sitä vastusta ja määräämiseen on erityinen syy.

4. Pesänselvittäjän ja pesänjakajan korvaaminen yhdellä järjestelmällä vai toimivaltarajojen madaltaminen?

4.1. Aikaisempia kannanottoja ja niiden arviointia

Perintöoikeuskomitea ehdotti mietinnössään (KM 1975:84) pesänselvittäjä- ja pesänjakajainstituutioiden yhdistämistä. Tämä olisi toteutettu siten, että pesänjakajista olisi luovuttu ja pesänselvittäjä olisi toimittanut myös perinnönjaon ja osituksen. Pesänselvittäjien valtuudet olisi kuitenkin osakkaiden yksimielisestä vaatuksesta voitu rajoittaa koskemaan vain pesän selvittämistä. Mietinnössä ei ole ehdotusta siitä, millaiset valtuudet pesänselvittäjä olisi saanut siinä tapauksessa, että hänet olisi osakkaiden itse toimittaman pesänselvityksen jälkeen määrätty toimittamaan vain omaisuuden jakoa.

Ruotsissa valmistuneessa mietinnössä (SOU 1998:110) on myös ehdotettu pesänselvittäjä- ja pesänjakajainstituutioiden yhdistämistä. Mietinnön mukaan ne voitaisiin korvata uudella dödsboförvaltare –nimisellä instituutiolla. Yhdistäminen tarkoittaisi käytännössä sitä, että pesänselvitystehtävistä huolehtinut dödsboförvaltare saisi suoraan lain nojalla jakovaltuuden, jos pesän osakkaat eivät pääse jaosta yksimielisyyteen. Ehdotuksessa jää epäselväksi, voisivatko pesänosakkaat edelleen saada pelkän pesänjakajan esimerkiksi tilanteissa, joissa pesänselvitys on kyetty toimittamaan yhdessä mutta jaosta on riitaa. Perusteluosassa tätä on pidetty mahdollisena (s. 280), mutta säännösehdoituksissa tätä koskeva nykyisen ÄB:n säännös (ÄB 23:5) on poistettu.

Mainitussa ruotsalaisessa mietinnössä ei varsinaisesti perustella sitä, minkä vuoksi instituutioiden yhdistäminen olisi toimitettava. Perintöoikeuskomitea mainitsee ehdotuksensa perusteeksi kolme seikkaa:

- On ollut epätietoisuutta siitä, voidaanko pesänselvittäjän ja –jakajan määräykset antaa samanaikaisesti.
- Asianajotehtäviä suorittavat ovat huomauttaneet tarpeesta saada avioeron saaneiden puolisoiden pesään toimitsija, jolla soveltuvin osin olisi pesänselvittäjän valtuudet.
- Pesänselvittäjän ja –jakajan toimivaltuuksien välinen rajankäynti on vaikeaa.

Nämä seikat eivät riittäne perustelemaan instituutioiden yhdistämisen tarpeellisuutta. Ainakin nykyisin lienee täysin riidatonta, että pesänjakaja voidaan määrätä jo samassa yhteydessä kuin pesänselvittäjä ja että tehtävät voidaan antaa samalle henkilölle. Pesänselvittäjän toimivaltuudet olisivat puolestaan täysin liian laajat sille, jonka tehtävänä on vain toimittaa ositus puolisoiden kesken. Eihän olisi perusteita sille, että ositustoimituksen käynnistyminen siirtäisi puolisoiden omaisuuden pesänselvittäjän vallintaan. Osituksen yhteydessä ei myöskään toimiteta pesänselvitystä, vaan ainoastaan osapuolten keskinäisen suhteen selvittäminen. Pesänjakajan ja –selvittäjän tehtävien välistä rajankäyntiä ei myöskään voitane pitää vaikeampana kuin vastaavia rajanvetoja yleensäkin.

Järjestelmien erillisyyttä voidaan puolustaa sillä, että pesänselvittäjän ja pesänjakajan tehtävät eroavat periaatteessa selvästi toisistaan. Pesänselvittäjän tehtävänä on saattaa pesä siihen tilaan, että pesä voidaan osakkaiden kesken jakaa. Hän tosin sanoen selvittää pesän varat ja velat sekä suorittaa pesästä ne jäämistöoikeudelliset etuudet (esimerkiksi avustukset ja legaatit), jotka menevät tai saattavat mennä osakkaitten piirin ulkopuolelle. Perinnönjako puolestaan on pesän osakkaitten välinen toimitus, jossa kullekin annetaan pesän varoista se osuus, mihin hän on oikeutettu. Järjestelmien erillisuus antaa myös mahdollisuuden siihen, että pesänjakajaksi ja pesänselvittäjäksi määrätään eri henkilö. Tämän mahdollisuuden säilyttäminen on tärkeää toimitusten uskottavuuden kannalta; pesänselvittäjän ja osakkaiden kesken saattaa toisinaan syntyä niin paljon pesänselvitystä koskevia ristiriitoja, etteivät osakkaat luota pesänselvittäjän voivan suorittaa jakotoimitusta puolueettomasti.

Pesänselvityksen ja perinnönjaon läheistä liittymistä toisiinsa osoittaa toisaalta se, että yksittäistapauksen ominaispiirteistä voi riippua, onko jokin pesänselvitykseen tai –jakoon kuuluva toimenpide tarkoituksenmukaisinta suorittaa osituksen vai perinnönjaon vaiko pesänselvityksen yhteydessä. Jos toimitukset muodostaisivat yhteisen kokonaisuuden, ei jouduttaisi lainkaan ratkaisemaan sitä, missä toimituksessa jokin päätös on tehtävä. Riittävä joustavuus toimintatavoissa on kuitenkin mahdollista saada aikaan yhdistämättä pesänselvitystä ja –jakoa toisiinsa. Tavoite voidaan toteuttaa siten, että luovutaan pyrkimyksestä rajata kummankin toimitusmiehen toimivalta tiukasti. Pesänselvittäjällä ja pesänjakajalla voisi tällöin olla päällekkäistä toimivaltaa.

4.2. Joustavuuden lisääminen järjestelmiä yhdistämättä

Päällekkäiseen toimivaltaan liittyy tavallisesti ongelma siitä, että toimitusmiehet suorittavat kilpailevia toimia. Tätä vaaraa ei kuitenkaan näyttäisi olevan pesänselvittäjän ja pesänjakajan välisissä suhteissa, sillä toimitusten järjestys on sangen selkeä. Ensiksi suoritetaan tavallisesti pesänselvitys. Jos pesänselvittäjä on jo päättänyt toimivaltaansa kuuluvasta asiasta, pesänjakajalla ei enää olisi siinä asiassa päätösvaltaa. Saattaa kuitenkin esiintyä tapauksia, joissa toimitusten järjestys on käänteinen; esimerkiksi ositus saattaa poikkeuksellisesti olla syytä toimittaa ennen kuin pesänselvitys kokonaisuudessaan on päättynyt. Tällöinkin voitaisiin noudattaa *aikaprioriteettia*; jos toinen on jo päättänyt asiasta, toisella ei enää olisi päätösvaltaa.

Lainsäädännön selkeyden vuoksi on perusteltua nimenomaisesti luetella ne kysymykset, joissa pesänselvittäjällä ja –jakajalla voisi olla päällekkäistä toimivaltaa. Luettelon tulisi kattaa ne kysymykset, joissa riippuu yksittäistapauksen olosuhteista, onko asia yksinkertaisinta ratkaista pesänselvityksen vaiko perinnönjaon yhteydessä. Näitä ovat ainakin asunnon käyttöoikeuden antaminen leskelle, avustuksen antaminen PK 8 luvun nojalla ja erityisjälkisaadoksen eli legaatin täyttäminen. Esimerkiksi kysymys siitä, onko puoliso oikeutettu saamaan PK 3:1a:n nojalla asunnon käyttöönsä, on usein syytä ratkaista lesken ja kuolinpesän välisessä osituksessa, toisin sanoen pesänjakajan toimesta. Jos pesänselvitys kuolleen puolison pesässä suoritetaan loppuun ennen ositusta, asian ratkaiseminen pesänselvityksessä olisi ennen aikaista, sillä vasta osituksen yhteydessä tiedetään, jääkö leskelle itselleen hänen kodikseen soveltuva asunto tai saako hän sen ensiksi kuolleelta puolisolta tasinkona. Tällöin vaikuttaa tarkoituksenmukaiselta, että pesänjakajallekin annetaan kelpoisuus ratkaista kysymys asunnon käyttöoikeudesta. Jos taas ositus toimitetaan ennen kuin pesänselvitys on saatettu loppuun, epävarmuus siitä, voidaanko pesänselvitys toimittaa asuntoa myymättä, saattaa aiheuttaa sen, että kysymys lesken asumisoikeudesta voidaan ratkaista vasta pesänselvityksen loppuvaiheissa. Tällöin on asianmukaista, että pesänselvittäjä tekee päätöksen.

Vastaavalla tavoin kysymys legaatin täyttämisestä, joka normaalisti tulee ratkaistavaksi jo pesänselvityksessä, voi yksittäistapauksessa olla tarkoituksenmukaista siirtää jaon yhteyteen. Näin on erityisesti silloin, kun kysymystä, voidaanko legaatit täyttää, ei voida ratkaista ennen lakiosien suuruuden selvittämistä. Samoin saattaa olla yksittäistapauksessa tarkoituksenmukaista, että vainajan ja pesänsakkaan keskinäisiin velkasuhteisiin liittyvät kysymykset ratkaistaan perinnönjaossa, vaikka velkojen selvittäminen ja maksaminen on normaalisti pesänselvitykseen kuuluva asia.

Toimivaltarajojen madaltamisella ei ole suurta merkitystä silloin, kun alun perin on määrätty sekä pesänselvittäjä että pesänjakaja. Sitä vastoin niissä tilanteissa, joissa on määrätty vain pesänjakaja, muutos yksinkertaistaisi menettelyä. Se, joka katsoo olevansa oikeutettu saamaan asumisoikeuden, avustuksen tai erityisjälkisaadoksen, ei tällöin joutuisi hakemaan oikeuksiaan suorituskanteella tai hakemalla pesänselvittäjää, vaan hän voisi esittää vaatimuksensa pesänjakajalle. Näin

voidaan nopeuttaa jäämistöjen selvittämistä, ja säästetään kustannuksia, joita kanteen nostamisesta tai pesänselvittäjän hakemisesta aiheutuisi.

Jotta järjestelmä, jossa pesänselvittäjällä ja pesänjakajalla on päällekkäistä toimivaltaa, toimisi kitkattomasti käytännössä, olisi kummallekin taholle asetettava velvollisuus tiedottaa toiselle sellaisista toimenpiteistään, joista toisen on tehtävänsä vuoksi tarpeen olla tietoinen.

4.3. Oikeus hakea pesänselvittäjää tai pesänjakajaa

Pesänselvittäjä

Varsin monet tahot voivat nykyisin hakea pesänselvittäjää. Näitä ovat:

- (a) pesän osakkaat
- (b) pesän tai vainajan velkoja
- (c) vainajan velasta vastuussa oleva
- (d) pesän osakkaan ulosmittausvelkoja
- (e) testamentin toimeenpanija
- (f) erityisjälkisäädöksen ja tarkoitemääräyksen saaja, jos tarpeen
- (g) avustukseen oikeutettu henkilö, jos tarpeen
- (h) se, jonka oikeus on pesänselvityksestä riippuvainen, jos omaisuus on erotettu testamentilla pesän osakkaiden hallinnosta eikä ole testamentin toimeenpanijaa

Pitkä luettelo viestii siitä, että eri jäämistötahoille on haluttu antaa laajasti mahdollisuus turvata oikeuksiaan pesänselvitysjärjestelmän avulla, toisin sanoen siirtämällä pesän hallinto pois osakkailta. Tämä sääntely merkitsee toisaalta myös sitä, että pesästä etuutta vaativan ei tarvitse nostaa pesää kohtaan kannetta etuuden saamiseksi, vaan hänellä on mahdollisuus saada toimitsija ratkaisemaan asia tuomioistuimen ulkopuolisessa menettelyssä.

Luettelossa herättää kysymyksiä lähinnä avustusta vaativan hakijalegitimaatio. Voidaan kysyä, onko pesänselvittäjän määrääminen avustuksen saamiseksi tai muun sen kaltaisen suppean tavoitteen saavuttamiseksi oikeasuhtainen keino. Hakijalegitimaatio merkitsee tässä tapauksessa myös oikeutta rasittaa pesää hallintokustannuksilla, ja mahdollisuutta käyttää uhkaa osakkaiden hallintoaseman syrjäyttämiseksi painostuskeinona avustuksen saamiseksi.

Toisaalta pesän tehokas selvittäminen edellyttää sitä, että tämänkaltaisissa asioissa etuutta vaativalla olisi käytettävissään nopeampi oikeusturvatie kuin kanteen nostaminen. Sen vuoksi ei näytä olevan perusteita luopua nykyisestä sääntelystä,

varsinkaan kun hakijalegitimaation laajuus ei liene käytännössä aiheuttanut ongelmia.

Lähdettäessä siitä, että pesästä etuutta vaativalla tulee olla hakijalegitimaatio pesänselvittäjän määräämiseksi, nykyistä lainsäädäntöä voidaan pitää aukollisena sikäli, että leskellä, joka vaatii pesältä asumisoikeutta, ei nykyisin ole hakijavaltuutta. Tällainen hakijavaltuus olisi tarpeen niissä tapauksissa, joissa leski ei ole kuolinpesän osakas eikä niin ollen voi turvautua osakkaan hakijakelpoisuuteen.

Tilanteissa, joissa hakijan intressi jäämistöön on hyvin kapea, voidaan kysyä, onko oikeasuhtaista, että hän saa pesänselvittäjän pesään huolehtimaan kaikista pesänselvitykseen liittyvistä tehtävistä, joista vain pieni osa koskee hänen etuaan. Sen vuoksi olisi harkittava sitä, että pesänselvittäjä voitaisiin näissä tapauksissa määrätä vain *tietyn tehtävän* suorittamista varten. Kaikissa tilanteissa tämä ei varmaankaan olisi tarkoituksenmukaista, sillä pesän säilyessä osakkaitten yhteishallinnossa nämä saattaisivat tosiasiansa estää pesänselvittäjää saamasta pesästä sellaisia tietoja, joita päätöksen tekeminen hakijan vaatimasta etuudesta edellyttää. Mahdollisuus määrätä pesänselvittäjä ainoastaan tietyn asian ratkaisemista varten voitaisiin kuitenkin ottaa huomioon säännöstössä yhtenä vaihtoehtona. Tuomioistuimien voisi sitten hakijan vaatimusten ja kuultavien toimittamien vastineiden avulla päättää, annetaanko pesänselvittäjälle täydet valtuudet vaiko ainoastaan valtuus ratkaista ja panna täytäntöön se asia, jota varten hänet on pesään haettu.

Pesänjakaja

Oikeus vaatia *pesänjakajan* määräämistä on osakkaalla ja sillä, jolle perintöosuus on luovutettu, sekä velkojalla, jonka saamisesta osakkaan pesäosuus on ulosmitattu. Vuonna 1983 PK 23:12:ään otettiin lisäksi säännös siitä, että pesänjakajan määräämistä voi hakea myös avustusta tai lesken asumisoikeutta vaativa henkilö.

Vuonna 1983 toteutettua muutosta on oikeuskirjallisuudessa pidetty tarpeettomana ainakin siltä osin kuin kysymys on lesken asumisoikeuden toteuttamisesta.²⁸ Oikeushan voidaan parhaiten toteuttaa osituksessa tai erottelussa, johon leski voi aina vaatia pesänjakajan määräämistä. Niissä harvinaisissa tilanteissa, joissa ositus on tarkoituksenmukaista toimittaa ennen kuin pesänselvitys vainajan pesässä on suoritettu loppuun, kysymys voidaan ratkaista pesänselvityksessä, jonka leski saisi edellä ehdotetun mukaisesti aina vireille. Ei siten näytä olevan tarvetta sille, että leski pääsee vaikuttamaan siihen, jakavatko vainajan perilliset jäämistön sovinto-vaiko toimitusjaolla.

Kysymys valtuudesta saattaa perinnönjako vireille hakemalla pesänjakajaa ei kuitenkaan koske pelkästään leskeä, vaan kaikkia niitä, jotka vaativat pesästä jotakin etuutta, jonka suorittamiseen pesänjakajalla on kelpoisuus. Edellä on hahmoteltu mallia, jossa pesänjakaja saisi pesänselvittäjän kanssa rinnakkaisen toimivallan ainakin avustuksesta, lesken asumisoikeudesta ja legaatin täyttämisestä päättämi-

²⁸ Savolainen: Efterlevande makes rätt till bostad II. JFT 1989 s. 350 ss.

seen. Kysymys, onko etuutta vaativalle annettava hakijakelpoisuus pesänjakajan määräämistä koskevassa asiassa, koskee siten kaikkia näitä tilanteita.

Hakijakelpoisuuden antaminen merkitsee asiallisesti sitä, että etuuden vaatija saa halutessaan jäämistön toimitusjakoon ja pääsee rasittamaan jäämistöä jakokustannuksilla. Se merkitsee myös ainakin periaatteessa mahdollisuutta saada jako aikaan, vaikka kukaan osakkaista ei sitä haluaisi. Näin laajojen valtuuksien antaminen ei ole perusteltua, kun otetaan huomioon etuutta vaativan oman intressin kaipaaminen ja se, että tämän intressin tyydyttäminen ei edellytä jaon toteuttamista. Sen vuoksi näyttäisi olevan perusteltua, ettei mainituille tahoille myönnettäisi hakijakelpoisuutta. Heidän oikeutensa rajoittuisi siihen, että he voisivat esittää etuutta koskevan vaatimuksensa pesänjakajalle siinä tapauksessa, että joku hakijalegitimaation omaava on saattanut jäämistön toimitusjakoon.

Se, että edellä mainituille tahoille ei anneta hakijakelpoisuutta, ei estä heitä saamasta aikaan ratkaisua oikeudestaan etuuteen. Jollei kuolinpesän kanssa ole voitu sopia etuuden suorittamisesta, etuutta vaativa voisi hakea pesänselvittäjän määräämistä pesään tai vaihtoehtoisesti saada vaatimukseensa ratkaisun nostamalla suorituskanteen.

4.4. Jäämistötahojen oikeusturva pesänselvittäjän ja pesänjakajan rinnakkaiseen toimivaltaan kuuluvissa tapauksissa

Jos pesänselvittäjälle ja pesänjakajalle annetaan rinnakkaista toimivaltaa, syntyy kysymys, millaiseksi järjestetään eri jäämistötahojen asema näissä menettelyissä. Pesänselvityksen osalta kysymys koskee avustusta tai asumisoikeutta vaativan tahon asemaa silloin, kun hän ei ole kuolinpesän osakas. Tältä osin ei liene tarvetta muuttaa nykyistä sääntelyä mitenkään, vaan heidän voidaan katsoa olevan menettelyn ulkopuolisia tahoja ("kolmansia") samassa merkityksessä kuin esimerkiksi legaatin saaja ja vainajan velkojat sitä ovat. Samalla tavoin tulisi ilmeisesti säännellä myös ne tilanteet, joissa *pesänjakajalta* vaaditaan perinnönjaossa asunnon käyttöoikeutta, avustusta tai legaatin täyttämistä koskevaa ratkaisua. Mainitut tahot eivät siten olisi jaossa käyttämässä osakkaille annettua päätösvaltaa eikä heidän suostumuksensa myöskään olisi tarpeen sopimusjakoon.

Toimituksen ulkopuolisuus ei kuitenkaan voisi koskea toimitusmiehen ratkaisuun reagointia. Oikeussuoja toimitusmiehen tekemiä ratkaisuja vastaan olisi ilmeisesti järjestettävä niin, että oikeuskeino riippuisi siitä, kuka on päätöksen tehnyt. Jos asumisoikeutta, avustuksen antamista tai legaatin täyttämistä koskevan päätöksen on tehnyt pesänjakaja, jaon moite tarjoaisi oikeussuojakeinon. Pesänjakajan olisi merkittävä vaatimuksesta annettu päätös jakokirjaan, joka muodostaisi moitekanteen perusteen. Jos päätöksen on puolestaan tehnyt pesänselvittäjä, oikeussuojaa haettaisiin samalla tavoin kuin muuhinkin pesänselvittäjän ratkaisuihin.

Nykyisen perintökaaren mukaan pesänselvittäjä ei tee päätöksiä, johon haettaisiin muutosta moitekanteen tai vastaavan järjestelyn avulla. Pesänselvittäjän toimenpiteiden ymmärretään olevan puhtaasti tosiasiallista toimintaa. Jos esimerkiksi E-

gaatin saaja katsoo, että pesäselvittäjä on tulkinut testamenttia väärin ja siten loukannut hänen oikeuttaan, oikeussuojatie on vaatia kanteella legaatin oikeaa täyttämistä, jolloin kysymys testamentin tulkinnasta ratkaistaan vaatimuksen esikysymyksenä. Sama koskee avustuksen tai asumisoikeuden antamista koskevia pesäselvittäjän ratkaisuja. Oikeussuojakeinona niitä vastaan on vaatia kuolinpesältä asianmukaista suoritusta.

Vaikka pesäselvittäjä ei nykyisin tee päätöksiä, korkein oikeus on kuitenkin ratkaisussaan KKO 1988:121 katsonut, ettei asianomaisella ole oikeudellista intressiä ajaa kanteita ennen kuin pesäselvittäjä on toiminut. Pesäselvittäjän määrääminen näyttää siten korkeimman oikeuden tulkinnan mukaan estävän kanteen nostamisen pesäselvittäjän toimivaltaan kuuluvissa asioissa. Korkein oikeus on ratkaisussaan tuonut pesänjakosäännösten yhteydessä kehittämäänsä nk. keskitämisperiaatetta myös pesäselvityksen yhteyteen. Ajatus toimii nykyisessä laissa huonosti, sillä pesäselvittäjä ei tee päätöksiä, joita asianomaiset voisivat sen jälkeen määrääjässä moittia. Jäämistötahojen oikeusturva on puutteellinen, jos pesäselvittäjä voi torjua pesää vastaan nostetut kanteet vetoamalla pelkästään siihen, ettei pesäselvitys ole vielä edennyt vaiheeseen, jossa kysymys ratkaistaan. Myös osakkaiden oikeusturvan kannalta voi olla ongelmallista, ettei esimerkiksi legaatin täyttämistä koskevien pesäselvittäjän toimenpiteiden riittauttamiseen ole määräaika.

Olisi harkittava, onko pesäselvityksen yhteyteen tarpeen luoda järjestelmä, jonka mukaan pesäselvittäjä antaa ratkaisuistaan moittimiskelpoisia päätöksiä. PK 21 luvun uudistamisedotuksen yhteydessä tällaiselle järjestelmälle on itse asiassa luotu alkio. Ehdotetun PK 19:12 a:n mukaan pesäselvittäjän päätös varojen jakamisesta ylivelkaisessa pesässä voidaan riittauttaa nostamalla kanne muita velkojia vastaan.

Pesäselvityksen yhteyteen mahdollisesti otettava moitesäännöstö voisi koskea vain niitä ratkaisuja, joilla pesäselvittäjä määrää pesästä annettavista etuuksista. Näitä ovat pesästä maksettava elatus, avustukset, lesken asumisoikeus ja legaatin täyttäminen. Ne ratkaisut, jotka liittyvät vainajalla tai pesällä kolmansiin nähden olleiden oikeuksien ja velvollisuuksien selvittelyyn, olisivat yhä tosiallista toimintaa, mihin tyytymätön voisi reagoida nostamalla pesää vastaan kanteita tai vaatimalla vahingonkorvausta pesäselvittäjältä.

Näiden ehdotusten toteuttamiskelpoisuus riippuu keskeisesti siitä, saadaanko pesäselvittäjän toimintaan tällä tavoin sellaista struktuuria, joka lisää jäämistötahojen oikeusturvaa. Työryhmän käsityksen mukaan se, että etuuden maksamisesta tehtäisiin moittimiskelpoinen päätös, saattaa parantaa päätökseen liittyvää harkintaa ja päätöksen perusteluja. Määräaikaan sidottu moiteaika saattaa puolestaan edistää näiden kysymysten joutuisaa ratkaisua. Myös pesäselvittäjän aseman kannalta voisi olla perusteltua, että kysymys hänen tiettyjen ratkaisujensa oikeellisuudesta, esimerkiksi legaatin oikeasta täyttämisestä, selvitetään lyhyehkössä ajassa moiteteitse, jolloin sama asia ei enää myöhemmin voi tulla esille siten, että legaatin saaja vaatii pesäselvittäjältä vahingonkorvausta virheellisesti tapahtuneen legaatin täyttämisen perusteella.

5. Pesäselvityksen ja perinnönjaon nopeuttaminen

5.1. Määräajan asettaminen toimituksille

Ruotsissa on ehdotettu (SOU 1998: 110 s. 275), että kuolinpesän hallinnoitsijan määräykseen asetettaisiin määräaika. Toimitus olisi yleensä saatava loppuun vuoden kuluessa määräyksen antamisesta. Jollei toimeksiantoa saada määrättyssä ajassa suoritetuksi, pesäselvittäjä joutuisi hakemaan määräaikaan pidennystä tuomioistuimelta.

Meilläkään ei ole tuntematonta, että pesäselvitys tai perinnönjako kestävät kovin pitkään. Tähän voi toisinaan olla syynä toimitusmiehen muiden työtehtävien lukuisuus, jolloin pesäselvitystä tai perinnönjakoa ei saada loppuun tehtävän laatuun nähden kohtuullisena pidettävässä ajassa. Sen vuoksi olisi perusteltua, että määräykseen voitaisiin hakijan vaatimuksesta liittää ohjeellinen määräaika. Määräajan asettamista pesäselvitykselle tai perinnönjaolle olisi voitava hakea myös sen jälkeen, kun pesäselvittäjä tai -jakaja on määrätty.

Lakiin ei tarvittane säännöstä määräajan pituudesta. Pesän selvittämiseksi tai jakamiseksi tarvittavat tehtävät vaihtelevat suuresti tapauksesta riippuen, jolloin on parempi, että määräaika asetetaan aina päätöksessä ja että tuomioistuimella on valta harkita sen pituus.

Vaikea kysymys on, mikä olisi seuraus määräajan ylittämisestä. Se, että määräajan pidennystä jouduttaisiin hakemaan tuomioistuimelta, saattaisi tehokkaasti estää määräajan ylityksiä. Toisaalta määräajan ylittyessä tuomioistuimella ei käytännössä useinkaan olisi muuta mahdollisuutta kuin myöntää Isäaika. Näin olisi silloinkin, kun hakija ei tyydyttävästi kykene perustelevaan sitä, miksi alkujaan asetettu määräaika ei riittänyt. Toimitusmiehen vaihtaminen näet todennäköisesti pidentäisi toimituksen kestoa entisestään. Tuomioistuinten ajankäytön tehokkuuden kannalta uuden asiaryhmän luominen saattaisi siten olla ongelmallista.

Mahdollinen välittävä ratkaisu saattaisi olla, että tuomioistuin asettaisi hakemuksesta määräajan, johon ei kuitenkaan liittyisi uhkaa määräyksen raukeamisesta ilman määräajan pidentämistä, vaan jonka ylittämisestä seuraisi toimitusmiehelle velvollisuus tehdä lyhyessä määräajassa osakkaille tili toimenpiteistään ja syistä, joiden vuoksi määräaika on osoittautunut riittämättömäksi. Tili muodostaisi pohjan, jonka nojalla osakkaat voisivat päättää, onko syytä hakea asianomaisen vapauttamista tehtävästään tai vahingonkorvausta. Saatuaan tilin osakkaat voisivat pyytää myös uuden määräajan asettamista.

5.2. Omaisuuden myyntivaltuutusta koskevien toimenpiteiden keventäminen

PK 19:14:n mukaan pesäselvittäjä tarvitsee kiinteän tai siihen rinnastuvan omaisuuden luovuttamiseen kaikkien osakkaiden suostumuksen tai, jos tätä ei voida

saada, tuomioistuimen luvan. Pesänjakaja tarvitsee vastaavan luvan siitä riippumatta, millaisesta omaisuudesta on kysymys. Lupa voidaan viimeksi mainitussa tapauksessa myöntää, jollei jakoa saada omaisuutta luovuttamatta toimitetuksi.

Ruotsin selvitysmiehen ehdotuksessa (SOU 1998:110 s. 41) ehdotetaan menettelyn kääntämistä siten, että myyntiä vastustavan olisi pantava vireille hakemus myynnin estämiseksi. Järjestelmä toimisi siten, että toimitusmies tekisi päätöksen omaisuuden myymisestä ja tiedottaisi siitä osakkaille. Osakas, joka haluaa estää myymisen, voisi neljän viikon kuluessa panna vireille hakemuksen tuomioistuimessa.

Tällainen säännös vähentäisi otaksuttavasti tilanteita, joissa pesänselvitys tai jako jää odottamaan sitä, että tuomioistuin tekee ratkaisun luvan myöntämisestä koskevassa asiassa. Myyntilupaa ei tarvitsisi hakea tuomioistuimelta pelkästään siksi, että osakas kieltäytyy antamasta suostumustaan, vaan osakas joutuisi harkitsemaan, onko myymisen estämiselle sellaiset objektiiviset perusteet, että ne voisivat tulla hyväksytyiksi tuomioistuimessa. Näin pesänselvityksen ja –jaon toimittaminen jouduttuisi ilman, että osakas menettäisi oikeusturvakeinon omaisuuden aiheutonta luovuttamista vastaan. Sen vuoksi olisi perusteita se toteuttaa.

5.3. Pesänjakajan valtuuksien lisääminen

5.3.1. Tiedonsaanti

Pesänjakajalla ei nykyisin ole kelpoisuutta hankkia itse tietoa, jonka avulla hän voisi varmistua jaon pohjana olevien varallisuustietojen oikeellisuudesta ja täydellisyydestä. Ongelma koskee erityisesti ositusta toimittamaan määrättyä pesänjakajaa. Kun pesänjakajalla ei ole mahdollisuutta hankkia tietoja esimerkiksi osapuolten tuloista ja pankkitileistä, joudutaan puolison ollessa haluton tietojen antamiseen turvautumaan todistustaakkasääntöihin. Näin ei ole luotettavia takeita siitä, että ratkaisu, johon päädytään, olisi aineellisesti oikea.

Kun jaettavana on kuolinpesä, edellä kuvattuja ongelmia ei synny. Jos epäillään esimerkiksi omaisuuden salaamista, pesään voidaan aina määrätä pesänselvittäjä, jolla asemansa puolesta on oikeus saada tieto kaikista pesän varallisuusasemaan vaikuttavista seikoista. Silti voisi olla perusteltua, että myös pesänjakajalla olisi oikeus omatoimisesti hankkia pesää koskevia tietoja. Näin nopeutetaan jakojen toimittamista ja lisätään edellytyksiä aineellisesti oikeaan lopputulokseen pääsemiseksi.

Asian lakitekkniseksi toteuttamiseksi voidaan harkita kahta menettelytapaa: 1) pesänjakajalle annetaan suoraan laissa oikeus saada tieto toimituksen osapuolena olevan varoista ja veloista tai muista vastuista siltä osin kuin ne vaikuttavat jaon toimittamiseen; tai (2) pesänjakajalle annettaisiin tämä oikeus tuomioistuimen päätöksessä sikäli kuin hakija sitä vaatii ja tuomioistuin harkitsee tarpeelliseksi.

5.3.2. Jakovaltuuksien monipuolistaminen ja tehostaminen

Nykyiset normit ja niiden epäkohdat

Perinnönjako voidaan jakaa menettelyllisesti laskennalliseen ja reaaliseen vaiheeseen. Laskennallisessa vaiheessa määritetään kunkin jako-osakkaan arvomääräinen (euromääräinen) perintöosan suuruus; reaalisessa vaiheessa määritetään, millaisena omaisuutena osakas saa osuutensa. Jakovaltuuksien määrittelyssä on kysymys reaalisen vaiheen ongelmista. Kysymys on siitä, millaisena omaisuutena osakkaalla on oikeus saada osuutensa – esimerkiksi onko hän oikeutettu saamaan osansa jäämistöön kuuluvasta omaisuudesta vai rahana, tai millä perusteella osakas on oikeutettu saamaan yksin tietyn jäämistöesineen muiden vastustuksesta huolimatta.

Jakovaltuuksia koskeva perussäännöstö on nykyään PK 23:8:ssä. Maatilojen jakoa silloin, kun kyse on tilanpidon jatkamisesta, koskee laaja ja monimutkainen PK 25 luku. Laajasti ottaen jakovaltuuksiin voidaan lukea PK 7:5.2:ssa säädelty testamentin saajan oikeus suorittaa lakiosa rahana ja myös PK 3 luvun mukainen elonjääneen puolison oikeus saada käyttöönsä puolisoiden asunto-omaisuus, silloin kun tämä oikeus toteutetaan jaossa eikä osituksessa. Tässä otetaan tarkastelun kohteeksi ainoastaan PK 23:8:n yleiset jakovaltuussäännökset.

PK 23:8 sisältää kolme jakovaihtoehtoa:

- (I) esineellinen tasajako: kunkin osakkaan tulee saada osa kaikenlaatuises-ta omaisuudesta; tätä on sanottu pääsäännöksi;
- (II) omaisuus, jota ei voida oikeudellisista tai tosiasiallisista syistä jakaa, tulee panna samaan osaan;
- (III) viime kädessä jokin pesän omaisuus tai määräomaisuus tulee myydä, jos jakoa ei muuten saada toimitetuksi.

Säännöstö on siis kolmiportainen: esineellinen tasajako, samaan osaan jakaminen ja myyminen. Portaat on ymmärretty toistensa poissulkeviksi: jos alemman portaan keino soveltuu, ylemmän portaan keinoa ei voida käyttää. Säännöstön ongelmaksi on tullut se, että sitä on sovellettu melko jäykästi. Ensiksikin omaisuuslajeittain tehtävä, käytännössä esineellinen tasajako on nähty sillä tavalla hallitsevana pääsääntönä, että muille portaille on nähty olevan vain vähän käyttöä. Kaikkein vähimmälle käytölle on jäänyt toinen porras, omaisuuden paneminen samaan osaan. Se on lisäksi ymmärretty sillä tavoin ahtaasti, ettei sen ole katsottu sallivan omaisuuden lunastamista. Oikeuskirjallisuudessa esitetty tulkintaohje, jonka mukaan samaan osaan jakaminen tarkoittaa lunastuksen sallimista²⁹, ei ole lyönyt läpi sen enempää toimitus- kuin oikeuskäytännössäkään. Myös myyntiluvan antamisen edellytykset on pidetty tiukalla.

²⁹ Ks. *Saarenpää: Tasajaon periaate* (1980) s. 447.

Yleisimmin käytetty ensimmäisen portaan sääntö lähtee siitä, että osakkaalla on oikeus saada osa kaikenlaatuisesta omaisuudesta. Säännöksessä ei ole määritelty sitä, miten omaisuuden samanlaatuisuus olisi arvioitava. Tarkoituksenmukaista olisi ymmärtää asia niin, että samanlaatuisuutta ei arvioida tarkoin ja monimuotoisin kriteerein, vaan kysymys on lähinnä kiinteän omaisuuden, arvopapereiden, rahavarojen ja irtaimen tavaran erottamisesta toisistaan. Käytännössä tasajako on kuitenkin usein ymmärretty vastoin samamuotoa esineelliseksi tasajaoksi eikä omaisuuslajeittain tapahtuvaksi. Tämä antaa runsaasti mahdollisuuksia osakkaalle, jonka päätavoite on tehdä kiusaa toiselle osakkaalle.³⁰

Siitä, että tasajako on ymmärretty esineelliseksi ja muut vaihtoehdot poikkeusluonteisiksi, on seurannut jakoja, joissa omaisuuskokonaisuudet ovat pirstoutuneet joko toimimattomien murto-osaisten yhteisösuhteiden purkamisen kautta tai suoraan. Omaisuuden rationaalinen käyttö ja taloudellinen tarkoituksenmukaisuus ovat tällöin joutuneet syrjäytymään.

Nykyisten säännösten muotoutumisen syistä

Uuden järjestelmän kehittelyn taustaksi on perusteltua hahmotella niitä syitä, jotka ovat aiheuttaneet nykyjärjestelmän synnyn. Esineellisen tasajaon pääajatus voidaan hyvin ymmärtää maatalousyhteiskunnan näkökulmasta. Kun jaettavana oli suurehko maatalouskiinteistö, tasajaolla pyrittiin siihen, että osakkaille luodaan tasavertaiset elämisen mahdollisuudet. Perusoletuksena oli jaettavan omaisuuden käyttötarkoituksen pysyvyys ja kaikkien muodostettavien jako-osuuksien samankaltaisuus.³¹ Elinkelpoisesta tilasta muodostettiin uusia elinkelpoisia tiloja. Selvänä pidettiin, että tärkein kysymys maan jakamisesta kuului kiinteistötoimintukseen eli halkomiseen. Halkominen vaatii kuitenkin osakkaiden jako-osuuksien, toisin sanoen jakoperusteen vahvistamista. Työnjakokysymys perinnönjaon ja kiinteistönmuodostuksen kesken ratkaistiin nykyisessä perintökaressa siten, että perintöosuusien, jakoperusteen, vahvistaminen kuuluu perinnönjakoon, samoin muun omaisuuden kuin kiinteistöjen jakaminen.

Tällaisessa hahmotuksessa perinnönjako on olennaisesti *halkomisen uloke*: sen esivaihe ja siitä poisjätettyjen sivukysymysten ratkaisuelin. Sellainen omaisuus, joka ei voinut olla halkomisen kohteena, jaettiin perinnönjaossa samalla mallilla kuin kiinteistöt myöhemmässä halkomisessa. Tämä ajattelu selittää luontevasti sen, miksi kiinteistöjen määräosainen eli murto-osainen jako on saanut niin hallitsevan aseman. Kun tavoitteena oli halkomisen jakoperusteen vahvistaminen, perinnönjaossa ei pitänyt pidemmälle edetä. Kiinteistöjen jakaminen jaossa määrä-

³⁰ Ääriesimerkiksi voidaan ottaa kolmen ruoka-astiaston jakamisen kolmen perillisen kesken: kullekin pitää antaa kustakin astiastosta neljä lautasta. Tämä antaa kiusantekijälle runsaat mahdollisuudet: ”Itse en tee yhdelläkään astiastolla yhtään mitään. Sisar tarvitsisi kokonaisen astiaston, mutta sitä onnen täyttymystä en hänelle suo.”

³¹ Ks. *Mattila-Heinonen*: Kokonaisarviointi halkomistoimituksessa. Maanmittauslaitos, kiinteistö-tietokeskus (1995) s. 6.

aloittain tai niiden lunastaminen taikka myyminen sopi huonosti perinnäiseen jyvityshalkomismalliin.

Tällainen ajattelu ei liene koskaan ollut kovin realistinen edes maatalousyhteiskunnissa. Ja kysyä voi, miksi se on omaksuttu myös kun kyse on muunlaisesta omaisuudesta kuin maataloista.

Jakovaltuuksien kehittäminen

Vuoden 1995 kiinteistönmuodostamislain (554/1995) aikana jyvityshalkominen on menettänyt asemansa kokonaisarvohalkomisen tieltä. Tämä uusi menetelmä on mahdollistanut entistä mielekkäämpien tilojen muodostaminen. Uusi menetelmä ei pakota enää siihen, että maapohja pitää jakaa periaatteella jokaiselle kaikkea, vaan nyt on mahdollista muodostaa halottavasta kiinteistöstä erilaisia uusia kiinteistöjä. Esimerkiksi voidaan menetellä niin, että yhdelle annetaan metsät, yhdelle rakennukset tontteineen, yhdelle pellot ja yhdelle rannat. Halkomisessa on myönnetty, että jakamalla ei voida monistaa jaettavaa tilaa samanlaisiksi tiloiksi, vaan jakamalla syntyy uusia *erilaisia* yksiköitä kuin jaettava aikanaan oli.

Tämä kehitys antaa aiheen kysyä, miksi perinnönjaossakaan olisi tarpeen seurata vanhaa halkomisen mallia. Eikö perinnönjaossakin voitaisi lähteä sellaisesta pääsäännöstä, että taloudelliset järkevät kokonaisuudet tulisi säilyttää tai: jaossa ei saisi vastoin kaikkien osakkaiden suostumusta pirstoa taloudellisesti järkeviä kokonaisuuksia.

Kehitettäessä jakovaltuuksia voidaan hahmottaa ainakin kaksi toimintalinjaa. Ensiksi voidaan ajatella kehittää säännöksiä nykyisen PK 23:8:n pohjalta. Tämä tarkoittaisi, että säännöksen rakenne olisi entinen – portaittainen – mutta että lakiin otettavia jakovaltuuksia monipuolistettaisiin ja järkevöitettäisiin. Toinen vaihtoehto voisi olla se, että lakiin otettaisiin Norjan mallin mukainen omaisuuden realisoinnin pääsääntö, jota täydennettäisiin joillakin poikkeussäännöillä.

(a) Jakovaltuuksien monipuolistamismalli

Voidaan kysyä, tarvitaanko uudessa laissa lainkaan periaatetta, jonka mukaan jokaiselle on annettava osuus kaikenlaatuudesta omaisuudesta. Periaatteen ongelmana on, että se saattaa hävittää taloudellisia arvoja tai ainakin estää sen, että kukin osakas saa pesästä tarpeisiinsa nähden mahdollisimman sopivaa omaisuutta. Kenties olisi lähdettävä siitä, että perintöoikeus tarkoittaa ainoastaan oikeutta saada osuuttaan vastaava arvomäärä jäämistöstä?

Toisaalta ihmisten oikeustajua vastannee edelleen se, että perintöoikeudella on lähtökohtaisesti myös esineellinen sisältö. Vaikka esinekohtaisuuden käytännöllinen merkitys on vähentynyt sen vuoksi, että käytännöllisesti katsoen kaikkea voidaan ostaa markkinoilta, perimykseen liittyy myös tunnekysymyksiä. Esimerkiksi maatilain maihin tai sukuyrityksen osakkeisiin voi liittyä huomattavia tunnearvoja ja niihin kohdistuvia perusteltujakin odotuksia. Näitä odotuksia ja samalla jaon

lopputuloksen ennustettavuutta on tarpeen edelleen suojata edellyttäen, ettei näin tuhota taloudellisia arvoja. Ennustettavuuden säilyttämisellä voi olla merkitystä myös pesänjakajajärjestelmän yleisen käyttökelpoisuuden kannalta. Osakkaan voisi olla vaikea turvautua pesänjakajaan, jos hän ei lainkaan voisi ennakoita esineellisen jaon tulosta.

Työryhmä katsoo sen vuoksi, että laissa tarvitaan edelleen esineellistä jakoa koskeva normi. Lähtökohdaksi voitaisiin edelleen ottaa se, että kullakin osakkaalla on oikeus saada osuus kaikenlaatuisesta omaisuudesta.

Omaisuuksien samanlaatuisuus olisi ymmärrettävä karkeaan luokitukseseen perustavaksi käsitteeksi. Sen ei tulisi katsoa tarkoittavan esinekohtaista tasajakoa esimerkiksi sitä, että tietty kiinteistö olisi välttämättä jaettava osakkaiden kesken. Samanlaatuisuuden kriteerin täyttäisi myös se, että jokainen saisi ylipäänsä kiinteää omaisuutta.

Siinä tapauksessa, että kiinteistön jakaminen on perusteltua, ei tulisi nykyisin tavoin (KKO 1990:137) edellyttää murto-osaista jakoa, vaan myös määrääloittaiset jaot asiantuntijoiden apuun tukeutuen pitäisi sallia. Kiinteistö voitaisiin jaossa sovellettavan pääsäännön nojalla jakaa esimerkiksi siten, että A saa asunnon ja pihapiirin, B rannat ja C metsämaat. Jos kiinteistö jaetaan murto-osin, jakajalla tulisi olla mahdollisuus määrätä kiinteistön hallinnan jakamisesta.

Pääsäännöstä, jonka mukaan kullekin annetaan osuus kaikenlaatuisesta omaisuudesta, tulisi voida nykyistä helpommin poiketa, jos omaisuutta ei näin voida sopivasti jakaa tai jos tällainen jako johtaa taloudellisesti epätarkoituksenmukaiseen tulokseen.

Poikkeaminen pääsäännöstä tarkoittaisi tällöin sitä, että joku tai jotkut omaisuusesineet voitaisiin panna ”samaan osaan”. Tämä tarkoittaisi esimerkiksi sitä, että asunto-osakkeet annettaisiin A:lle, kiinteistö B:lle ja sijoitusomaisuus C:lle. Samalla tavoin kuin nykyäänkin osakkaat voisivat luonnollisesti sopia siitä, kuka mitään saa. Jos asiasta ei sovita ja useat osakkaat haluavat saman omaisuusobjektin itselleen, asia ratkaistaisiin arvioimalla, millaiset perusteet kullakin on vaatimukselleen. Asunnon osalta merkityksellisiä olisivat ensisijassa asunnon tarve ja toissijaisesti tunneperusteet. Kiinteistön ja yrityksen osalta merkityksellisiä olisivat elinkeinolliset perusteet. Tässä yhteydessä pesänjakaja voisi myös hyväksyä vaatimuksen *lunastaa* jokin omaisuusesine pesästä pesän ulkopuolisista varoista maksettavaa korvausta vastaan. Jos pesänjakaja katsoo, että omaisuuden saamiselle esitetyt perusteet ovat yhtä hyvät, asian ratkaisisi arpa.

Jos jakoa ei näin saataisi toimitetuksi, mahdollisuus myydä omaisuus säilyisi nykyiseen tapaan viimesijaisena keinona. Tämä keino tulisi käytettäväksi esimerkiksi silloin, kun pesän pääasiallinen omaisuus on asunto-osake tai sellainen kiinteistö, jota ei voida tarkoituksenmukaisesti jakaa, eikä kukaan osakkaista tarjoudu lunastamaan sitä.

Asuntoirtaimiston ja muun kuolinpesässä olevan irtaimen omaisuuden osalta olisi harkittava sitä, että pesänjakaja voisi päättää, jos osakkaat eivät sovi sen jakotavasta, että jako toimitetaan osakkaiden kesken pidettävällä huutokaupalla.

(b) Omaisuuden myyntiin perustuva malli

Norjalaisen järjestelmän mukaan pesän omaisuus myydään, jos yksikin osakas sitä vaatii (Skifteloven 61 §). Osakkaalla on siis ehdoton oikeus saada osansa ensisijassa rahana. Norjalaista mallia noudattaen jakajalla olisi erityisin syin oikeus rajoittaa myyntiin osallistuvia siten, että ostajina voisivat tulla kyseeseen ainoastaan osakkaat.

Oikeudesta saada jäämistö myydyksi voitaisiin poiketa ainoastaan niissä tapauksissa, joissa osakkaalla olisi erityisiä perusteita saada jokin jäämistöomaisuus osalleen eikä painavia vastaan puhuvia seikkoja olisi käsillä.

Tässä mallissa olisi siis kaksi jakokeinoa: ensisijaisena myynti ja toissijaisena osakkaan lunastusoikeus. Tällainen järjestelmä olisi omiaan nopeuttamaan itse toimituksia ja houkuttelemaan osakkaat sopimuksiin. Spekulointi ja kaupankäynti vähenisi olennaisesti, kun myynti ulkopuolisille olisi ensisijainen vaihtoehto. Toisaalta ei voida kieltää sitä, että järjestelmä saattaisi johtaa omaisuuden myymiseen silloinkin, kun enemmistö osakkaista haluaisi esimerkiksi tunnesyistä säilyttää omaisuuden itsellään. Viimeksi mainituilla olisi luonnollisesti mahdollisuus ostaa omaisuus itselleen edellyttäen luonnollisesti, että heillä olisi siihen varaa.

6. Perinnönjaon moiteajan lyhentäminen

Perinnönjaon moiteaika on nykyisin kuusi kuukautta jaon toimittamisesta. Moiteaika on tarpeettoman pitkä ja viivyyttää pesän varojen luovuttamista osakkaille. Varoja ei näet voida luovuttaa ennen kuin perinnönjako on tullut lainvoimaiseksi tai kaikki osakkaat ovat hyväksyneet sen. Olisi siis harkittava moiteajan lyhentämistä. Moiteajan tulisi kuitenkin olla riittävän pitkä, jotta osakas voi asiantuntijaa mahdollisesti apuna käyttäen rauhassa harkita, onko moitekannetta syytä nostaa. Ajan lyhentäminen niin lyhyeksi, että se vastaisi muutoksenhakua käräjäoikeudesta hovioikeuteen, ei sen vuoksi voitane ajatella. Vaikka pesänjakajan menettely onkin käytännössä lähentynyt tuomioistuinprosessia, moitteen mahdollinen kohde ei ainakaan kaikissa tapauksissa kirkastu pesänjakomenettelyssä sillä tavoin, että moiteharkinta olisi nopeasti tehtävissä. Moitteen kohteeksihan voi valikoitua sellaisiakin kysymyksiä, joista ei pesänjakovaiheessa ole nimenomaisesti riideltä. Näistä syistä on perusteltua, että moiteaika lyhennetään puoleen nykyisestä, toisin sanoen kolmeen kuukauteen.

Kun moiteaikaa lyhennetään, sen tulisi olla myös tosiasiallisesti koko pituudeltaan moittijan käytettävissä. Sen vuoksi ei voida pitää asianmukaisena, että moiteaika nykyiseen tapaan alkaisi jo osituksen toimittamisesta. Erityisesti niissä tapauksissa, joissa on sovittu, että pesänjakaja voi toimittaa jaon loppuun osapuolten läsnä olematta, voi käydä niin, että osa moiteajasta kuluu osakkaan tietämättä. Olisi harkittava sitä mahdollisuutta, että moiteaika alkaisi joko siitä, kun perillinen on ilmoittaa vastaanottaneensa jakokirjan tai että moiteaika alkaisi tietyn ajan, esi-

merkiksi seitsemän päivän, kuluttua siitä, kun jakokirja on lähetetty osakkaan pesänjakajalle ilmoittamaan osoitteeseen.

7. Pesänjakajan palkkio

Pesänjakajalla on oikeus saada pesän varoista pesän laatuun ja laajuuteen sekä tekemäänsä työhön nähden kohtuullinen palkkio (PK 23:4.4). Säännös ei ota huomioon tilanteita, joissa ei ole pesää. Tällaisia ovat tapaukset, joissa pesänjakajan toimitettavana on ositus. Olisi pohdittava, onko tarpeen, että oikeudesta palkkioon säädetään laissa, vai jätetäänkö asia korkeimman oikeuden sinänsä perustellun käytännön varaan (KKO 1985 II 88; KKO 1992:47; KKO 1984 II 111; KKO 2004:1). Olisi myös pohdittava sitä, voitaisiinko pesänjakaja oikeuttaa määräämään siitä, missä suhteessa osakkaat ovat keskenään vastuussa pesänjakajan palkkiosta. Osakas, jonka menettelystä tai laiminlyönnistä on aiheutunut tarpeettomasti pesälle kuluja tai tarpeetonta lisätyötä, voitaisiin tällöin velvoittaa vastaamaan suuremmasta kuin jako-osuutensa osoittamasta osasta pesänjakajan palkkiota. Ruotsin aviokaaren 17 luvun 7 §:ssä on näille näkökohdille perustuva palkkiosäännös.

8. Pesänselvittäjän palkkio

Pesänselvittäjän palkkiosta säädetään PK 19:20:ssä. Säännöksessä ei ole mitään siitä, milloin pesänselvittäjä voi ottaa palkkionsa. Tämä on joskus aiheuttanut riitaisuuksia pesänselvittäjän ja pesän osakkaiden kesken. Tapauksissa, joissa pesänselvitys kestää kauan, ei voida pitää asianmukaisena sitä, että palkkio olisi määrätävissä vasta lopputilityksen yhteydessä. Olisi harkittava sitä, että pesänselvittäjälle, jonka tehtävä kestää yli vuoden, asetettaisiin velvollisuus antaa hallinnostaan osakkaille vuositili. Vuositilin yhteydessä pesänselvittäjä voisi ilmoittaa palkkionsa tilivuoden toimistaan ja periä sen. Ei liene tarkoituksenmukaista, että vuositiliin liitettäisiin erityinen moitemenettely, vaan kysymyksessä olisi asiakirja, jonka avulla osakkaat voivat valvoa pesänselvityksen etenemistä. Palkkion suuruutta koskevat erimielisyydet ratkaistaisiin pesänselvityksen päätyttyä pesänselvittäjän hallintoa koskevan kanteen yhteydessä.

Myös pesänselvittäjän palkkion osalta olisi harkittava sitä, että pesänselvittäjä voisi määrätä osakkaiden keskinäisen vastuun palkkiosta jakautumaan toisin kuin osakkaiden jako-osuuksien osoittamassa suhteessa. Tämä olisi perusteltua silloin, kun osakas on toiminnallaan aiheuttanut pesänselvittäjälle tarpeetonta lisätyötä.

9. Pesänselvittäjän hallintoa koskevan kanteen nostamisaika

PK 19:20.2:n mukaan pesänselvittäjän hallintoa koskevaan kanteeseen on sovellettava, ”mitä kanteesta toimitsijaa vastaan on säädetty”. Säännöksellä viitattaneen KK 18:9:ssä olleeseen säännökseen, jonka mukaan kanne asiamiehen toimituksesta oli yleensä nostettava vuoden kuluessa siitä, kun asiamies tai hänen perillisensä

ovat tehneet päätöstilin. Velan vanhentumista koskevan uudistuksen yhteydessä po. kauppakaaren säännös on kumottu. Moitekanteen nostamiselle ei siten enää ole asetettu kanneaikaa, vaan noudatetaan velan vanhentumisesta annettuja uusia säännöksiä. Velan vanhentumisesta annetun lain 7.1 §:n 2 kohdan mukaan vahingonkorvauksen vanhentumisaika alkaa kulua siitä, kun toimeksisaaja on tehnyt tilityksen. Velka vanhentuu kolmen vuoden kuluttua tästä, jos vahingonkorvauksen peruste käy ilmi tilityksen tiedoista. Vanhentuminen voidaan kuitenkin katkaista mm. muistuttamalla velallista velasta.

Olisi pohdittava, onko oikeustilan muuttuminen ollut perusteltua. Muutoksen hyväksymisen puolesta voidaan esittää, että vanhentumissääntely on uuden lain myötä muuttunut yhtenäiseksi kaikissa toimeksiantosuhteissa. Toisaalta näin luotiin uusia ongelmia. Kun vanhentuminen voidaan rajattomasti katkaista, pesän osakas tai muu taho, jonka oikeus on pesänselvityksestä riippuva, voi pitkäänkin olla ottamatta kantaa siihen, onko pesänselvittäjän toimista aiheutta vahingonkorvausvaatimus. Pesänselvittäjällä ei sitä vastoin ole keinoa vapautua vaa-teenalaisuudesta. Oikeussuhteiden joutuisan selvittämisen kannalta olisi perusteltua, että saataisiin nopeasti selvyys siitä, tullaanko pesänselvittäjän toiminnan perusteella esittämään korvausvaatimuksia.

LIITE

PERINTÖKAAREN UUDISTUSHANKE OTAKANTAA.FI:SSÄ 12.3. – 2.4.2004

Oikeusministeriö käynnisti valtionhallinnon kansalaisfoorumissa www.otakantaa.fi kaikille avoimen keskustelun, joka käynnistyi 11.3.2004 ja jatkui 2.4.2004 saakka. Seuraavassa esitetään oikeusministeriön laatima keskustelunavaus ja pääasiallisten mielipiteiden jakaumat. Kunkin mielipideryhmän osalta esitetään myös muutamin esimerkein, millaisia vastaukset olivat. Vastauksia on keveästi toimitettu niiden asiasisältöön kajoamatta.

1. KESKUSTELUNAVAUS

MITEN PERINNÖNJAKOA KOSKEVIA SÄÄNNÖKSIÄ TULISI MUUTTA?

Oikeusministeriön työryhmä selvittää parhaillaan perintökaaren uudistamista. Perintökaari on laki, joka sisältää perimystä ja perinnönjakoa koskevat säännökset.

Perintökaari tuli voimaan vuonna 1966, mutta lain valmistelu tapahtui pääosin jo 1930-luvulla. Laki suunniteltiin yhteiskuntaan, joka elinkeino- ja väestörakenteeltaan poikkesi olennaisesti nykyajan Suomesta. Siksi nyt pyritäänkin selvittämään, miltä osin säännökset ovat vanhentuneet, ja onko syntynyt tarpeita, joihin nykyinen lainsäädäntö ei vastaa.

Selvitettävä kysymys on muun muassa se, olisiko lesken asemaa perimysjärjestyksessä parannettava. Nykyisten säännösten mukaan leski sijoittuu perimysjärjestyksessä vainajan lasten jälkeen. Jos vainajalta jäi lapsia, leski saa nykyisin käyttöoikeuden puolisoiden asuntoon ja asuntoirtoimistoon.

Lainsäädännössä tulisi myös ottaa nykyistä paremmin huomioon perhesuhteiden monimuotoistuminen. Esimerkiksi avoliitossa toinen osapuoli voi joutua kumppaninsa kuoltua taloudellisesti vaikeaan asemaan. On tarpeen selvittää, miten avopuolisoiden tai muiden vainajasta taloudellisesti riippuvaisten läheisten asemaa voitaisiin kohentaa.

Samoin tulee selvittää, onko lakiosasäännösten nykyistä ankaruutta tarpeen lieventää. Lakiosa turvaa sen, että mahdollisesta testamentista huolimatta jokainen vainajan lapsista saa perintönä vähintään puolet perintöosuudestaan. Lakiosaperillinen ei nykyisin kuitenkaan yleensä ole alaikäinen, eikä perintövarallisuudella muutenkaan ole samanlaista merkitystä toimeentulon kannalta kuin aikaisemmin.

Eduskunta on lisäksi edellyttänyt, että yritysten ja maatalojen sukupolvenvaihdoksen edistämiseksi luovutaan perintösopimusten kiellosta. Työryhmä selvittää myös tämän uudistuksen toteuttamismahdollisuudet.

TYÖRYHMÄN ALUSTAVAT LINJAUKSET

Perintökaarityöryhmä järjesti 4.3. seminaarin, jossa se esitteli alustavia näkemyksiään ja linjauksiaan perintökaaren muutostarpeista. Työryhmän on määrä näihin linjauksiin saamansa palautteen pohjalta laatia toukokuun loppuun mennessä ehdotus kysymyksistä, joka kaipaavat uudistamista, ja ehdotus uudistuksen yleisistä linjauksista.

KANSALAIKESKUSTELU

Perintökaari on koko kansaa koskettavaa lainsäädäntöä. Siksi uudistuksessa on erityisesti pyrittävä siihen, että säännökset ovat selkeitä ja asiaan perehtymätönkin saa oikean kuvan toimintamahdollisuuksistaan. Työryhmä haluaakin herättää yleistä keskustelua perintökaaren uudistamiseen liittyvistä kysymyksistä. Kansalaisilla on otakantaa-foorumilla nyt mahdollisuus kertoa näkemyksistään ja ehdotuksistaan ja evästä työryhmää.

Keskustelua toivotaan erityisesti seuraavista aiheista ja kysymyksistä:

Eloonjääneen puolison asema

- Olisiko lesken asemaa parannettava tai selvennettävä tilanteissa, joissa perittävältä jäi rintaperillinen tai –perillisiä?
- Tulisiko leskelle esimerkiksi antaa nykyistä suurempi määräysvalta puolisoiden asuntoon ja asuntoirtaimistoon esimerkiksi niin, että leski määräisi asunnosta omistajan tavoin mutta rintaperilliset saisivat osuutensa jälkiperintönä lesken kuoltua?

Perittävän avopuolison ja siihen rinnastuvan henkilön asema

- Tulisiko perintölainsäädännön keinoin pehmentää muutosta, jonka avopuoliso kohtaa kumppaninsa kuollessa?
- Tulisiko avopuolisolle tai avopuolisoon rinnastuvalle henkilölle antaa perintöoikeus kumppaninsa jälkeen?
- Tulisiko kumppanin yllättävä kuolema ottaa huomioon lainsäädännössä esimerkiksi niin, että hänellä olisi mahdollisuus saada avustusta kuolinpesän varoista ennen perillisten osuuksia?

Lakiosa

- Tulisiko rintaperilliselle tulevan lakiosan osuutta supistaa, erityisesti silloin kun rintaperillinen on jo aikuisiässä?
- Tulisiko perittävällä olla oikeus antaa lahjoja esimerkiksi lapsilleen ilman että lahjoitukset otetaan perittävän kuoltua huomioon laskettaessa lasten lakiosia?

Testamentti

- Tulisiko testamentin tekoa koskevia säännöksiä helpottaa tai yksinkertaistaa vai tulisiko testamentin tekemistä vaikeuttaa, jotta estettäisiin testamentin tekijään kohdistuvaa taivuttelua?
- Tulisiko testamentit voida rekisteröidä?

Perintösopimukset

- Perintösopimukselle tarkoitetaan sopimusta, jolla määrätään elossa olevan henkilön jäämistöstä. Tulisiko tällaisen sopimuksen tekoa helpottaa esimerkiksi elinkeinonharjoittamiseen liittyvissä sukupolvenvaihdoksissa?

Pesänselvitys ja perinnönjako

- Joissakin tapauksissa kuolinpesän selvityksestä huolehtii käräjäoikeuden määräämä pesänselvittäjä ja perinnönjaon toimittamisesta vastaa pesänjakaja. Tulisiko näiden toimitusmiesten valtuuksia jotenkin laajentaa?

2. Keskustelussa esitetyt mielipiteet

Puheenvuoroja koko keskustelussa oli yhteensä **338**; näissä esitettiin kommentteja seuraavasti:

- uniikkikommentteja **318**
- keskustelua ylläpitäviä kysymyksiä, täsmennyksiä, huomautuksia jne. **82**
- asian ohi **46**

3. Esille tulleet teemat ja niiden esiintymiskerrat puheenvuoroissa

Lakiosa

- **lakiosaan ei syytä kajota; lasten oltava perinnönjaossa tasa-arvoisia, myös siksi että he eivät ole esim. mahdollisiin eroihin syypäitä – 103**
 - Jos lakiosa poistettaisiin, ensimmäisinä kärsisivät lapset, jotka eivät ole asuneet vainajan kanssa esimerkiksi avioeron takia. Tämä on tasa-arvo-ongelma.
 - Vanhemmilla on velvollisuuksia lapsiaan kohtaan. Yksi velvollisuus on huolehtia jälkeläisistään. Vaikka lapset olisivat jo viisikymppisiäkin vanhempansa kuollessa, tieto siitä, että vanhempi on antanut omaisuutensa jollekin muulle kuin omalle lapselleen, aiheuttaisi hylkäämisen tunteen ja suurta tuskaa. Jos lakiosa poistetaan, joissakin perheissä lapsia kohdellaan vielä enemmän eri tavalla kuin nykyisin.
 - Suomelle on ollut suureksi siunaukseksi, että pääomat ovat jakautuneet hankintoihin. Myös naiset saavat kiittää asemansa parantumisesta perintölainsäädäntöä. Jos jostakin perillisestä tehdään raharuhtinas ja toiset saavat tyytyä omiin voimiinsa, yhteiskunta joutuu kustantamaan enemmän köyhiksi jääneiden sukulaisten asunnon hankkimista.
 - Perintölainsäädäntö on osa identiteettiämme. Jos sitä ryhdytään muuttamaan takaisin keskiaikaiseen käytäntöön, jossa yksi lapsi peri kaiken, on sivistyksemme mennyttä. Lapsille pitää antaa samat mahdollisuudet niin yhteiskunnan kuin valtion taholta.

- Lakiosan poistaminen jättäisi hetkittäiselle mielipiteen muutokselle tai yksittäiselle riitautumiselle liian suuren painoarvon. Hetken mielijohteesta voitaisiin tehdä joku perinnöttömäksi. Nykyinen laki antaa riittävät mahdollisuudet antaa jollekin lapselle muita enemmän.
 - En olisi supistamassa lakiosaa ainakaan siinä määrin kuin OM kaavailee, mutta asia ei ole yksiselitteinen. Elämästäni kokonaan poissa pysyneen, viime kesänä kuolleen ”etäisan” poikana olen seurannut tätä debattia aika tarkkaan. Vaikka halusinkin tavalla tai toisella korvauksen lapsuuden menetyksistä, olisin luultavasti tuntenut kovin ristiriitaisia tunteita, jos ”isältä” olisi jäänyt kamalasti peritävää. Rahalla olisi totisesti käyttöä, mutta ummehtuneelta ja nihkeältä se olisi tuntunut.
- **”Maataloudessa pojille on aina haluttu antaa enin osa tai useimmiten koko omaisuus”; lakiosan poistaminen uhkaa tasa-arvoa maaseudulla – 7**
 - Lakiosan heikennysaikeissa on lopulta kyse yrityksestä parantaa vahvimman (yleensä vanhimman pojan) oikeuksia. Ei pidä paikkaansa, että lakiosasäännösten heikennys vaikuttaisi vanhempien haluun parantaa sairaan tai muuten heikkomman lapsen asemaa. Eihän näin tapahdu edes nykysäännösten mahdollistamissa rajoissa.
 - Maatiloilla on, kuten 100 vuotta sitten, intressi löytää tilalle jatkaja. Valitettavasti poikia arvostetaan yhä enemmän kuin tyttöjä. Se, että maatilat ovat perheyriytyksiä, tarkoittaa selkokielellä, että 9-19 -vuotiaat tekevät työtä vanhempiensa lukuun. Kun maatilat usein ovat taloudellisesti tiukoilla, teetetään lapsilla niin paljon kuin he jaksavat. Se on fyysistä työtä ilman nuoreen henkilöön muussa työssä sovellettavia työsuojelunormeja. Ei jaettava omaisuus ole yksin kuolleen viljelijän aikaansaamaa. Leskeä suojaa tasinko-oikeus. Lapsia on tähän asti jollakin tavoin suojannut lakiosaoikeus. Tyttöjä pitää suojella laissa. Muutoin taloudellisesti hankalaa muutosta tekevät maatalousperheet ratkaisivat perinnönjako-ongelmansa laittamalla työt maailmalle mahdollisimman pienellä rahalla.
 - **lakiosa ei vastaa nykyaikaa; näin laaja lakiosa ei kunnioita yksilön päätöksiä ja toiveita perinnön suhteen riittävästi, ja jättää vanhempansa hylänneille ’hulttiolapsille’ vaatimusoikeuden. Lakiosaa muutettava; samalla testamentin asemaa vahvistettava – 52**
 - On epärealistista kuvitella lakiosan poistamisen johtavan siihen, että lapset (n. 60-vuotiaat resukat) jäisivät osattomiksi perinnöstä. Perintöä jaettaisiin varmasti entiseen tapaan. Laki kuitenkin mahdollistaisi oman järjen käytön. Jos on hyvä syy menetellä yleisten tapojen vastaisesti, niin saa tehdä.
 - En hyväksy sitä, että aikuiset jälkeläiset laskevat asioitaan perinnön varaan. Hankkikoot itse oman omaisuutensa. Alaikäisellä lapsella tulisi kuitenkin olla oikeus lakiosaan. Se voi olla tärkeää lapsen elatuksen kannalta.
 - Jollei perinnönjättäjä ole kuollut tapaturmaisesti, niin perinnön saajan ikä on viidenkymmenen nurkilla. On vaikea pitää henkilöä enää lapsena siinä iässä, vaikka me kaikki olemmekin jonkun lapsia. Lakiosan puolustaminen luo mielikuvan 5-vuotiaasta pellavapäisestä tytöstä, mutta tilastot tukevat pikemminkin viisikymppistä kaljavatsaista ja kaljuuntuvaa miestä.
 - Tänäpäin on enää hyvin poikkeuksellista, että vanhempien omaisuutta kartutetaan lasten työllä. Päinvastoin vanhemmat osallistuvat usein lapsen koulutuskuluihin. Siksi ei ole enää moraalisesti perusteltua puuttua perinnön jakamiseen. Lapsilla

ei ole perinnössä kiinni omaa työpanosta eikä sitä kautta moraalista oikeutta vanhemman omaisuuteen.

- Lakiosat saa poistaa. Hoidin sairaan mieheni hautaan. Kuin tyhjästä pörähti perinnönjakoon kaksi poikaa mieheni edellisestä avioliitosta vaatimaan melkein silmätkin päästäni. Sairasta isää ei edes jaksettu käydä katsomassa saati osallistua hoitoon. Näitä tapauksia on maa väärällään.
- Lakiosa antaa mahdollisuuden kostaa vanhemman uudelle puolisolle ja ajaa hänet kodistaan. On vaikea kuvitella, että se olisi kuolleen tahto, saati oikeudenmukaista.

Perintöverotus

- **perintöverotusta tulee keventää ja tehdä joustavammaksi, koska omaisuudesta on sen omistaja eläessään maksanut jo veroa – 32**
- **Muita perintöverotusta koskevia**
 - Nykyisin pesä jätetään lesken elinajaksi usein jakamatta. Lapsi maksaa perintöveron, vaikka ei vielä saisikaan mitään. Jos vaatii osuuttaan tässä vaiheessa, leskeksi jäänyt vanhempi ei tahdo tätä sulattaa. Ei ole mukavaa maksaa perintöveroa omilla säästöillään tai ottaa siihen lainaa.
 - Sukulaistati on asunut ison osan elämästään kimpassa työkollegansa kanssa. Heillä ei ole parisuhdetta, mutta jääkaappi on kai ollut yhteinen alusta asti. Nyt on huolena se, kuinka toinen pärjää toisen menehtyessä. Heillä on tilava asunto arvostetulla alueella, joten perintöveroa on odotettavissa paljon. Pitääkö heidän rekisteröityä vanhojen ihmisten parisuhteeksi, jotta jälkeen jäävän loppuelämä ei ole perintöveron maksua.
 - Jako kolmeen perintöveroluokkaan on perusteltu. Kun lapset perivät vanhempansa, he saattavat olla itsekin osallistuneet varallisuuden keruuseen esim. perheyriyksessä tai siten, että he ovat lapsuusaikansa eläneet vaatimattomalla elintasolla, kun varallisuutta on kerrytetty. Perittäessä sisarukselta asia saattaa olla samoin. Kolmannen veroluokan kireys on myös hyvä. Miksi verottaa kevyesti etuutta, joka tulee läheisiiriin ulkopuolelta.
 - Omalla työllä saatuja tuloja pitäisi aina verottaa kevyemmin kuin ilman omaa työtä saatuja perintöjä.
 - Perintöveroprosentin tulisi olla kaikille sama, koska jollekin läheisin henkilö voi kuulua kalleimpaan veroluokkaan.

Lesken asema

- **” lesken hallintaoikeus yhteiseen asuntoon ja omaisuuteen on täysin paikallaan eikä siihen missään nimessä pidä kajota” – 18**
 - Lesken hallintaoikeus asuntoon on paikallaan eikä siihen pidä kajota. Perillisille voi tästä erityistapauksissa aiheutua harmia, mutta sen puuttuminen ajaisi monta leskeä pois kodistaan ja pahoihin ongelmiin.
 - On oikein, että rintaperilliset joutuvat odottamaan asuntoa. Eiväthän he ole siihen mitään sijoittaneetkaan.

- Helpointa olisi, että leski saisi pitää asunnon niin kauan kuin asuu siinä ja lapset saavat osuutensa vasta sen jälkeen, jolloin myös perintöverot maksetaan.
- **”Muita lesken asemaa koskevia – 10**
 - Puolison oikeuksien tulee mennä rintaperillisten oikeuksien edelle., etenkin jos on kyse pitkästä liitosta, jossa omaisuus on karttunut yhteistyössä. Rintaperilliset saavat osansa sitten molempien vanhempien kuoltua, jos jotakin on jäljellä.
 - Leskelle tulisi antaa vallintaoikeus ensiksi kuolleen puolison perintöön ainakin niin, että leski voi vaihtaa asuntoa perillisiä kuulematta. Perintöveron pitäisi tulla maksuun vasta, kun omaisuus myös tosiasiallisesti saadaan.
 - Leski on luonnollisin perijä, sillä yhdessä pariskunta nykyaikana omaisuutensa kasvattaa.
 - Aviopuolisoilla on oltava niin halutessaan oikeus jättää koko omaisuutensa toinen toisilleen. Lasten perintöoikeus alkaisi vasta kummankin kuoltua. Etenkin pitkään kestäneessä avioliitossa tulisi olla näin.
 - Lesken oikeus puolisoitten yhteiseen asuntoon on liian suojattu. Erityisesti uusperheiden aikana lesken oikeus voi olla kohtuuttoman hyvä. Ensiksi kuolleen puolison lapset voivat kauan joutua odottamaan rintaperintöään.
 - Jos leski on ulkomaalainen ja karkotettu Suomesta, miten on mahdollista, että hänellä voisi olla elinikäinen hallintaoikeus asuntoon. Hallintaoikeuteen tarvitaan poikkeuksia, joihin voidaan esimerkiksi tällaisissa tapauksissa vedota.

Avioliitonomaiset suhteet

- **”Kiinteät avioliitot ja avioliitot olisi saatava samanarvoisiksi osapuolien niin halutessa” myös perinnönjaon osalta; tulisi kuitenkin ehkä arvioida suhteen kiinteys ja pitkäikäisyys – 16**
 - Lesken asema avioliitoissa tulisi rinnastaa avioliittoon. Jos toisella on lapsia edellisestä liitosta, perivät lapset kaiken. Siinäkin tapauksessa, että on testamentti, on rintaperillisten lakiosa kohtuuttoman suuri. Avopuolison perintöverotusta olisi kevennettävä.
 - Avioliiton vakiinnuttua pitäisi olla mahdollisuus valita esimerkiksi kirjallisella ilmoituksella, haluavatko avopuolisot, että heidän suhteensa rinnastetaan avioliittoon.
- **avopuolison perintöoikeutta ei pidä laajentaa; asia voidaan hoitaa testamentilla jo nyt, ja avioliiton solmiminen siviilitoimituksena ei ole niin iso asia, että sen välttämiseksi pitäisi uudistaa lakia tältä osin – 15**
 - Mitä siitäkin tulisi, jos parisuhdetta ei millään tavoin rekisteröitäisi: lähes kuka tahansa voisi väittää olevansa esim. vainajan läheisin henkilö, avopuoliso. Järkevä ihminen, joka on oikeasti sitoutunut parisuhteeseensa, varmistaa selustansa myös ikävien asioiden varalta. Siviilivihkiminen kestää noin minuutin. Tällä kohtuullisella tavalla varmistat sen, että parisuhteesi myös lainsäätäjän silmissä on sellainen, joka oikeuttaa mm. perimään.
 - Miten määritellä, kuka on avopuoliso ja kuka pelkkä tuttava. Voisiko esim. ex-avopuoliso vaatia vainajan omaisuutta, jos ero on tapahtunut vasta äskettäin. Avopuolisolle perimisoikeus vain testamentilla.

- Avioliitto ja avioliitto tulee säilyttää erilaisina ja antaa ihmisille vapaus valita, kumman haluaa. Avioliitto on helppo muuttaa avioliitoksi piipahtamalla maistraatissa.

Testamentti

- **”Testamentin tekoon tulee kannustaa, sillä useimmissa tapauksissa testamentin olemassa olo olisi tarpeen” – 8**
 - Testamentin tekoa tulisi pikemminkin helpottaa kuin vaikeuttaa. Esimerkiksi hyväntekeväisyysjärjestöt hyötyisivät siitä. Testamenttien rekisteröinti tuntuu kannatettavalta, sillä se tuo testamentin tekijälle lisävarmuutta.
 - Testamentti tulee voida rekisteröidä, sillä nykyisin on vaarana, että perillisille epäedullinen testamentti hävitetään.

Muita

- **lakia uudistettaessa huomioitava nykyistä paremmin esim. dementoivista tai psykiatrisista sairauksista kärsivien erikoisasema esim. testamentin laatijana – 6**
- **”verolle aatteelliset yhdistykset ja muut yhteisöt ja laitokset sekä säätiöt, jotka nyky-lainsäädännön mukaan saavat perinnöt ja lahjoitukset ilman veroja” – 6**
- **”Lakiin pitäisi saada säännös nimenomaan yritysten tai mautilojen varalle, että se pitäisi ensisijaisesti pitää sekä jakamattomana että elinkelpoisena vainajan tahdon mukaan riippumatta siitä, onko testamenttia” – 12**
-

HARVOIN ESILLE TULLEITA TEEMOJA (1-4 kommenttia per teema):

- sukupolvenvaihdos pakolliseksi jo perittävän eläessä?
- ”Miten tuleva EU:n perustuslaki turvaa perinnönsaajan oikeudet?”
- ”Tiedettä ja koulutusta edistävälle säätiölle tehtävät lahjoitukset tulisi ohjata säädöksin ja houkuttimin tehtäväksi jo lahjoittajan eläessä”
- sukupolvenvaihdoksessa halvalla saatu omaisuus tulisi vähentää lakiosasta perittävän kuoleman jälkeen
- ”lakiosa harkinnanvaraiseksi; sallitaan vain niissä poikkeuksellisissa tilanteissa, joissa on joitakin erityisiä syitä poiketa vanhemman testamenttimääräyksestä. Lakiosasäännöstöä kokonaisuudessaan ei voida poistaa.”
- rajatonta perinnönjakoa ’ylisuurten perintöjen’ osalta pitää jatkossa ehkä rajoittaa, kun varallisuus jakautuu kaiken aikaa epätasaisemmin ja palveluita ajetaan alas
- lakiosa tulee säilyttää nykymuotoisena kun se koskee alaikäisiä rintaperillisiä
- ”Perintöjen keskittyminen on vahingollista yhteiskunnalle ... ei ole järkevää keskittää omaisuuksia vaan edesauttaa tilannetta siten, että vapaita pääomia on riittävästi uusien yritysten ja työpaikkojen synnyttämiseksi”
- itse hankittuja tuloja pitäisi verottaa kevyemmin kuin perintöä
- pesänjaossa asianajokustannukset korkeita ja työn laatu usein heikkoa; viranomaisvalvontaa tulisi tehostaa
- ”Lainsäädännön tehtävä on pitkälti turvata vaikeassa elämäntilanteessa olevan läheisen asema. Surussa on tarpeeksi kestämistä ilman rahahuoliakin”
- lakiosan poistossa puolensa ja puolensa – asiaa on vaikea nähdä yleispätevänä, ja siinä on lain säätäjälle haastetta

- ”Erilaiset säästö- ja sijoitusvakuutukset ovat lisääntyneet viime vuosina kovasti, ja yhä useammin niihin törmää esim. perukirjoja laadittaessa. Lain tasolla on hyvin hatarasti säädelty, miten ne tulisi ottaa huomioon esim. seuraavissa tilanteissa” – tähän tulisi saada selkeämpi säännöstö
- ”Hyvin usein perintö ja perheoikeuteen tai niiden verotukseen liittyvissä riidoissa huomaa, että tietämys ihan perusasioissakin on tavallisilla kansalaisilla varsin heikolla tolalla. Auttaisiko mitään, että jo peruskoulussa näitä opetettaisiin edes jollakin tasolla?”
- ”Erilaisia ennakkoperintöjä samanaikaisesti vanhemmilta saadessa pitäisi lasten hyväksyä ennakkoperinnät samanarvoisiksi kirjallisesti”
- ”Nykyiset veroluokat I ja II sekä III on säilytettävä ja III luokan veroa jopa korotettava”
- ”Automaattisesti syntyvistä perikunnista olisi päästävä eroon. Miksi joutua oikeusjutun kaltaiseen lakiasioiden hoitoon, esim. toisen vanhemmista kuollessa. Aikuisten lasten kohdalla perintö pitäisi aina jakaa vasta viimeksi kuolleen kuoltua.”
- turhista pesänselvityksistä selvissä tapauksissa päästävä eroon
- ”Nykyarvolaskenta tulisi ottaa jaossa ennakkojen hyväksilukemisarvoksi. Tällä suojattaisiin perilliset keskenään tarpeettomilta perintöriidoilta”
- ”olisi perusteltua saattaa rintaperillisille ajoissa tieto mahdollisesta testamentista ja sen sisällöstä”
- ”perintövero pitäisi maksaa vasta sitten kun lapsi saa perintö rahana tai tyhjänä asuntoja tai omaisuutena, jonka voi myydä”
- ”verisukulaisten kesken pitää säilyttää perintöoikeus. Ihmettelen, että valtio on säädetty serkuksia lähemmäksi omaiseksi”